

František Šmahel

HUSITSKÁ REVOLUCE

I / Kořeny české
reformace

Husitská revoluce I

Kořeny české reformace

František Šmahel

Na přebalu: Hus na kazatelně v Betlému. Dřevořez z tisku Processus consistorialis martyrii Io. Huss, Štrasburk 1524-1525, pag. 4

Publikace využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2023

Odborná redakce Robert Novotný

Obrazová příloha Robert Novotný

Redakce Dita Kříšťanová

Jazyková korektura Josef Lesák

Rejstřík Josef Lesák

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2023

© František Šmahel, 2023

Photography © 2023 Albertina Wien, Graphische Sammlung, Archiv hlavního města Prahy, Bayerisches Hauptstaatsarchiv, Biblioteca Palatina di Parma, Bibliothèque de l' Arsenal, Bibliothèque nationale de France, Bibliothèque Royale de Belgique Bruxelles, Biskupství plzeňské, British Library, Burgerbibliothek Bern, ČTK, Dom- und Diözesanmuseum Wien, Fototéka Historického ústavu AV ČR, Herzogin Anna Amalia Bibliothek Weimar, Knihovna AV ČR Praha, Knihovna Národního muzea, Knihovna Okresního archivu v Táboře, Městské muzeum v Čelákovících, Museo del Prado, Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb, Národní archiv, Národní galerie Praha, Národní knihovna ČR, Národní muzeum - Historické muzeum, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen, Robert Novotný, Österreichische Nationalbibliothek Wien, J. Plechatý, Prácheňské muzeum v Písku, Tomáš Droppa, SOA Litoměřice, Knihovna Biskupství litoměřického, SOA Třeboň, SOKA Litoměřice, Staats- und Universitätsbibliothek Bremen, Strahovská knihovna, František Šmahel, Universitätsbibliothek Heidelberg, University of Oxford, Zemský archiv Opava

ISBN 978-80-246-5175-0

ISBN 978-80-246-5244-3 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

PŘEDMLUVA /9

1. HUSITSTVÍ OČIMA HISTORIKŮ /11

Čeští obhájci a odpůrci husitství do počátku 19. století /11

Zakladatelé vědeckého dějepisu: Palacký, Tomek, Goll /18

Gollova škola a meziválečné studium husitství /25

Husitství v německém a zahraničním dějepisectví /39

Nástup marxistického dějepisectví /52

Husitské studium v poslední třetině 20. století /60

Okruhy a látky současného bádání /75

Shrnutí /84

2. EVROPSKÉ SOUŘADNICE A PARALELY /86

Nerovnoměrný vývoj v prostoru a čase /87

Počátky stavovského dialogu: koncily a parlamenty /97

Projevy a modely krizového vývoje /112

Zapomenutá analogie: válka proti albigenským /125

Emancipační zápasy městských komun a svazů /132

Mocenské a sociální boje ve městech. Povstání ciompi /143

Selské bouře – jacquerie /162

Selská válka v Anglii, Jan Wyclif a lollardi /175

Obecné úvahy, postřehy a dodatky /184

Shrnutí /194

3. ROZPAD CÍRKEVNÍ A SVĚTSKÉ MOCI /196

Corona et regnum: politická geografie revolučního dějiště /196

Země protihusitské korunní koalice /210

Státní finance, úpadek mince, berní útlak /220

Skryté kořeny reformace: vlastnictví a držba pozemkového majetku /234

Správa a duchovenstvo pražské provincie /249

Stíny schismatické církve /266

Stavovský nástup panstva /285

Nižší šlechta mezi úskalím chudoby a vojenské služby /303

Shrnutí /323

4. SOCIÁLNÍ A NÁRODNOSTNÍ OTÁZKA OBECNÉHO LIDU /325

Učení o „třetím lidu“ /325

Národnostní poměry v předvečer revoluce /340

Města a městečka: jejich počet, velikost, ekonomika a vojenský potenciál /361

Skladba městského obyvatelstva /381

Tzv. patriciát, střední vrstvy, chudina a „lidé na okraji“ /395

Cesty měst k husitské revoluci /413

Životní podmínky selského lidu /435

Krizové jevy na venkově /457

Shrnutí /481

5. EVANGELIEM PROTI FEUDALISMU /484

Mystéria víry, pověry a lidová zbožnost /484

Reformní propaganda, bible a ženská iniciativa /505

Návrat k chudé církvi božího zákona /530

Husův ideál spravedlivé společnosti /557

Do čtyř pražských artikulů: Jakoubek a Želivský /580

Reformní program husitské revoluce /602

Táborské vize společnosti bez pánů a poddaných /625

Shrnutí /651

Literatura a prameny /656

Seznam zkratk /819

Seznam tabulek, map a grafů /826

Seznam vyobrazení /828

Rejstřík osobních jmen /835

Rejstřík míst /846

Rejstřík věcí a pojmů /854

„Dnes věřím více v reformu lidu, to jest, že dříve povstane nový lid, utvářený podle nového člověka, a z něho teprve vyjdou a budou vyděleni noví klerikové a kněží, kteří budou nenávidět lakotu a slávu tohoto života a spěchat budou k životu nebeskému. To však, myslím, bude se dít postupně...“

Matěj z Janova

„Od počátku svého studia učinil jsem si zásadu, že kdekoli poznám mínění správnější, ihned upustím od svého méně správného a pokorně i radostně přijmu názor zdůvodněný lépe.“

Jan Hus

„Když se sta roztrženie veliké u Vieře křestánské, zahubeno by najprvé kněžstvo, potom sbožie panské ...“

Tomáš ze Štítného

„Bude-li České království něčím těhotné, bude křičet pracujíc k porodu, tak jako již v mnoha krajích křičí vesničané, utlačovaní od pronásledovatelů, a jejich trápení je povede k tomu, aby porodili...!“

Jan Želivský

Předmluva

Třetí, přepracované a doplněné vydání Husitské revoluce vychází v době, kdy shodou okolností uplynulo od počátků husitství více než šest set let a kdy husitství přestalo být vzrušivým dějinným fenoménem, k němuž se dříve upínala pozornost širší veřejnosti i politických činitelů různého zaměření. Na rozdíl od předchozích dvou českých vydání Husitská revoluce postupně vyjde ve dvou svazcích, což se odrazilo v rozdělení původního souvislého textu třetího dílu na dvě kapitoly. Považuji za vhodné znovu připomenout, že dílo vznikalo v době, kdy bylo třeba se kriticky vyrovnat s marxistickým pojetím husitství a kdy již bylo na čase začlenit toto období českých dějin do dějin obecných.

Abych překlenul narůstající mezeru mezi podrobnými výzkumy dílčích monografií na straně jedné a povšechnými generalizacemi syntetických přehledů na straně druhé, koncipoval jsem vznikající dílo jako analýzu vyššího stupně, jejímž předmětem se staly rozsáhlé komplexy jevů v horizontálních i vertikálních průřezech. Pokusím se to objasnit. Máme-li postihnout dějiny husitského věku v dlouhé časové vertikále od závěrečné etapy vlády císaře Karla IV. do kutnohorského náboženského smíru v roce 1485, dovede nás stále ještě spolehlivě do cíle chronologie politické historie. Pokud bychom však z horního dosaženého bodu jako z rozhledny pohlédli dolů, neuvíděli bychom jasně kontury, nýbrž zamřzenou krajinu podobající se obrazu francouzských pointilistů. Pro vyostření obrazu bylo třeba, obrazně řečeno, vybudovat z nosného pilíře politického vývoje výsuwná ramena, z nichž lze z větší blízkosti spatřit tu více, tu méně odlehle úseky, které mapují historici bohosloví, umění, literatury, jazyka, práva i správy, na jejichž poznacích je historik závislý. A jelikož nebylo vždy možné opřít se přímo o prameny, vypomohl jsem si sendvičovitými výplněmi v podobě systémových analýz vybraných okruhů, např. národnostní a sociální otázky, filozofického sporu o univerzálie na pražské univerzitě či správní skladby husitských svazů. Tato snaha o pokud možno všestranné poznání husitství je tak do značné míry založena na prolínání diachronní, narativní příběhové linie na straně jedné a linie synchronní, panoramatické a syntetizující na straně druhé. Pokud jde o šíři zahrnutých dějů, událostí a osob, podobá se konstrukce mého díla rozhlasové anténní věži stojící u Českého Brodu. Malou základnou, na níž stavba mého výkladu stojí, byly reformní ideály Milíče z Kroměříže a Matěje z Janova. Desetiletí po desetiletí se pomyslná věž dějového toku rozšiřuje, aby pak v letech 1415 až 1436 zahrnula celé české a zčásti též evropské dějiny. Od té doby se tato imaginární věž opět postupně zužuje až k náboženskému smíru v roce 1485. Závěrečné ohlédnutí s výhledem k evropským reformacím 16. století připomíná rozhlednu na vrcholu věže.

Po prvním vydání díla se již přihlásily o slovo dvě generace historiků, které prohloubily i rozšířily dosavadní poznání. Bylo proto mou nepsanou povinností text v uvážlivé míře doplnit, přepracovat nebo upravit všude tam, kde to bylo potřebné či nezbytné. Některé

úseky jsem sám rozvedl v samostatných publikacích, jde především o postavy Jana Husa a Jeronýma Pražského, dále o dějiny Tábora, pražské univerzity a basilejských kompaktát. Tu všude text doplňuji, nové poznatky a dodatky čtenář nalezne též v poznámkovém aparátu a v soupise literatury a pramenů. V řadě úseků přibylo nových prací natolik, že je vzhledem k rozsahu díla nebylo ani možné, ani účelné všechny zaznamenat. Ostatně výčty titulů v poznámkách bez udání jejich přínosu jsou často jen balastem, svědčícím spíše o bezradnosti než o kritickém zvládnutí předchozí literatury.

Díky v své řadě směřuji k Nakladatelství Karolinum, které zajistilo digitalizovanou podobu předchozího vydání. Nejvíce práce měla s textem paní redaktorka PhDr. Dita Křišťanová, Ph.D., cennými radami však přispěla i vedoucí redakce paní PhDr. Kamila Veselá. Zvláštními díky jsem dále zavázán Mgr. Robertu Novotnému, Ph.D., svému kolegovi z Centra mediévistických studií, který se závažnou měrou podílel na výběru vyobrazení a barevných příloh. O výtvarnou podobu nového vydání se znovu zasloužil Zdeněk Žiegler, mapové přílohy překreslil Jaroslav Synek, na rejstříku spolupracoval PhDr. Josef Lesák. Za četné konzultace a pomoc při shánění nové literatury vděčím kolegyním a kolegům z Centra mediévistických studií i z dalších historických pracovišť. Last but not least tu děkuji své ženě Haně za pochopení a obětavou podporu.

V Praze 24. listopadu 2022.

1. Husitství očima historiků

Vzdálená minulost husitství má bezmála tolik podob, kolik historiků. K čemu je tedy historie jako věda, není-li s to dát všeobecně platný obraz této převratné doby? Co se na první pohled jeví nedostatkem, může být někdy předností. Je-li možnost výběru, stoupá tím aktivní spoluúčast při vytváření vlastního dějinného pohledu. Okřídlené rčení „historie je výběr“ platí jak pro dějepisce, tak i pro jejich čtenáře. Zatímco první mohou díky své odbornosti dějiny poznávat bezprostředně, všichni ostatní na ně pohlížejí víceméně jen jejich očima. Tím větší právo mají nahlédnout do odborné dílny, aby věděli, že existují různé cesty a různí průvodci. Historik musí tento nárok respektovat, neboť je tím povinován nejen etice svého oboru, ale i vědeckému úsilí mnoha předchozích generací, které snášely kámen po kameni stavivo pro základy individuální i kolektivní stavby. Proto také úvodní ohlédnutí zpátky nebude pouhou kritickou bilancí dosavadního studia, nýbrž též poděkováním všem, kteří různým dílem přispěli k poznání této etapy národních i evropských dějin.

Čeští obhájci a odpůrci husitství do počátku 19. století

Nejtrvaleji se do dějinné paměti zapsali kronikáři a letopisci husitského věku. Každý historik má jejich díla po ruce. Byli první mezi prvními, na jejich spolehlivých výpovědích, osobních postojích a celkovém rozhledu jsou i nejnovější dějinné fresky do značné míry závislé.¹ V prudkém sledu vzrušených událostí se historie tvořila i psala. První dějepisné pokusy vznikaly z vnitřního přetlaku a potřeby prospět jedné straně očerněním druhé. Vedle pamfletů s tendenční rekapitulací

1) Stručný přehled dějepisectví doby husitské u Kutnara 1973, s. 31–36, jeho výstižnou charakteristiku podala Bláhová 1994, s. 439–448. Odrazu doby ve výpovědích soudobých kronikářů a zpravodajů se věnoval Pekař 1927 v prvním dílu monografie o Žižkovi a jeho době. Z opačného ideového úhlu pohledu doplnil „výslechy“ svědků Macek 1952, s. 357–390. Shrnutí starších poznatků o jednotlivých kronikářích a jejich dílech podali autoři průvodních pojednání k novočeským překladům předních památek husitského dějepisectví: Bláhová 1979, s. 304–315, Kašpar 1980, s. 453–467 a Hlaváček 1981, s. 5–21. Nová hlediska kulturně-historické povahy podepřená vlastním výzkumem uplatnil Čornej 1986 a 1987 (2. doplněné vyd. 2003). Díky tomu, že v době přípravy tohoto 3. vydání jsou k dispozici spolehlivá díla lexikální povahy, která obsahují životopisná data, soupisy hlavních děl a ohlasy na ně, budu pro tento okruh údajů odkazovat především na ně. Půjde zejména o tato díla: Akademická encyklopedie českých dějin H/1 (Encyklopedie ČD), Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce I–IV (Lexikon ČL I–IV), Lexikon českých historiků 2010 (Lexikon ČH), Scholars of Bohemian, Czech and Czechoslovak History Studies 1–3 (Scholars 1–3) a Slovník historiků umění (Slovník HUM I–II). Redukce souboru citovaných děl se však nebude vztahovat na monografie, studie a edice přímo spjaté s tematickým zaměřením a problematikou husitské revoluce.

Postavička muže v taláru univerzitního mistra na nejstarším známém vyobrazení Husovy smrti nejspíše představuje Petra z Mladoňovic († 1451), autora *Relací o českých mučednících v Kostnici*

nedávné historie, jak je tomu například v latinském traktátu katolického mistra Ondřeje z Brodu († 1427) *O původu husitů* (De origine Hussitarum), tuto propagační funkci plnily též různé „zprávy“ (relace) polodokumentárního rázu. Vyšší ambice tohoto publicistického žánru jsou zřetelné zejména ve *Zprávě o Mistru Janu Husovi v Kostnici* od mistra Petra z Mladoňovic († 1451). Husův průvodce zčásti svou Zprávu či relaci sepsal ve stylu evangelijních pašijí, ač jinak jí dodával hodnověrnosti zařazením autentických listů, vyhlášek a projevů. Místy má jeho Zpráva blízko k deníku, který byl další poměrně běžnou formou záznamu pro lepší paměť. Takřka oficiálního rázu byl *Deník tábořského kněze* o jednání Čechů na basilejském koncilu z roku 1433, který je vítaným protějškem obdobných diářů z pera vyslanců koncilu, o nichž se ještě zmíníme.²

2) Traktát Ondřeje z Brodu De origine hussitarum vydal Kadlec 1980, historické spisy Petra z Mladoňovic Novotný FRB VIII a Deník tábořského kněze o jednání v Basileji již Palacký MC I, s. 287–357, který jej připsal sirotčímu knězi Petrovi ze Žatce, zatímco Bartoš 1954, s. 97–103 dával přednost tábořskému knězi Vavřincovi z Reichenbachu (k oběma sporným atribucím Hlaváček 1981, s. 20). K Petrovi z Mladoňovic Fiala 1965, s. 9–30.

Vědomí o výjimečném či přímo převratném významu událostí v Čechách podněcovalo univerzitní vzdělance i měšťanské písmáky průběžně zaznamenávat blízké a vzdálenější děje. Prosté, chronologicky seřazené zápisy se stručným komentářem i bez něho si mimo jiné pořizoval neznámý novoměstský měšťan snad již v letech 1419–1422. Z podobných letopisných útržků vznikaly s kratším zpožděním širší celky různé hodnoty. Jen ojediněle se dochovaly v původní verzi, což je případ latinsky psané Kroniky třeboňské (*Chronicon Trebonense*), jejíž skladatel navzdory nevhodnému názvu kompilace žil na Starém Městě pražském. Svým východočeským zaměřením má nemenší vypovídací hodnotu další odnož prvních redakcí *Starých letopisů českých*, tzv. *Královéhradecké anály*, zachycující událostí z let 1416–1441. Jejich autor, patrně univerzitní mistr nebo bakalář, shrnul vlastní i cizí podklady na sklonku třicátých let 15. století. Současným i pozdějším letopiscům se velice zavděčil východočeskými zprávami, jeho dílko se však rozplynulo v textech několika dalších rukopisů *Starých letopisů českých*. K východočeské větvi těchto letopisných záznamů má blízko *Kronika tzv. Starého kolegiáta*, jejíž autor stranil umírněnému utrakvismu konzervativní univerzitní linie.³

Směrodatnou roli pražského vysokého učení se snažila doložit i latinská *Kronika univerzity pražské*, jejíž původní text měl snad být jakýmsi prologem k *Husitské kronice* Vavřince z Březové. Obsáhlé citace a opisy úředních dokumentů tvořily i v tomto případě značnou část textu, zvláště pro léta 1412–1413. Jména autorů anonymně dochovaných kronik a letopisných záznamů zůstávají obestřena tajemstvím, jehož rozluštění se některým historikům stalo zkouškou důvtipu i prestiže.⁴ V dlouholetých sporech mezi pražskými a táborskými kněžími byla plnému znění proklamací a dokumentů přiznávána váha průkazného argumentu. Snad nejvíce je to patrné v *Kronice obsahující při táborských kněží a její napadání ze strany pražských mistrů*, kterou postupně od poloviny třicátých let sestavoval senior táborské církve Mikuláš z Pelhřimova († asi 1460). Mikuláš jednotlivé doklady propojil tenkou nití historických vsuvek, které jen okrajově osvětlily minulost táborského bratrstva. Naproti tomu v *Kronice Bartoška z Drahonice* († 1443), urozeného válečníka v Zikmundových službách, půtky bohoslovců ustupovaly do pozadí před vojenskými operacemi, na něž pohlížel zrakem odborníka. Zranění oka, jež ho v roce 1426 vyřadilo z činné vojenské služby v posádce hradu Karlštejna, nebylo natolik vážné, aby mu znemožnilo sepisovat paměťhodné události. Bartošek psal latinsky,

3) Staré letopisy české záslužně, avšak v nevyhovující již podobě zpřístupnil Palacký 1829 (přetisk s poznámkami J. Charváta Praha 1941), v Bratislavě vydal Šimek 1937, křivovnický Šimek/Kaňák 1959. Ke královéhradecké větvi již Šula 1975, s. 37–68, který rovněž vydal freiberský rukopis mladší Kroniky velmi pěkně o Janu Žižkovi (Šula 1979). Vynikajícím počinem české mediévistiky je postupně kritické vydávání všech relevantních rukopisů: Černá/Čornej/Klosová SLČ 1 (zde mimo jiné *Chronicon Trebonense* a SLČ 2 (východočeská větev a *Kronika tzv. Starého kolegiáta*). Poslední stav bádání zachytil a o vlastní poznatky obohatil Petr Čornej v úvodech a komentářích obou svazků, viz SLČ 1, s. VII–XIII a SLČ 2, s. VII–XLVIII.

4) Dříve téměř nedostupnou edici *Chronicon Veteris collegiati Pragensis* (spolu s jinými drobnými texty) u Emlera FRB VII, s. 25–39, nahradilo kritické vydání in: Černá/Čornej/Klosová SLČ 2, s. XXXI–XXXVII (úvod) a 77–126 (edice). Takzvanou *Kroniku* university pražské vydal Goll FRB V, s. 567–588, z literatury srov. zejména Čornej 1983, s. 235–247 a jeho doplňky v HT 10, 1988–1991, s. 285–286. K dodatkům v *Kronice* tzv. Beneše Minority z husitského období Dušek 1990, s. 91–98.

z čehož plyne, že se mu na šlechtice dosti nízkého řádu dostalo slušného vzdělání. Přes zjevnou syrovost i kostrbatost záznamu je jeho kronika cenným doplňkem dějepisné produkce husitského věku z pohledu domácích katolíků.⁵

Jediným z husitských kronikářů, který po sobě zanechal dějepisné dílo vyšších nároků, byl mistr Vavřinec z Březové (1370 – asi 1437). K *Husitské kronice* si po léta shromažďoval písemnou dokumentaci, vyptával se přímých účastníků dějů, jichž sám nebyl svědkem, a výkladem příčin i souvislostí se snažil dobrat celkového pohledu. Pravou hodnotu jeho životního spisu plně doceníme, když dospějeme k jejímu předčasnému konci. Od počátku roku 1422 ztrácíme oporu jeho výkladu a musíme se prodírat pramennou tříští. Z toho ještě neplyne, že mistr Vavřinec byl dějepiscem nezaujatým. Žil ve víru revoluční doby, a čím více vyzdvihoval ideovou i válečnou epopej Velkého Města pražského, tím méně měl pochopení pro „ohybné bezzákoníky“ tábořských obcí. Pozoruhodné je, komu Vavřinec věnoval svou pozornost. Ačkoli na Prahu nedal dopustit, nejčastěji v jeho *Kronice* vystupují příslušníci šlechty (ca 45 %) a husitští kněží spolu s mistry pražské univerzity (ca 23 %), zatímco na Pražany připadá pouze 7%.⁶

Z anonymně dochovaných veršovaných nebo prozaických děl dějepisné povahy, pro něž se podařilo nalézt autora, zde za zmínku stojí zlomky z literární dílny novoměstského písaře a kancléře Prokopa (zemřel asi 1482 ve věku zhruba devadesáti let). Nejznámějším z nich je tzv. *Rýmovaná kronika česká* začínající slovy „Ale oni na Beránku...“ tendenčně líčící počátky husitské vzpoury.⁷ Mladší autoři Starých letopisů českých s oblibou svá díla obohacovali o barvitou fabulaci původně kusých zápisů. Hranici mezi dějepisnou licencí a skutečností je nesnadné zjistit, neboť kdo ví, zda některý z mladších letopisců přece jen neměl v ruce ztracené záznamy.⁸ *Kronika o založení země české*, kterou roku 1539 vydal utrakvistický humanista Martin Kuthen ze Šprinsberka (asi 1510–1564), svou stručností a opomíjením starších i nových náboženských rozepří husitsko-kališnickou tradici příliš nepovzbudila. Faktograficky stejně chudá *Česká kronika* starokališnického kněze Bohuslava Bílejovského (kol. 1480–1555) si tu zaslouží zmínku pro snahu prokázat souvislost utrakvismu s cyrilometodějskými počátky českého křesťanství

5) Nevyhovující edici Chronicon Taboritarum Mikuláše z Pelhřimova uveřejnil Höfler Geschichtschreiber II, 1865, s. 475–820, stručně k ní Čornej 1986, s. 35–36 a Encyklopedie ČD, s. 71–73. Kroniku Bartoška z Drahonice vydal Goll FRB V, s. 591–628. První poučení k oběma kronikám u Hlaváčka 1981, s. 14–19.

6) O edici Kroniky Vavřince z Březové s paralelním staročeským překladem se zasloužil Goll FRB V, s. 329–534. Výsledky bádání shrnula Bláhová 1979, s. 304–315, některé nové postřehy připojil Čornej 1986, s. 20–29, který rovněž analyzoval kroniku ze sociologického hlediska (Čornej 2004a). K jazykovým a stylistickým prostředkům tohoto autora J. Kalivoda 1980, s. 113–121 a Martínková 1982, s. 228–232, zatímco Cermanová 2021a se zaměřila na ústřední tendence Vavřinovova narativu.

7) Torzo Kroniky Prokopa Písaře ed. Höfler Geschichtschreiber I, 1856, s. 65–76. Zlomky rýmované kroniky, která mu je připisována, vydal Svejkovský 1963, s. 151–155. K datování, interpretaci a otázce autorství druhého pramene Pražák 1968a, s. 116–128, Urbánek 1958b, s. 157–178. Latinská kronika je podle Šmahela 2006a, s. 538–543 kompilací složenou z dlouhých citací. Přehled dějepisných děl na pozadí Prokopovy literární činnosti sestavili Hrdina/Jišová 2018 (bez přihlídnutí k mým vývodům).

8) Fabulační rozvíjení starších kronikářských záznamů mladšími letopisci stručně postihl Kolář 1982, s. 142, konkrétně je pak doložil Čornej 2017.

a se slovenským pravoslavím. Bílejovský touto argumentací mínil podpořit nárok své církve na městské i jiné kostely.⁹ Jestliže pro poznání ideových zápasů doby historik co chvíli nahlíží do traktátové a polemické literatury, při výzkumu jejich účinku mezi lidovými vrstvami jsou mu cennými prameny veršované letopisy, polemické skladby, soudobé písně a popěvky v národním jazyce.¹⁰

Zatímco kališníkům byla hrdinská doba Jana Žižky a Prokopa Holého záštitou pokleslé víry, dějepisci pronásledované jednoty bratrské museli své vyznání neustále obhajovat, a proto jejich poměrně početné spisy měly převážně apologetický ráz. Ve svém souhrnu mělo předbělohorské dějepisectví hlásící se k husitskému dědictví mnoho povoláných, leč žádného vyvoleného. Teprve dílo *O státě českém* (Respublica Bojema) emigranta Pavla Stránského ze Zapské Stránky (1583–1657) přineslo v mistrné zkratce nejen celistvý obraz českého stavovského státu, ale i jeho husitských počátků.¹¹

V zemi dvojí víry byla i dvojí tradice. K paradoxům předbělohorského období patřilo i to, že směřodatnou podobu protihusitské katolické tradice spoluvytvářel bývalý kališník Václav Hájek z Libočan († 1553). Přitom však Hájek nepokračoval v nenávislné tónině bojových odpadlíků poděbradské éry, z nichž se příležitostně obracel k minulosti zvláště Hilarius z Litoměřic († 1468). Jestliže se v náboženské toleranci oprávněně spatřuje dějinný přínos české společnosti vyrostlé z revolučního podloží, je třeba i Hájkovi přiznat legitimní nárok na vlastní pojetí husitské minulosti. Hájek ostatně kališníkům nehaněl ani Husa, ani Žižku, jen tábořil mu byli trnem v oku; v tom byl zajedno s mistrem Vavřincem i jinými pražskými kronikáři. Stylem dějepisného zpracování jeho *Česká kronika* souzněla se soudobou humanistickou historiografií, která se vyznačovala literárně fantaskním podáním skutečných i smyšlených událostí. Mezery v dostupných pramenech Hájek bez rozpaků zaplnil fiktivními postavami i ději. Všeznalost a barvitost vyprávění zajistily jeho kronice čtenářskou oblibu na dvě tři století, avšak pro vlastní poznání českých dějin se toto dílo stalo kalným pramenem, s nímž se historikové

9) Kroniku českou Bohuslava Bílejovského vydal Halama 2011, faksimile Kuthenovy Kroniky otiskl v Monumenta Bohemiae typografica Zdeněk V. Tobolka, Praha 1929. K oběma kronikám viz Kutnar 1973, s. 53–54 a J. Kolár v Lexikon ČL I, s. 232 a II-2, s. 1065–1066, nověji k Bílejovskému David 2012, kap. 4 a 5 a Čornej 2019a, s. 334–339. K dalším údajům Encyklopedie ČD, s. 381–382 (Bílejovský) a 403 (Kuthen).

10) Traktáty a polemikami se budeme podrobně zabývat v celém díle, zde stačí odkaz na jejich repertoriu, které ve dvou svazcích publikoval Spunar 1985 a 1995. Stále užitečná zůstává akademická antologie české literatury doby husitské (Výbor 1963–1964), husitské skladby Budyšínského rukopisu vydal Daňhelka 1952 (srov. k nim Čornej 2008b), veršované skladby doby husitské vydal Svejkovský 1963. Pro dějiny a záznamy husitského zpěvu viz Nejedlý 1954–1956 (k jeho nepřesnostem a ideologické konstrukci Vlhová-Wörner 2016), uvítat je třeba počínající kritické vydání Jistebnického Kancionálu I–II.

11) Vývoj pohledu na Jana Žižku ve starším dějepisectví jednostranně vysledoval Bartoš 1924, s. 170–195, nejnověji k témuž ve vztahu k Přibyslavi Čornej 2019, s. 596–597. K bratrskému dějepisectví viz zejména Krofta 1946 a Bartoš 1954b, s. 103–112, v širším rámci též Polišínský 1963, s. 115–137, Kutnar 1973, s. 51–66 a Mikulka 1978, s. 69–81. Odras husitské minulosti v humanistickém dějepisectví zachytil Z. Beneš 1993, s. 113–115. Český stát Pavla Stránského v překladu zpřístupnil Ryba 1953a, další odkazy uvádí Encyklopedie ČD, s. 409–410.

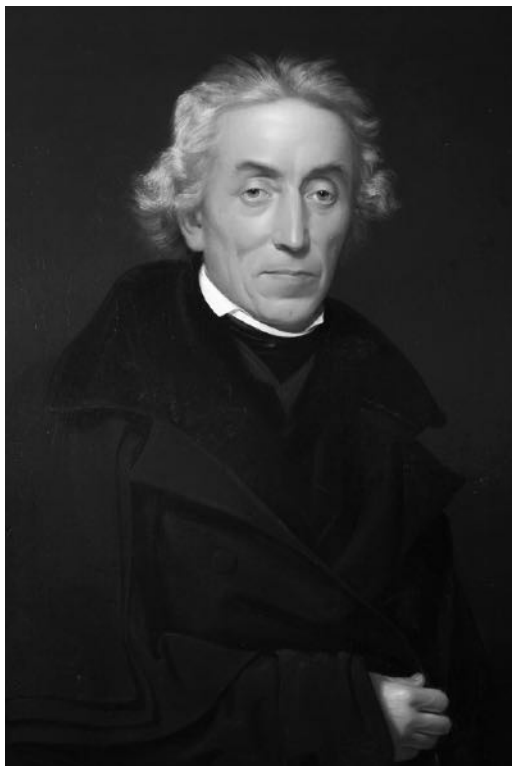
vyrovnávali od doby prvního kritického komentáře z pera osvětského badatele a vydavatele Gelasia Dobnera.¹²

Zápas o „pravou“ víru byl od počátku 15. století natolik určující složkou českého dějinného povědomí, že na několik staletí udával základní obrysy „druhého života“ husitství. Jednostranné pojetí této rozporuplné epochy jako náboženských válek kříže s kalichem se ustálilo v období habsbursko-katolické protireformace, kdy intenzivní kampaň proti husitskému kacířství vyústila ve snahu vymazat je navždy z českých dějin. Tendence tohoto druhu je příznačná i pro barokního vlastivědce a patriota Bohuslava Balbína (1621–1688). Nechuť ke „scestnému“ husitství dal najevo nejen tvrdými odsudky ve čtvrtém díle *Epitome rerum Bohemiarum* (Výbor z českých dějin), ale i tím, že se v souboru životopisů českých vzdělanců (*Bohemica docta*) o Husovi téměř nezminil a že bratrské literáty zcela pominul. Velebení zlatého věku doby Karlovy vystupuje do popředí také ve spisu *Mars Moravicus*, v němž Tomáš Pešina z Čechorodu (1629–1680) vylíčil politické a vojenské dějiny Moravy. Řadu jinde nedoložených údajů, které Pešina čerpal z neověřených pramenů, se zatím nepodařilo spolehlivě ověřit. *Poselkyně starých příběhů českých* mladšího barokního dějepisce Jana Františka Beckovského (1658–1725) plnila po jedno století stejnou funkci, jakou do té doby měla Hájkova *Česká kronika*, z níž vydatně těžila. Díky své protireformační osnově byla *Poselkyně* hlavním legálním zdrojem, z něhož gramotné české vrstvy mohly čerpat poučení o dávné minulosti.¹³

Jak obtížné bylo ještě pro osvětské národovce prorazit krunýř předsudků, je dobře patrné z bohaté dějepisné produkce Františka Martina Pelcla (1734–1801). Dějinný smysl náboženských třenic tento josefínský učenec nevnímal, z husitské historie mu imponovaly jen hrdinské činy slavných válečníků. Aby národu zachránil alespoň Husa, vylíčil ho ve *Stručných dějinách Čech* jako upřímného vlastence a dobrého katolíka přísných mravů, který nemohl za to, že jeho buřičští následovníci vyprovokovaní králem Zikmundem napáchali ve svém fanatismu mnoho zla. Jakkoli s mnohými úlitbami oficiálnímu kursu, přece jen se v Pelclově díle prodíralo na povrch upřímné hledání dávné slávy pošlapaného národa. Nejen to, díky bohaté faktografii a připojeným edicím mohou Pelcloy životopisy Karla IV.

12) Editor výboru z Kroniky české Václava Hájka z Libočan vypustil období husitských válek, v úvodu však naznačil nový přístup k textu (viz Kolár 1981, s. 7–24, který je též autorem hesla Václav Hájek z Libočan v Lexikon ČL II-1, s. 33–35). Úplné transkribované vydání Hájkovy kroniky připravil Linka 2013. Úzkoprsý odsudek Hájka ještě u Bartoše 1948c, s. 111–117, naproti tomu Pešek/Zilynskyj 1983, s. 53–76 usoudili, že Hájkův pohled na české dějiny od Husova vystoupení nebyl pro utrakvisty nepřijatelný. Hájkovy prameny k dějinám husitství z větší části identifikoval Podlešák 1979, s. 224–240, k Dobnerově kritice Hájka Kudělka 1964 a Haubelt 1979, s. 52–61, k Hájkově obrazu husitství Čornej 2015b, dále srov. Encyklopedie ČD, s. 392–393.

13) Protireformační a barokní dějepiscectví ve vztahu k husitství zkoumal Kraus 1918. Zatímco Bartoš 1924, s. 179–180 píše o Balbínově čestně otevřené obraně husitství, Kučera/Rak 1983, s. 125–127 a 137 zdůrazňují jeho nechuť a nenávisť k husitskému kacířství. Základní životopisné a jiné údaje uvádí Zdena Tichá v Lexikon ČL I, s. 120–123. Zde také o Tomáši Pešínovi z Čechorodu včetně přeložených ukázek z díla obou učenců. O možnostech verifikace údajů v Mars Moravicus Válka 1981, s. 170–172. V této spojitosti třeba upozornit na přehled středověkých vyprávěcích pramenů k dějinám Moravy do konce 15. století, který uveřejnil Hosák 1957, s. 111–134. Edice „Poselkyně“ a literaturu o J. F. Beckovském uvádí Zdena Tichá v Lexikon ČL I, s. 167–168. Nověji viz Encyklopedie ČD, s. 377–380 (Balbín), s. 406 (Pešina).

Josef Dobrovský (1753–1829)

a jeho syna Václava historikům stále ještě prokázat cenné služby. Celou dobu Václava IV. a průběh husitských válek až do bratislavského setkání krále Zikmunda s husity v roce 1429 Pelcl vylíčil ve IV. díle své *Nové kroniky české*.¹⁴

Opatrné přešlapování kolem Jana Husa narušil církevní historik Kaspar Royko (1744–1819), který v roce 1782 přišel do Prahy ze Štýrského Hradce. Avšak i on svoji knihu o kostnickém procesu, v níž Husa vylíčil jako nevinnou obět fanatických nepřátel, vydal z obavy před cenzurou nejprve anonymně. Podobně si ostatně počínal jeho kolega, profesor světových dějin Johann Heinrich Wolf (1745–1784), který své vylíčení tragického osudu bezúhonného českého mučedníka rovněž opatřil jen šifrou a fiktivní adresou nakladatele. Zatímco Wolf příslušel ke zrušenému jezuitskému řádu, Augustin Zitte (1752–1785) náležel ke světskému duchovenstvu. Přestože rovněž zemřel v mladém věku, stačil vydat Husovu třídílnou biografii, jejíž první část věnoval Janu Wyclifovi.¹⁵

14) Příležitostně budu i v tomto díle odkazovat na dva svazky jeho životopisu Václava IV., viz Pelcl 1788–1791. Na rozdíl od Bartoše 1924, s. 186–187 Johanides 1981a, s. 164–165 a Rak 1979, s. 102–103 vyzdvihují Pelcovo národně osvícenské pojetí husitství. Nověji srov. Encyklopedie ČD, s. 405–406. Čtvrtý díl Pelcovy *Nové kroniky české* zpřístupnil Jiří Rak, který v úvodu obširně pojednal nejen o Pelcovi, ale i o jeho přístupu k husitství (Rak 2007, zde zvl. s. XXXIII–XXXVII).

15) Ke všem třem uvedeným osvícencům Smyčka 2021, zvl. s. 159–161 a podle rejstříku.

Jestliže u většiny obrozenců se sympatie k husitství omezovaly na Husa, Jeronýma, Žižku a Prokopa Holého, z nichž se stali národní hrdinové v převleku panujícího klasicismu, v *Dějínách české řeči a literatury* exjezuity, jazykovědce a skeptického učenice Josefa Dobrovského (1753–1829) husitství poprvé vystupuje nejen jako kolektivní hnutí, ale i jako „nová epocha v dějinách českého národa, jeho kultury a tedy i jeho řeči“. V jedné větě a na několika málo stránkách, jež tomuto období věnoval, Dobrovský vytyčil cestu nastupující generaci Františka Palackého. Neméně zavazující pobídkou byly i jeho *Dějiny českých pikartů a admitů*, v nichž vyzvedl potřebu kritického studia i těch projevů husitsko-táborské minulosti, s jejichž náboženskými výstřelky se nedokázal smířit.¹⁶

Zakladatelé vědeckého dějepisu: Palacký, Tomek, Goll

Sílící vlna českého národního hnutí v první polovině 19. století přidružila k staršímu konfesnímu pojetí husitství výrazné nacionální momenty, jež se promítaly i do odborného studia. Postoje k husitství tím získaly novou aktuální ozvučnost, neboť více než dříve vyjadřovaly národně-politické tužby a zájmy, pro něž historie hledala zdůvodnění v minulosti. Dějepiscům nastal zlatý věk, v němž se minulost prolínala s přítomností i budoucností a v němž historie jako věda stanula v popředí národního a politického života. Zpřítomňování vzdálené minulosti však vždy s sebou nese nebezpečí, že mimovědecké zřetele a předem dané ideje převáží nad nezaujatým zkoumáním dějinného procesu v celé jeho složitosti a protikladnosti.

Vyjádrřit puls doby vlastní i minulé, udržet si kritický nadhled, postihnout smysl dějin a zůstat práv odborným i etickým řádům vědeckého poznání není dopřáno každému. Novodobý dějepis husitství dostal historika těchto mimořádných kvalit do vínku. Majestátní obraz husitství, v té podobě, v jaké ho nazíraly celé generace, vytvořil František Palacký (1798–1876).¹⁷ Jen výjimečně se ve svém zakladatelském díle mohl opřít o spolehlivé poznatky svých předchůdců, všude na něj čekaly téměř nedotčené archivy a knihovny. Nejprve se snažil zacelit mezery v poznání a zpřístupnění pramenů husitského, poděbradského a jagellonského období. V neuvěřitelně krátké době, bylo mu tehdy teprve jedenatřicet let, vydal soubor sedmnácti českých analistických textů, jemuž dal název *Starší letopisové čeští od roku*

16) Zrodem novodobé husitské tradice se v rámci široce koncipovaného, avšak dobovými hledisky poznamenaného díla zabýval Kavka 1953. Výstižněji k tomu Rak 1979, s. 97–106. K citovanému výroku viz Dobrovský 1951, s. 83, dále srov. Dobrovský 1978 a k jeho pojetí husitství a reformace Bartoš 1954, s. 198–200. Literaturu k Josefu Dobrovskému uvádí Lexikon ČL I, s. 560–571 a dále též Encyklopedie ČD, s. 386–390.

17) Bibliografii tištěného literárního díla Františka Palackého do roku 1876 sestavili Hlaváček/Kaiser 1982, s. 119–150, novější vydání s mezerami uvádí Bidlas 1977. Z mnoha kriticky pojatých pojednání o jeho životě a díle srov. Goll 1928, s. 39–112 (přetisk z ČČH 4, 1898), Pekař OSN 19, Praha 1902, s. 39–73 a Kutnar 1973, s. 149–161. Nověji viz Kořalka 1998, Čornej 1999, s. 123–137, Nodl 2007, s. 11–33 a Encyklopedie ČD, s. 467–476.

František Palacký (1798–1876)

1378 do 1527, čili pokračování v kronikách Přibíka Pulkavy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých vydané (1829). Tento ediční počin měl závažné metodické slabiny, dodnes ho však jeho kritici nebyli s to v plném rozsahu nahradit.¹⁸

Hned po roce odborná veřejnost dostala do rukou německy psané *Ocenění starých českých dějepisců* (1830), které programově vytyčilo cestu kritickému studiu vyprávěcích pramenů a další ediční činnosti. O čtyři desítky let později Palacký své poznatky i požadavky prohloubil v polemickém spise proti Konstantinu Höflerovi.¹⁹ Na počátku třicátých let Palacký ve stopách Pelclových předložil návrh na systematický sběr listin, listů a jiných písemných dokumentů. I když se záhy ukázalo, že diplomatář je úkolem pro generace, Palacký se svého záměru nevzdal a v roce 1840 začal vydávat tematicky či chronologicky uspořádané výbory česky psaných památek v nově založené ediční řadě *Archiv český*. Po čtyřech prvních velkých svazcích (1840–1846), pro něž materiál shromáždil a z větší části i vlastnoručně přepsal, reakční kruhy tuto cennou sbírku zastavily. Její zakladatel, v té době již oficiálně potvrzený stavovský historiograf Království českého, se tím nedal odradit a připravil do tisku další dva svazky, které vyšly s velkým zpoždě-

18) Více k tomu Čornej 1982, s. 69–80, nověji viz jeho úvody a komentáře ke kritické edici Černá/Čornej/Klosová SLČ 1–2.

19) Würdigung der alten böhmischen Geschichtschreiber v překladu do češtiny zpřístupnil Charvát 1941/I, srov. zvl. s. 239–284. V tomto čtyřsvazkovém výboru lze nalézt i další historické spisy. Jinak srov. Palacký 1868 (polemika proti K. Höflerovi).

ním až roku 1862 a 1872. Neméně prozíravě si Palacký uvědomoval potřebu edic dalších typů úředních pramenů, ať již šlo o dokumentaci k českým sněmům, anebo o erekční a konfirmační knihy pražského arcibiskupství. K těmto úkolům vedl své žáky, jimž vytvořil i novou publikační základnu ve sbírce *Prameny dějin českých*. Pro studium husitství dodnes mají prvořadý význam tři ze čtyř jeho záslužných edic. Spolu s Ernstem Birkem vydal první svazek Monument basilejského koncilu, obsahující mimořádně závažný soubor deníků a jiných dokumentů, které osvětlují jednání delegací husitských Čech s představiteli církve (1857). Kromě toho jako doplněk *Archivu českého* vydal dva rozsáhlé výběry latinských a německých pramenných příspěvků k období vlády Jiřího z Poděbrad (1860) a husitských válek (1873). Ve své době i dlouho poté však největší pozornost odborné veřejnosti upoutávala *Documenta Mag. Joannis Hus* (1869) s Husovými listy a jinými akty osvětujícími kostnické procesy a náboženské rozepry v Čechách v letech 1403–1418.²⁰

Vše, co bylo zatím zmíněno, by v dnešních podmínkách bohatě naplnilo vědecký život dvou nebo tří specializovaných editorů. Pro Františka Palackého bylo však vydávání pramenných sbírek jen nezbytným předstupněm a doplňkem k hlavnímu úkolu, který si v mládí stanovil, k napsání *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*. Původně je zamýšlel dovést až do konce doby předbělohorské, což však bylo i nad jeho síly. I tak jeho *Dějiny* končí rokem 1526 byly a zůstávají monumentem české vědy 19. století. Znalci raného středověku pohlížejí na „částky“ prvního dílu kriticky, neboť jejich autor se dal svést jednak podvrženými *Rukopisy*, jednak některými dobově podmíněnými pohledy na slovanskou otázku. S respektem naopak badatelé přistupují k dalším dílům věnovaným husitské epoje a jejímu epilogu v poděbradském a jagellonském období.

Husitství se Palackému od počátku jeho vědeckého působení jevilo nejdůležitější součástí českých dějin a zprvu též vrcholnou etapou střetnutí mezi slovanstvím a němectvím v širším konceptu obecných dějin této části Evropy. Univerzální i národní charakter husitské epochy nepřestával vyzdvihovat ani později, kdy již ve svých *Dějínách* pokročil do 15. století. S postupným uzráváním jeho dějinné filozofie, obohacené o podněty duchovního ražení v blízké i vzdálené cizině a o zkušenosti z vlastní politické činnosti, se akcent univerzálnosti přesouval z protivy česko-německé do neméně vyhraněné polohy konfliktu mezi vládnoucím katolictvím a počínajícím protestantstvím.²¹ Zatímco v římskokatolické církvi spatřoval tíživé dědictví autoritativního nadnárodního systému, protestantství husitských Čech mu ztělesňovalo princip rozumu a svobody. Přes všechnu obezřetnost, s níž Palacký přistupoval k ožehavým otázkám národnosti a náboženské povahy, vyvolal hned první svazek husitské trilogie ostré střetnutí

20) Palackého program historické práce z hlediska studia a vydávání pramenů výstižně charakterizoval již Goll 1928, s. 28–38. Novější literaturu o jeho archivních výzkumech do roku 1848 shrnul a o nové poznatky obohatil Kořalka 1985, s. 230–235.

21) Vztahy s německými historiky osvětlil cyklus statí Jiřího Kořalky v HT 5–9, 1982–1987, styky s francouzskou liberální historiografií charakterizoval Válka 1986c, s. 101–109, jinak srov. Štaif 2009 podle rejstříku.

s habsburskou cenzurou. Ta nejen škrtala, ale i kategoricky vyžadovala vsuvky, jak tomu například bylo v případě charakteristiky Jana Husa, k níž Palacký musel dodat „tvrdošijnost a svéhlavost“. V českém vydání z roku 1850 – až do té doby Palacký psal i vydával své *Dějiny* německy – cenzurní zásahy zmizely, přesto však pro odborné studium je směrodatné až doplněné druhé české vydání třetího dílu z let 1870–1872 či jeho nezměněný přetisk ve třetím vydání z roku 1877.²²

Vzhledem k pozdějšímu zaměření politického programu a veřejné činnosti Františka Palackého mohou překvapit sympatie, jež dal jednoznačně najevo vůči radikálnímu tábořskému proudu husitského společenství. Spory o zjevné pravdy a klamy, o právo a bezpráví považoval za samozřejmou součást nezbytného mravního citu. „Má-li historie nám býti učitelkyní, nesmíme dělati z ní sobě – děvky!“²³ Zásady „komunistické“ a chiliastické, jež byly podle něho na Táboře nejen hlášány, ale i zachovávané, byly mu předzvěstí ideálů Velké francouzské revoluce. „Pravé však zřídlo jejich bylo, tam i zde, náhlé i úplné uvolnění a vymanění se lidu z pod autority, která během věků stala se byla příliš obtížnou.“ Zkušenost záhy přivedla tábory k poznání, že teoretické zásady se v praxi nedají uskutečnit a že naprostá svoboda, rovnost a bratrství zůstanou nedosažitelnou touhou a přeludem. Proto se také posléze museli spokojit s obnovením staroslovanských demokratických řádů.²⁴ Města, zemané, sedláci a „živel demokratický vůbec“ byli u Lipan poraženi a zeslabeni, takže v politickém ohledu se Čechy navrátily do starých kolejí: „... na hrobě demokracie vzrůstal napotom feudalismus čím dále tím neodolatelněji.“²⁵ Probuzené reformační a národní tužby nicméně husitským dějinám zajistily vše-světovou důležitost a zajímavost. „Čechy této doby podaly úkol svůj k velikému rozvoji člověčenstva vůbec; byla-li v tom zásluha i sláva, nelze upírat, že nabyta byla obětmi a strastmi bolestnými.“²⁶

Oč více uznání se dostávalo a dostává Palackému, o to méně ho zbylo pro jeho předního žáka Václava Vladivoje Tomka (1818–1905).²⁷ Také on si již v mládí umínil „spisovati časem svým dějiny války husitské“ a v souladu se svým učitelem vyzdvihoval husitství jako vrcholnou kapitolu starších českých dějin. Nesměle přitom již v raných spisech posouval do popředí státoprávní úsilí Jana Žižky jako zastávce pořádku proti buřičům a chátře v čele s radikálním Janem Želivským. Postupem doby se konzervativní Tomek s liberálním přístupem Palackého stále více rozcházel, a to nejen na poli dějepisném, ale i politickém. Negativní důsledky husitství v jeho pohledu nabývaly na váze i nepřímou konfrontací s dobou před-

22) Zásahy cenzury do díla F. Palackého se zabýval již Köpl 1898, s. 669–688, srov. též Kořalka 1985, s. 233–235. K pozdější cenzuře v období protektorátu Charvát 1945. Zde i níže používám třetího vydání, poslední vydání *Dějin národu českého v šesti svazcích* (Praha 1968–1973) vysvětlivkami opatřila Věra Šádová.

23) Palacký 1877/III-1, s. 10.

24) Palacký 1877/III-2, s. 10–12. K širším dobovým aspektům odrazu socialistických a demokratických tendencí v Palackého pojetí husitství Kořalka 1987, s. 53–60.

25) Palacký 1877/III-3, s. 159.

26) Tamtéž, s. 311.

27) Tomkovu vědeckou a univerzitní kariéru podrobně zachytil Kazbunda 1964–1965, jinak srov. Kutnar 1973, s. 201–206 a nejnověji Pazderský 2020, další literaturu uvádí Encyklopedie ČD, s. 492–493.

Václav Vladivoj Tomek (1818–1905)

cházející a následující v příslušných svazcích *Dějepis města Prahy*, který pojal jako historii metropole v širokém rámci dějů celé země. K obrazu Žižky přitom nic nepřidal, a když roku 1879 vydal jeho životopis, rázem ve změněných poměrech české politické scény získal značný věhlas jako zastávce národní věci. Tomkův státoporný Žižka do té míry odpovídal převládající potřebě konstruktivní dějinné tradice, že se v beletristickém podání Aloise Jiráska stal svébytným přídatkem k Palackého osnově husitství.²⁸

Proč tedy Tomka stále připomínat po boku Palackého, když z paměti postupně zmizela jména jiných soudobých i pozdějších historiků? Důvod je prostý. Tomkovo dílo nelze obejít, neboť historik českého středověku v něm takřka denně hledá poučení. Jeho dvanáctisvazkový *Dějepis města Prahy* nebyl jen výsledkem nezměrné píce, ale i cílevědomé erudice. Také Tomek sám zmáhal úkoly, na něž by dnes nestačily celé týmy. Jestliže Palacký zakotvil politické a ideové dění husitských Čech v historii střední Evropy, Tomek kus po kuse restituoval jejich vnitřní život v překvapivé šíři jevů a místních i celozemských vazeb. Bez teoretických a metodologických reflexí Tomek kromě toho podal mnohovrstevný obraz doby i pražské každodennosti a v nejednom ohledu tak předešel pozdější výboje kul-

28) Tak podle Raka 1981, s. 195–196. Tomkovy postoje v období rakouského neoabsolutismu po roce 1848 podrobněji osvětlil Šamberger 1983–1984, s. 371–377. Za vrchol Tomkova husitologického bádání považuje knihu o Žižkovi Pazderský 2020, s. 325, kde také o jeho nevráživosti vůči Janu Želivskému a jiným husitským radikálům (s. 321–325).

turní historie a dalších specializovaných odnoží dějepisného výzkumu. Namnoze vyčerpávajícím způsobem oživil správní systémy řady významných institucí včetně jejich hospodářského zázemí a také jeho vývody o sociálně-ekonomické skladbě středověké Prahy zdaleka nejsou jen snůškou všemožných jednotlivostí. Bezmála každá Tomkova formulace má bezpečnou oporu v pramenech, i když to z úsporného poznámkového aparátu není na první pohled zřejmé.²⁹

K blízkému okruhu spolupracovníků Františka Palackého náleželi Karel Jaromír Erben (1811–1870) a Josef Emler (1836–1899). Básník *Kytice* mimo jiné zpřístupnil *Knížky šestery* Tomáše ze Štítného a třísvazkový soubor českých spisů Jana Husa (1864–1868), což ve své době mělo širší kulturně-politický význam.³⁰ Pracovitý pražský archivář a univerzitní profesor Josef Emler sice svůj sedmý svazek *Pramenů dějin českých* s drobnějšími kronikami a zprávami z první poloviny 15. století nestačil již dokončit, o studium sociální problematiky kořenů husitství se však zasloužil svými edicemi urbaniálních pramenů a větší části konfirmačních knih pražské konzistoře.³¹ Mravenčí píle korunovala i dílo Augusta Sedláčka (1843–1926), dlouholetého profesora na reálném gymnáziu v Táboře. Patnáct svazků jeho *Hradů, zámků a tvrzí Království českého* vycházelo téměř půl století. Není bezmála šlechtického rodu z husitské doby, jehož osudy, majetek i sídla by unikly jeho oku a peru.³²

Sama píle a snaha přiřazovat fakt k faktu nestačily již vůdčí osobnosti české dějepisné práce poslední čtvrtiny 19. století Jaroslavu Gollovi (1846–1929).³³ Moderní metody kritické analýzy, s nimiž se seznámil při svém studiu v zahraničí, Goll soustavně uplatňoval jak ve vlastní práci, tak ve svém univerzitním semináři. Na rozdíl od Palackého, jehož si velice cenil, se obracel jen k odbornému publiku, domnívaje se v duchu zásad vědecky zaměřeného pozitivismu, že přesné zjištění faktů, kritická analýza pramenů i objektivizující výklad dějinných skutečností je

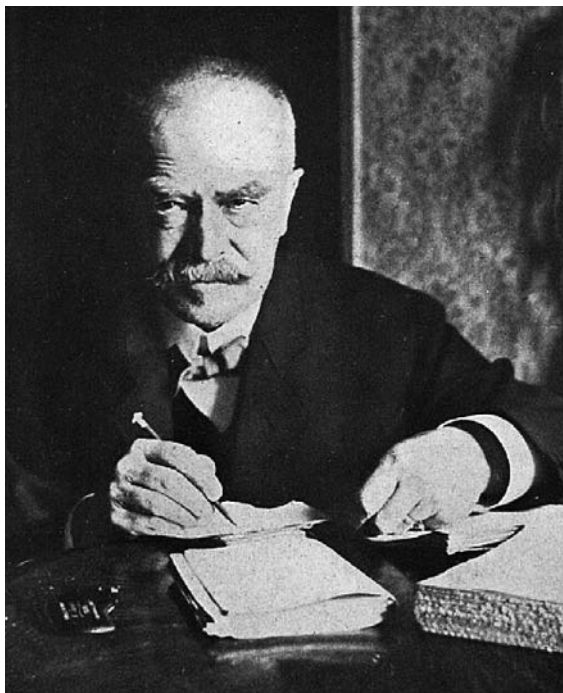
29) Mohu to potvrdit z vlastní zkušenosti. Zmínit tu třeba i Tomkovo právnické školení, jeho pedanterii a přísně dodržovaný denní pořádek. Více k jeho vztahu k F. Palackému, badatelské dílně a univerzitní činnosti Nodl 2009, s. 24–33, vlastní pohled na Tomka a jeho pojetí Žižky i husitské epochy na více místech publikoval Petr Čornej, naposled srov. Čornej 2016, s. 76–90.

30) Pro první orientaci viz Lexikon ČL I, s. 667–674.

31) K životu a dílu Josefa Emlera viz Hlaváček 1988, s. 9–10 v jubilejním sborníku (zde též bibliografie), další literaturu uvádí Encyklopedie ČD, s. 423. Na edici konfirmačních knih se Emler podílel s F. A. Tinglem. O vydání druhé významné řady úředních knih se zasloužil kustod univerzitní knihovny Ferdinand Tadra (1844–1900), o němž podrobně Hlaváček 1980, s. 97–124. Přetisky obou studií v souboru Hlaváček 2011, kde také statě o editorské činnosti F. M. Pelcla, F. Palackého a A. Sedláčka. Obdobně je zde třeba připomenout i vydavatele pěti erektčních knih Klementa Borového (1838–1897), o němž stručně Kutnar 1973, s. 225–226.

32) Výčet hlavních spisů Sedláček 1924, s. 214–226 připojil k svým Pamětem. Bibliografii sestavila Kotalíková 1981, srov. též Encyklopedie ČD, s. 482–484. Z třeboňských archivářů připomínám vydavatele Popravčí knihy Františka Mareše (1830–1939). Druhé vydání připravil další třeboňský archivář Adolf Kalný (1928–2013).

33) Soupis vědeckých a beletristických prací Jaroslava Golla zpřístupnil Jaroslav Vávra, AUC-PhilosHist, *Studia historica* 29, 1984, s. 117–170. Vybrané spisy drobné vyšly ve dvou svazcích v Praze 1928–1929. O historickém díle J. Golla srov. zejména Kutnar 1977, s. 21–37, pro studium husitství však neztratil na významu ani úvod K. Krofky k přetisku Gollových prací o Chelčickém a Jednotě v XV. století (Praha 1916). Nověji viz zejména Marek 1991, další odkazy na literaturu uvádí Encyklopedie ČD, s. 424–427.

Jaroslav Goll (1846–1929)

vlastní náplní historikova povolání. „My chceme poznati, co bylo, beze všech ohledů vedlejších, a třeba i vyšších. Historii studujeme především pro historii samu.“ Okřídlený výrok z programové úvahy *Dějepis a dějiny* (v Athenaeu 1888–1889) plně konvenoval Gollovu učeneckému naturelu, méně již jeho početným žákům. Gollův odpor k diletantství a k posluhování historie měl gnozeologické i noetické oprávnění, na což kritici historie pro historii nebrali zřetel.³⁴

Úzce chápanou politickou historii Goll požadoval včlenit do „všeobecného dějepisu“, v němž vedle kulturní aktivity přisuzoval značnou váhu duchovním proudům teoretické a ideologické povahy. V tomto ohledu vstupoval u nás na málo dotčenou půdu, a proto není divu, že výtěžky jeho pramenných studií o valdenské věrouce, Petru Chelčickém a počátcích jednoty měly ryze monografické zaměření. Velkým přínosem byly i jeho úvody ke kritickým edicím hlavních kronik husitského období. Goll přitom nebyl jen mistrem jemné kritické metodiky, ale i příkladným univerzitním učitelem. A třebaže pozitivistický proud, jemuž u nás razil cestu, záhy svým nezájmem o tendence obecné povahy i přeceňováním empirického studia pramenů na úkor sociologické a filozofické reflexe někdy ustrnul v akademické manýře, historici ověřené informace až do nedávné doby nejprve hledali v pracích vzešlých z Gollovy školy.³⁵

34) Citace z Gollovy rozpravy *Dějiny a dějepis* (přetisk Goll 1928, s. 11).

35) Výklad, který o Gollově škole podal Kutnar 1977, kap. XII, je dozvukem její tradice. Neméně to platí o třetím dílu monografie o stolici dějin na české univerzitě v letech 1882–1918 (Kazbunda 1968). Kritiku

Václav Novotný (1868–1932)

Gollova škola a meziválečné studium husitství

Kritickou prací s prameny nejvíce na svého učitele navazoval Václav Novotný (1868–1932), jehož zásluhou se Husovu životu a veřejnému působení dostalo základní monografie. Novotný se tematice husitské doby věnoval celý život, i když značnou část jeho času zabrala kritická revize pramenů pro čtyři svazky *Českých dějin* do roku 1271. Se stejnou důkladností připravoval i edice prvořadých dokumentů. Mimo jiné vydal protestní listy české šlechty do Kostnice (1915), Husovu korespondenci (1920) a historické spisy Petra z Mladoňovic spolu s mladšími paměťmi o Husovi a Jeronýmovi Pražském (1932). Dva svazky svého dodnes základního díla *M. Jan Hus. Život a dílo* (1919–1921) vydal až po velkém jubileu, takže v nich mohl reagovat na prameny podloženou monografii katolického teologa a historika Jana Sedláka. Novotný místy zaujatě mistroval mistra, jindy se však dokázal povznést nad mluvu fakt a s vnitřním zaujetím i se znaleckým rozhledem postihl základní ideové proudy předhusitských a husitských Čech v mírně apologetické linii Františka Palackého. V syntetickém, širší veřejnosti určeném přehledu důmyslně vyložil, jak sblížením učení univerzitní opozice, lidových náboženských

českého pozitivismu ze strany marxistického dějepisectví, jež byla většinou zatížena ideovými stereotypy, zde opomímám. Za doporučení naopak stojí podnětné úvahy o jednotlivých představitelích Gollovy školy u Marka 1992, nověji srov. soubor statí Jiroušek/Blüml/Blümllová 2005, který z různých hledisek posuzuje představitele Gollovy školy.

nálad a raného humanismu postupně v Čechách uzrávalo husitské pojetí duchovní obrody (*Náboženské hnutí české ve 14. a 15. století*, 1915).³⁶

Na rozdíl od Václava Novotného, který se orientoval na domácí dějiny, patřil jeho mladší kolega Vlastimil Kybal (1880–1959) k té části Gollovy školy, jež se obracela i k tématům obecně historické povahy. Kybal se zprvu zaměřil na dílo mistra Matěje z Janova, do té doby málo prozkoumané. Již v pětadvaceti letech postoupil ve výzkumu natolik, že v monografii *Matěj z Janova, jeho život, spisy a učení* mohl doložit Matějův osobitý podíl na ideové profilaci české reformace. Po čtyřech dílech kritické edice Matějova stěžejního díla *Regulae Veteris et Novi testamenti* (1908–1913) Kybal práci na závěrečném svazku odložil, aby se připravil na obtížný úkol komplexního rozboru Husovy doktríny. Práce se mu protáhla na řadu let, neboť se snažil shromáždit dokumentaci z celého tehdy známého souboru Husova díla. Výsledné zpracování ve třech svazcích (1927 a 1931), které navázaly na monografii V. Novotného, zklamalo soudobé očekávání a většího uznání se mu nedostalo ani později. Dílo trpí puntičkářskou popisností na úkor jednotící koncepční linie, pro specializované znalce však Kybal vykonal neobyčejně záslužnou práci.³⁷

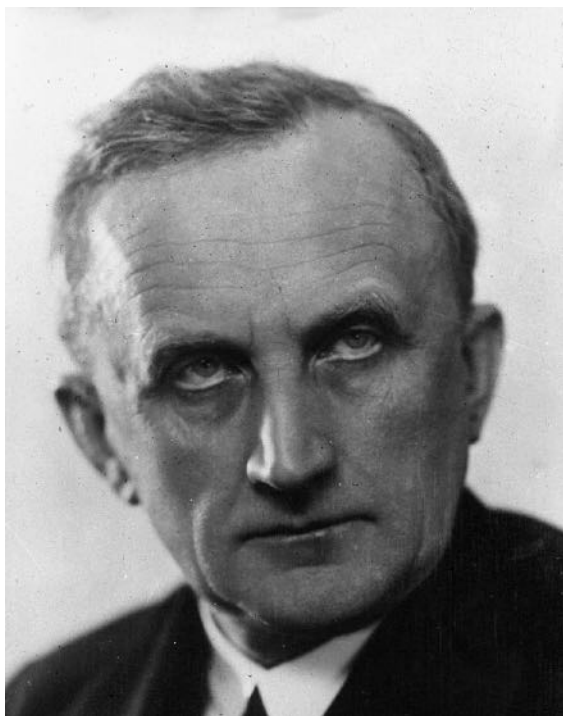
Zásady, jež Goll vštěpoval svým žákům, zejména soustavnost pramenného výzkumu, kritickou analýzu historického faktu i neustálý zřetel k obecně evropskému vývoji, jsou dobře patrné v dílech historiků, kteří se zaměřili na studium české reformace. Zatímco předčasně zemřelý Ladislav Karel Hofman (1876–1903) zkoumal husitskou otázku v počátcích basilejského koncilu, Jaroslav Bidlo (1868–1937) se svými edicemi i studii zasloužil o dějiny jednoty bratrské.³⁸ Chronologický i tematický záběr většiny Gollových žáků byl z dnešního hlediska velice široký, takže přeskoky ze středověku do novověku a naopak nebyly žádnou výjimkou.

Více těžišť mělo i studijní úsilí mladšího člena Gollovy školy Kamila Krofity (1876–1945). Přes všechny nárazy doby Krofta důsledně navazoval na Františka Palackého a nedal dopustit na duchovní hodnoty, jež po sobě husitství a česká reformace zanechaly. Od počátku více inklinoval k ideovým zápasům porevoluční doby, i když jeho kritická stať *Novější bádání o Husovi a hnutí husitském* (1915) nasvědčuje, že se připravoval k syntetickému obrazu celé husitské epochy. K tomuto cíli nedospěl, odhlédneme-li od menších fresek v podobě umně vyklenutých úvah a příslušných partií posmrtně vydaných *Dějín československých* (1946). Snad

36) Soupis literární činnosti V. Novotného sestavil J. Prokeš ve sborníku *Českou minulostí*, Praha 1929, s. 371–389, ze starší literatury viz Kutnar 1977, s. 136–141 a Fiala 1969, s. 377–392, nejnověji zevrubně Hoffmannová 2014 (srov. moji rec. v ČČH 112, 2014, s. 785–790), heslovitě též Encyklopedie ČD, s. 466–467.

37) První část svých *Drobných spisů historických* vydal V. Kybal v Praze 1915, druhá část obsahuje též soupis jeho díla (viz Kybal 1930, s. 393–394). Další údaje u Kutnara 1977, s. 144–146, poslední monografii vydal Hrdlička 2020, srov. též Encyklopedii ČD, s. 434–435.

38) O Hofmanovi viz Vojtěch 1979, s. 199–221, k Bidlovi Kutnar 1977, s. 141–143, soupis jeho prací vydala Milada Paulová ve sborníku *Z dějin východní Evropy a slovanstva*, Praha 1928, s. V–XV, novější literaturu o něm uvádí Encyklopedie ČD, s. 417–419.

Kamil Krofta (1876–1945)

i z tohoto důvodu cítil silnou vnitřní potřebu vyrovnat se s revizí Palackého koncepcí českých dějin, s níž vystoupil jeho kolega Josef Pekař. Kroftova kniha *Žižka a husitská revoluce* (1936) je sice veskrze polemickou reflexí, avšak zejména v druhé části o husitské revoluci přerůstá v globální souhrn základních otázek, jakých je v domácím dějepisectví poskrovnu. „Souhlasím s Pekařem,“ praví závěrem, „že nemá smyslu předělávat dějiny, ale neváhám říci, že bych – i kdyby to bylo v mé moci – z našich dějin za nic na světě neškrtnul husitskou revoluci. Naopak nejen historické studium, nýbrž i praktická činnost politická utvrzuje ve mně víc a více přesvědčení, že v husitské revoluci přes všechny její stíny můžeme spatřovati nejen svou pýchu, nýbrž přímo své štěstí. Ona zajisté především dala nám způsobilost vymaniti se plně z názorů a řádů minulosti dávno překonané, jež mnohým jiným národům jsou dosud škodlivou přítěží, a včleniti se do nového řádu světového, jemuž přes všechny reakční záchvaty tu a tam se vyskytující náleží budoucnost.“³⁹

V Kroftově díle se již projevil zvýšený zájem o sociálně-ekonomické stránky dějinného vývoje. Velký dosah pro hlubší poznání role církve v předhusitských Čechách mělo zejména zpřístupnění vatikánského archivu, jež i českým badatelům umožnilo podniknout systematické výzkumy, na něž dříve nebylo možné

39) Krofta 1936, s. 183–184. Bibliografii jeho prací vydal Josef Klik v příloze k předválečnému souboru prací (viz Krofta 1936a, s. 417–436). Vyvážený portrét Krofta historika podal Kutnar 1977, s. 120–127, nověji viz P. Čornej v Lexikon ČL II-2, s. 983–985 a Encyklopedie ČD, s. 433–434.

pomýšlet. Z vydavatelského podílu na závažné edici *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia* postupně vyrostla Kroftova objevná studie *Kurie a církevní správa zemí českých v době předhusitské* (1904–1908), která doložila negativní důsledky papežského fiskalismu na české církevní poměry.⁴⁰ Neméně přínosné je i jeho pojednání *Začátky české berně* (1931), zatímco průkopnický *Přehled dějin selského stavu* (1920, v rozšířené podobě 1949) ještě odráží málo rozvinutý stav agrárního studia.

Bohaté zdroje pramenů stále ještě skrývaly i domácí archivní a knihovní fondy. Velké celky různorodé korespondence, sněmovních akt i jiných úředních dokumentů postupně zpřístupňovali editoři *Archivu českého*, jehož 37 dílů velkého formátu patří k základním pilířům české historické vědy. Uznalé zmínky si zde zasluhují alespoň Josef Teige (1862–1921) a Gustav Friedrich (1871–1943), jejichž edice a pramenné soubory náležejí k základnímu fondu české medievalistiky. Neméně závažným počinem byla i *Sbírka pramenů práva městského království Českého*, o níž se zasloužil právní historik Jaromír Čelakovský (1846–1914). Pro období husitské revoluce mělo prvořadý význam zpřístupnění listin a listů Oldřicha z Rožmberka, jehož se ujala Blažena Rynešová (1900–1944). Na místě je zde rovněž připomenout i další badatele bez velkých koncepcí, z nichž každý podle svých schopností a možností přispíval k celkovému rozvoji husitského studia. Domácí rámec překonaly vědecké katalogy rukopisných sbírek pražské Univerzitní knihovny (dnes součást Národní knihovny ČR), zpracované Josefem Truhlářem (1840–1914), jež stanovily náročnou normu pro další díla tohoto druhu.⁴¹

K poctivým dělníkům vědy, jejichž práce slouží již několika generacím, náležel i biskup Antonín Podlaha (1865–1932), který svými katalogy a edicemi upozornil na bohaté pramenné zdroje knihovny i archivu metropolitní kapituly pražské. Nevraživý přístup českého katolického dějepisce k domácí reformaci se s nástupem moderních odborných proudů nijak nezmenšil. Mimovědecké zřetele výrazně vystupují na povrch v početných dílech Antonína Lenze (1829–1901), jenž jako profesor dogmatiky násilně systemizoval názory Jana Husa, Jana Wyclifa i Petra Chelčického do podoby učeneckých soustav, jež pak konfrontoval s novodobou ortodoxií katolické církve. Mnohem obezřetněji si v tomto ohledu počínal Jan Sedlák (1871–1925), jemuž připadl úkol připravit k Husovu jubileu roku 1915 odborně podloženou monografii o kacířském profilu vůdčí osobnosti české reformace. Sedlákův *M. Jan Hus* vyvolal rozhořčené polemiky i jedovaté úsměšky ze strany Gollovy školy, a proto teprve s odstupem času vyšlo najevo,

40) Více k českým výzkumům ve vatikánských archivech a knihovnách Hledíková/Skýbová 1978, s. 259–287, dále Hrdina/Hledíková 2014, s. 45–60 a Pánek 2014, s. 13–30.

41) Další poučení o uvedených osobnostech u Kutnara 1977 (podle rejstříku) a v Encyklopedii ČD. Autory ojedinelých, byť záslužných edic nelze zde jednotlivě uvádět. Některé ediční podniky byly dokončeny nebo doplněny později. Josef Pelikán (1900–1956) se podílel na závěrečném svazku Listáře a listináře Oldřicha z Rožmberka, Antonín Haas (1910–1971) vydal v řadě založené J. Čelakovským privilegia nekrálovských měst a k této generaci příslušela i Věra Kosinová-Jenšovská (1895–1982), editorka registáře vláckavské epochy z archivu Metropolitní kapituly pražské.

jak velkou pomoc dalšímu studiu představují jeho objevené pramenné výzkumy, drobné edice a rešerše.⁴²

Ještě větší kritiku vyvolávaly knihy, edice i články Sedlákova bojovného žáka Augustina Neumanna (1891–1948), jenž při svých výzkumech v domácích i zahraničních archivech objevil nemálo cenných dokumentů. Zpřístupňoval je však v uspěchaném chvatu, aniž dbal na elementární zásady pokročilé ediční praxe. Ke škodě závažné a opomíjené problematiky, jejíhož souhrnného zpracování se jako první ujal, nedostála běžným nárokům ani Neumannova kniha *K dějinám husitské Moravy*.⁴³ Všemi atributy dějepisné erudice pozitivistického období se naproti tomu vyznačují práce Rudolfa Holinky (1899–1953) o církevní politice arcibiskupa Jana z Jenštejna a o českém sektářství v době předhusitské.⁴⁴

Stranou Gollovy školy a někdy též v rozepřích s ní prosazoval vlastní pojetí kulturní historie Čeněk Zíbrt (1864–1932), autor četných studií s národopisnou tematikou. Místo v tomto stručném přehledu si zasloužil neobyčejně cennou pomůckou v podobě systematické *Bibliografie české historie* (5 dílů v letech 1900–1912), která mimo jiné přináší i rozpisy starých edic. Kulturní dějiny ve starším pojetí barvitě mozaiky pěstoval Zikmund Winter (1846–1912), širší veřejnosti známý spíše jako autor historické prózy. Jeho rozsáhlé spisy o kulturním životě, školství, řemeslu, obchodu i církevních poměrech v Čechách od 14. století do Bílé hory jsou přebohatou snůškou pramenných údajů, kterou je však třeba náležitě ověřovat, neboť Winterovi pomáhala řada různě kvalifikovaných přispěvatelů. Uznání si v tomto přehledu zaslouží též mnohostranné dílo Josefa Vítězslava Šimáka (1870–1914), v němž lze nalézt cenné studie o vyprávěcích pramenech husitského období i podrobné vylíčení husitských válek v okolí Mnichova Hradiště. Mnoho orientačních odkazů místopisného charakteru přinesla též Šimákova práce o středověké kolonizaci v českých zemích (1938).⁴⁵

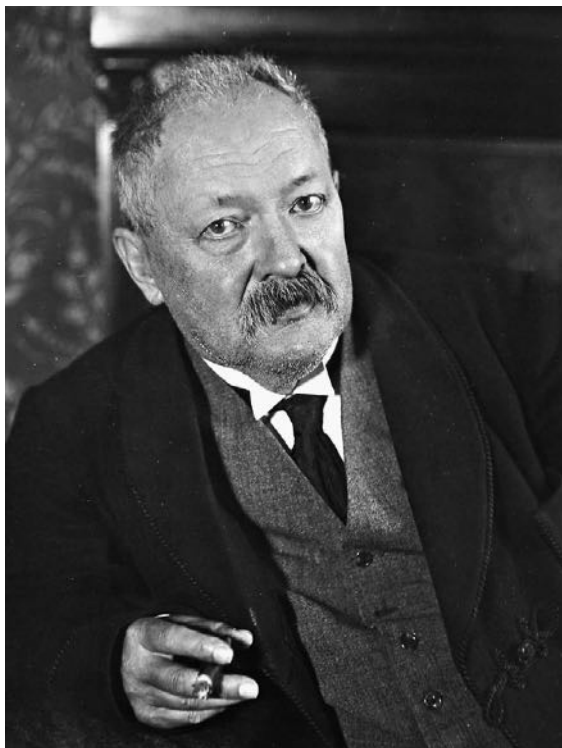
Jestliže se ani Jaroslav Goll čas od času neubráníl diskusím přesahujícím rámec vědy, někteří jeho žáci bez zábran zaujímalí stanovisko k otázkám vzrušujícím českou veřejnost. Knihou, jež se na delší dobu stala předmětem živých sporů, byla *Česká otázka* (1895), v níž Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937) odmítl ustrnulý tradicionalismus odvádějící od současných úkolů, jejichž řešení také programově

42) Stati o Podlahovi uvádí Encyklopedie ČD, s. 480. Bibliografii díla Jana Sedláka viz v publikaci Bohdana Chudoby a Viléma Bitnara, Jan Sedlák, Brno 1947, s. 31–84, přetisk in: Sedlák 1996, s. 13–42. Vedle pramenných příloh k monografii o Janu Husovi z roku 1915 mají dodnes prvořadý význam materiálové příspěvky, které Sedlák publikoval v řadě Studie a texty k náboženským dějinám českým (1913–1919) nebo v časopise Hlídky. K Lenzovi srov. Kutnar 1973, s. 226–227 a Encyklopedie ČD, s. 435.

43) Čeští dějepisci se k moravským dějinám husitského věku obraceli ojedinele (většinou šlo o Moravany, viz zejména Odložilík 1925, s. 1–170 a Dřímál 1934, s. 1–144). K větší práci sbíral materiál R. Urbánek, který ho využil v obsáhlé kritice Neumannovy knihy (Urbánek 1939–1940, s. 229–314). Více o zpracování dějin Moravy v husitském období Hoffmann 1984, s. 52–54 a Válka 2005, k Neumannovi Zaoral 2001.

44) K dílu R. Holinky srov. nekrology J. Šebánka v ČMM 73, 1954, s. 340–348 a B. Šindeláře v ČsČH 2, 1954, s. 373–376.

45) O Čeňkovi Zíbrtovi a Zikmundu Wintroví více Kutnar 1977, s. 43–45, zde také na s. 199–202 portrét J. V. Šimáka, jehož bibliografii sestavila Marie Černá, in Od Ještěda k Troskám 8, 1930, s. 238–255. Dále srov. Encyklopedii ČD, s. 488–489 (Šimák), s. 495–496 (Winter) a s. 497–498 (Zíbrt).

Josef Pekař (1870–1937)

naznačil. Ač se hlásil k odkazu Františka Palackého a v historii spatřoval závaznou normu národního úsilí, jednostranným důrazem na humanitní ideály české reformace opět zúžil výklad husitství na jeho náboženskou a mravní stránku. Na druhé straně Masaryk postřehl, že husitství Lipany neskončilo a že jeho vyzářování lze vysledovat i v následujícím období, jak se snažil prokazovat v úvaze *Jan Hus. Naše obrození a naše reformace* (1896).⁴⁶

Z historiků, kteří zasáhli do sporu o smysl českých dějin, nutno především zmínit Josefa Pekaře a Zdeňka Nejedlého. Oba vyšli z Gollova historického semináře, oba také záhy získali vlivný hlas v českém kulturním a veřejném životě. Jestliže časem dospěli k protichůdnému výkladu husitské epochy, nebylo to výrazem jen širokého světonázorového rozpětí Gollovy školy, ale i odlišného přístupu k duchovním a politickým proudům, jež přinášel počátek minulého století. Josef Pekař (1870–1937) na prahu své prudce vzestupné vědecké dráhy rozšiřoval výklad minulosti větším zřetelem k sociálně-psychologickému klimatu i k určujícím činitelům hospodářské a kulturní povahy. V duchu svého raného empirického pozitivismu Pekař spatřoval v Masarykově nábožensko-humanitním základu čes-

46) Pro první orientaci o Masarykových exkurzech do historie a jejich odezvě u historiků Gollovy školy srov. Marek 1992, zvl. s. 162–168, dále též Čornej 2016a, s. 140–172.

kých dějin umělou konstrukci, proti níž stavěl princip národní myšlenky, která v každém období měla odlišné cíle a úkoly.⁴⁷

Až do poloviny dvacátých let se Pekař dotýkal vlastní husitské problematiky jen příležitostně, a proto jeho první studie o Žižkovi vzbudily o to větší pozornost. Po devíti letech, jichž bylo zapotřebí, aby čtyřsvazkové dílo *Žižka a jeho doba* nabylo závěrečné podoby, již nemohlo být pochyb: Pekař napsal obžalobu husitsko-táborského radikalismu a tím i Jana Žižky. Málokterý český historik se tak programově dovolával zásady „poznati velkou historii v pravdě její, tj. vědomým vyvarováním se apriorních ideologií“, jako právě on. A přitom od prvního tahu jeho sugestivního pera vyzařuje z knihy bytostná zaujatost proti táborské vzpouře jako „šklebu revoluce“, jíž Žižka propůjčil svůj válečnický talent. Byla-li podle Pekaře opravdovost úsilí o mravní přerod církve a společnosti v duchu zákona božího před rokem 1420 „svědectvím velkého vzepětí české kulturní snahy v době gotické i titulem její slávy“, pak vše, co následovalo, bylo nejen neštěstím, ale i přímo osudovou ranou českému národu. Není divu, že Pekařovo pojetí vyvolalo značnou polemickou odezvu, v níž na obranu husitství zazněly neméně subjektivní hlasy.⁴⁸ Vyrovnat se s Pekařovým Žižkou znamená studovat stránku za stránkou a pozorně zvažovat vše, co autor přesvědčivě doložil anebo zaujatě uvedl.

Zásadu, která předznamenal husitologické studium Zdeňka Nejedlého (1878–1962), čteme hned v prvním svazku jeho *Dějín husitského zpěvu*: „Dějiny jsou jedny, jako život člověka je jeden.“⁴⁹ A skutečně, opus magnum jeho mladých let přesahuje vlastní téma natolik, že je lze označit za první dějiny husitské kultury. Zatím také poslední, z čehož vysvítá náročnost úkolu, který na sebe autor vzal. Husitství v podání Zdeňka Nejedlého nabylo nové akcenty kulturní i sociálně-politické povahy. Proti konzervativní skupině univerzitních mistrů, z níž pouze vyčlenil Jakoubka ze Stříbra a Jana Rokycanu, Nejedlý (na rozdíl od Tomka) vyzdvihl postavu radikálního tribuna Jana Želivského, pod jehož vedením dosáhlo v letech 1419 až 1420 pokrokové hnutí v Praze svého vrcholu. Nicméně za ústřední sílu celé revoluce považoval pro jeho myšlenkovou náplň i mravní patos lidový

47) Historické dílo J. Pekaře ve vyváženém pojednání postihl Kutnar 1977, s. 100–110, podrobněji pak Kalista 1994, k ohlasu noetiky Maxe Webera v Pekařově díle Horský 1994, s. 28. Bibliografii prací Josefa Pekaře vydal Josef Klik, *Od pravěku k dnešku II*, Praha 1930, s. 580–612. Výběrovou bibliografii jsem připojil k úvodní studii ke II. vydání *Žižky a jeho doby* (viz Šmahel 1992c, s. V–XXXI). Více či méně se Pekařovým pojetím Žižkovy doby zabývali všichni autoři velkých prací o husitství, další údaje a ohlasy viz v Encyklopedii ČD, s. 476–479.

48) Kriticky proti Pekařově koncepci českých dějin a husitství vystoupili mimo jiné V. Novotný, K. Krofta, J. Slavík, F. M. Bartoš a ostýchavě i R. Urbánek. Počínaje Konradem (viz Konrad 1964, s. 19–22) se proti Pekařovi postavili marxističtí dějepisci. Vrcholu dosáhla protipekařovská kampaň publikací Jana Pachty, *Pekař a pekařovština v českém dějepisectví*, Praha 1950.

49) Nejedlý 1953, s. 28. Bibliografii díla Zdeňka Nejedlého připravila k vydání Stanislava Jonášová a kol., Praha 1959. Pokusem o střízlivý pohled na jednoho z čelných představitelů oficiálního dějepisectví socialistické éry byly některé jubilejní stati vydané v ČLit 26, 1978. Ve své době nonkonformní životopis publikoval Ransdorf 1978, nověji viz Křestan 2012 a k němu Čornej 2016, s. 320–332. Další odkazy v Encyklopedii ČD, s. 547–549.

Zdeněk Nejedlý (1878–1962)

Tábor, který uskutečnil hlavní body Husova programu. Aby nedošlo k omylu, Nejedlý ještě neměl na mysli krajní proud táborského chiliasmu, jehož likvidaci také nepřikládal osudovou závažnost, nýbrž Tábor Žižkův a Biskupcův. Oproti personalistickému podání pražského husitismu Nejedlý pojal Tábor jako kolektivní dějinnou sílu lidových vrstev, které se poprvé v české historii postavily do čela národního vývoje.⁵⁰

Poučným zůstává i Nejedlého přístup k ožehavé otázce husitského obrazoborectví. Aniž zmenšoval jeho kulturní negativnost, rozpoznal v něm ideově zdůvodněný i spontánní odpor vůči sakrálnímu zneužití uměleckých děl, jež v očích lidu symbolizovala zbohatlictví, povrchnost a marnivost zesvětštělé církve. Jestliže v *Dějínách husitského zpěvu* Nejedlý uplatňoval metodické náležitosti Gollova semináře, v polemikách o smyslu českých dějin se podobně jako jeho odpůrci nechával strhnout k nadsazeným kontrastům a k zjednodušeným formulacím, v nichž se promítalo jeho romanticko-obrozenecké pojetí národních dějin a přehnané vyzdvihování jednotlivých epoch, proudů a osobností. Ani v závěru života, kdy se rozhodl podat marxistický výklad *Dějiny národa českého*, na svém pojetí husitství v zásadě nic neměnil a nepřímou tak svou autoritou usměrnil

50) Přístupem Z. Nejedlého k husitství a jeho pojetím smyslu českých dějin se zabýval Čornej 1978, s. 235–247, 1979, s. 119–127, 1982a, s. 80–94 a 1988, s. 289–306. O kritický pohled na Dějiny husitského zpěvu se pokusila Settari 1979, s. 41–53, nověji viz Vlhová-Wörner 2016.

ostře vyhraněné koncepty poválečné generace marxistických historiků. Tak jako nepřestal zdůrazňovat ústřední roli husitského levého středu, považoval i nadále poděbradskou etapu za nedílnou součást husitské epochy.⁵¹

Dějiny husitského zpěvu nebyly jedinou speciální oblastí studia, které dospělo k soustavnému podání látky. V roce 1898 Hugo Toman (1838–1898) vydal *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy*. Objevný přínos tohoto díla zcela nezastínily ani pozdější práce Otakara Frankenbergera (1884–1941). Ještě před sklonkem předminulého století začal Jaroslav Vlček (1860–1930) vydávat *Dějiny české literatury*, které v kapitolách věnovaných husitství přinesly více kulturně-ideové než literárně-estetické zhodnocení českého reformačního písemnictví. Široce se odrazem husitství v evropské literatuře od 15. do 19. století zabýval germanista Arnošt Kraus (1859–1945), jenž ve třech svazcích díla *Husitství v literatuře, zejména německé* (1917–1924) snesl bohatou žeň roztroušených dokladů. Nepostradatelným kompendiem se na dlouhou dobu staly též *Dějiny české literatury* Jana Jakubce (1862–1936), třebaže ani ony svou popisností nedostály vyšším nárokům literárněvědného bádání. Dodnes se naopak oceňuje podnětnost úvah předního člena Pražského lingvistického kroužku Romana Jakobsona (1896–1982) o básnictví doby husitské, které prolomily podcenivý přístup k literární produkci husitského období. Roku 1943, v době svého amerického exilu, Jakobson publikoval jednostranně zaměřenou apologii českého písemnictví s názvem *Moudrost starých časů*.⁵² Úměrně dochované materií byly výsledky dějepisu výtvarných umění skromnější. Vedle studií o ikonografii vůdčích osobností, zvláště Jana Husa a Jana Žižky, nutno tu zmínit objevnou knihu Karla Chytila (1857–1934) *Antikrist v naukách a umění středověku*, pojednání Antonína Matějčka (1889–1950) o iluminované bibli tábořského hejtmana Filipa z Padařova a názvem poněkud zavádějící monografii *Malířství doby husitské* od Pavla Kropáčka (1915–1943).⁵³

Slibný rozběh ve vydávání Husových spisů v šedesátých letech 19. století záhy ustrnul, když se ukázalo, že systematická ediční práce vyžaduje zevrubný průzkum a katalogizaci rukopisných sbírek. K oživení vydavatelské činnosti došlo až na počátku nového století, kdy z podnětu Václava Flajšhanse (1866–1950) byla roku 1903 při České akademii věd a umění založena Komise pro vydávání pramenů českého hnutí náboženského ve 14. a 15. století.⁵⁴ Tato událost si zaslouží zmínky již proto, že studium husitství navzdory svému rozsahu i významu nemělo odpovída-

51) K otázce smyslu českých dějin se Nejedlý vyslovil již v roce 1914, přičemž jeho pojetí nedoznalo větších korektur (srov. Nejedlý 1919 a 1953, s. 20–28).

52) Odkazy na literaturu viz v Encyklopedii ČD, s. 428 (Jakubec), s. 492 (Toman) a s. 494–495 (Vlček). Dále srov. Jakobson 1936, s. 1–21, k jeho přínosu Lehár 2005. *Moudrost starých Čechů* znovu vydali s kritickým aparátem T. Hermann a M. Zelenka 2015.

53) Pro první orientaci viz Slovník HUM I, s. 528–530 (Chytil) a s. 72 (Kropáček). K ikonografii Jana Husa a Jana Žižky se váží zejména příspěvky Karla Gutha (1883–1943), V. V. Štecha (1885–1975) a Jana Květa (1896–1965) v jubilejních katalogích a sbornících. Odkazy na jednotlivé stati a publikace viz v závěrečném soupisu literatury a pramenů.

54) Založení Komise na pozadí vědeckého bádání o Husovi v letech 1890–1918 osvětlil Beran 1965. Soupis prací Václava Flajšhanse publikoval Karel Groh ve VKČSN 1947, č. III.

jící institucionální základnu.⁵⁵ Během šesti let pak Flajšhans v rychlém sledu vydal osm svazků *Spisů M. Jana Husi*, k nimž později připojil spornou edici Husových betlémských kázání z let 1410–1411. Od třicátých let se jako editoři stále více uplatňovali filologové František Šimek (1882–1974) a Bohumil Ryba (1900–1980). První mimo jiné vydal spisy Tomáše ze Štítného, Konráda Waldhausera, Jakoubka ze Stříbra a Jana Rokycany, druhý vedle ediční činnosti (Husovy spisy, univerzitní promluvy aj.) řešil obtížné úkoly textové kritiky a středolatinšské filologie.⁵⁶

Jednorázové oživení badatelské činnosti přinášela velká jubilea, jež dávala příležitost ke shrnutí studijních výsledků příbuzných speciálních disciplín. Husovo výročí v roce 1915 sice proběhlo za tíživých válečných podmínek a v zostřeném tlaku cenzury, i tak však rozšířilo poznatky o husitské ikonografii a hmotných památkách husitské tradice. Širší možnosti v tomto ohledu poskytlo Žižkovo jubileum v roce 1924, zatímco výročí lipanské bitvy o deset let později se neslo více ve znamení publicistických polemik než koordinované spolupráce.⁵⁷

Prvořadé zásluhy na vědecky přínosném vyznění obou výročí měl zejména Rudolf Urbánek (1877–1962). Zájem o husitství, zvláště pak o jeho pozdní fázi v době poděbradské, se u něho projevil již v Gollově semináři. Zcela ojedinělé příležitosti se mladému badateli dostalo, když byl Laichterovým nakladatelstvím přizván ke spolupráci na syntetické řadě *Českých dějin*, které od prvních svazků vydaných Václavem Novotným byly přijímány jako směrodatná prezentace výsledků domácího pozitivistického dějepisectví. Urbánkuv úkol byl o to těžší, že mu ukládal vyrovnat se s časovým úsekem, jehož mistrné zvládnutí Františkem Palackým si získalo všeobecné uznání i v cizině. Snad i z tohoto důvodu Urbánek chtěl postoupit dále především širí svého záběru a co nejpodrobnějším shromážděním všech pramenných podkladů. Čtyři svazky nedokončeného *Věku poděbradského* (1915–1962) tak nabyly podoby předimenzované analytické monografie, v níž se ztrácejí hlavní obrysy kompozičního i koncepčního záměru. Přínosné zůstávají zejména rozsáhlé exkursy o náboženských sporech, každodenním životě, poměru ciziny k husitství i o zahraniční politice Jiříkova dvora. Nemenší erudici a tematickou objektivnost Urbánek prokázal v samostatných studiích o české pověsti královské, husitském mesianismu a válečnictví. Kromě toho v knize *Lipany a konec*

55) Prvním skromným pracovištěm převážně zaměřeným na dokumentaci pramenů a památek husitského období bylo muzeum v Táboře. K jeho vzniku v roce 1878 Kořalka 1978. Teprve roku 1919 se ustavila Společnost Husova muzea, jež od roku 1924 začala vydávat pod redakcí V. Novotného sborník Husitský archiv. Ten brzy zanikl a dodnes existující Společnost se víceméně omezila na záslužnou správu Husova domu v Kostnici. Zásluhou F. M. Bartoše se na dobu čtvrt století stal specializovaným husitologickým periodikem Jihočeský sborník historický, vydávaný od roku 1928 Jihočeskou společností pro zachování husitských památek se sídlem v Táboře.

56) Ze starších editorů třeba vzpomenout Emila Smetánku (1875–1948), jenž zpřístupnil řadu spisů Petra Chelčického. Zásluhy Františka Šimka vyzdvihl v nekrologu E. Michálek, LF 98, 1975, s. 108–109, soupis literárních prací B. Ryby otiskla Běla Venhodová, StrKn 5–6, 1970–1971, s. 433–451.

57) Bádání o Husovi a husitství do roku 1915 kriticky utřídil Krofta 1915, s. 40–78, 121–160 a 347–379. Obsáhlou literaturu k Žižkovu jubileu shrnuli Prokeš 1924, s. 280–313, 1926, s. 717–735 a Odložilík 1926, s. 12–39, literaturu k 500. výročí bitvy u Lipan zaznamenal F. M. Bartoš v JSH 7, 1934, s. 155. K výstavám srov. Katalogy 1915, 1924 a 1934.

Rudolf Urbánek (1877–1962)

polních vojsk (1934) obohatil předchozí poznání závěrečné fáze válečného konfliktu za vlády radikálních bratrstev. V menších statích a příležitostných úvahách se Urbánek představil jako historik, jemuž vedle hlubokého analytického ponoru bylo vlastní umění syntetické zkratky.⁵⁸

Ze základních komponent husitství naposled vstoupily do koncepčního obzoru odborného bádání příčiny a motivy sociálně-ekonomické povahy. Ojedinelé náznaky se již sice objevily v poslední čtvrtině 19. století, teprve však dílčí studie a *Dvě knihy českých dějin* Josefa Šusty (1874–1945) upoutaly pozornost i k hospodářské problematice českého středověku.⁵⁹ Váhu sociální otázky v dnešním slova smyslu pak zvýšily bohatě dokumentované a metodicky pokročilé studie Bedřicha Mendla (1892–1940). Mendl se při výzkumu pražských městských knih nespokojil se zjištěním členité skladby pražského obyvatelstva, třebaže již to bylo samo o sobě nemalým vědeckým přínosem. Ve snaze dobrat se odpovědi na otázku, jak ekonomické a sociální poměry předrevolučních měst ovlivňovaly postoje i poli-

58) Plodnou životní dráhu R. Urbánka dobře vystihl Kutnar 1977, s. 257–262, soupis jeho prací sestavil Karel Chyba, in Rudolf Urbánek, *Z husitského věku*, Praha 1957, s. 275–289. Nověji srov. Boubín 2008a, s. 83–96 a Encyklopedie ČD, s. 493–494.

59) Pojetí sociální otázky v jižních Čechách ovlivnil Šustův úvod k Purkrabským účtům panství Novohradského, v němž byl naznačen trpký úděl zchudlých zemanů v dosahu kořistnických Rožmberků. Jinak se tento čelný historik husitstvím zabýval jen okrajově (srov. *Úvahy a drobné spisy historické I*, Praha 1934). Pro další údaje viz Encyklopedii ČD, s. 489–491.

tiku měšťanského husitismu, rozšířil své studium o srovnávací analýzu sociální hladiny ve vybraných evropských i domácích městech 14. století a později též o podrobný průzkum hospodářských podnětů pražských revolučních dekretů z dvacátých let 15. století. Mendlovy studie o sociální skladbě a vnitřních zápasech ve městech 14. století již vyznačovaly cesty, po nichž se později ubíralo marxistické dějepisectví. V názvu jedné z nich (*Sociální krize a zápasy ve městech čtrnáctého století*, 1926) se poprvé u nás objevil v širším koncepčním záběru pojem krize, který se stal opěrným pilířem většiny pozdějších interpretací revolučního husitství.⁶⁰

Mendl měl převážně na mysli sociální krizi v městském prostředí, záhy se však pod vlivem některých zahraničních historiků, zejména belgického badatele Henriho Pirenna, začalo toto slovo vynořovat i ve spojitosti s ekonomickými potížemi a revolučními otřesy celého pozdního středověku. Byl to zvláště Jan Slavík (1885–1978), jenž v podnětné, modernizujícími přístupy poznamenané knize představil husitství jako sociální revoluci, jež vyvěrala z hluboké hospodářské a společenské krize. Jeho historicko-sociologická studie *Husitská revoluce* (1934) byla rukavicí hozenou Pekařovi i katedrovému pozitivismu. Podle Slavíka, jenž poučení z historického materialismu promítal do břitkých polemik a reflexí obecně dějinné povahy, ve sporu o Pekařova Žižku nešlo o lepší poznání události, nýbrž o hodnocení jiným měřítkem. V domnění, že dosavadní poznatky postačují postihnout základní příčiny i mocenské mechanismy, načrtl sugestivně působící schéma husitského revolučního procesu, v němž husitství nabylo povahy novodobé sociální revoluce se všemi obvyklými atributy a následky. Věčný svár mezi aktualizovanou dějinnou reflexí, vyrůstající z předem dané koncepce, a kritickým poznáním minulosti, jak se ve skutečnosti udála, tu máme jako na dlani. Slavík rázným rozmachem svého pera přeťal spleť uzel protichůdných, vědeckými argumenty zaštitěných polemik, a v nejednom ohledu tím obnažil skryté linie dějintvorné nosnosti. V zápalu polemiky však přehlédl, že sám místy podléhá klamným představám o faktickém stavu a povaze vnitřního napětí české společnosti na prahu revoluce.⁶¹

Ne vždy, jak se právě ukázalo, vyvolávají širší ohlas jen velké a fundované monografie. Někdy i samo položení otázky doplněné letným, do krajnosti vyhroceným řešením autorovi zajišťuje místo v retrospektivních přehledech. Platí to i o pojednání *Selská otázka v husitství*, v níž Václav Chaloupecký (1882–1951) na základě povrchní probírky literárních pramenů označil celkový stav poddaného lidu v předhusitském období za natolik uspokojivý, že přimknutí vesničanů k revolučnímu husitství nedokázal vysvětlit jinak než náboženským vyšinutím myslí v důsledku scestné agitace reformně sociálních kazatelů. V ruinách revoluční doby,

60) Bibliografii B. Mendla publikoval Jan Klepl v dodatku ke knize B. Mendla, *Vývoj řemesel a obchodu v městech pražských*, Praha 1947, s. 93–108. K přínosu Mendlova díla Kutnar 1977, s. 297–300, Marečková 1980, s. 112–120, hlavně však Marek 1992, s. 169–172 a Nodl 2005, s. 475–501. Srov. též Encyklopedii ČD, s. 543–544.

61) Srov. Slavík 1934, zvl. kap. I a X, k jeho pojetí obecně historických otázek viz Kutnar 1977, s. 284–290, Marek 1992, s. 167–168, kde též o polemice s Pekařem, Bouček 2002, ve vztahu k husitství především Čornej 2009 a Nodl 2019a (zde též ke Konradovi) a 2020, s. 29–39.

Otokar Odložilík (1899–1973)

jež přinesla prospěch jen drobné šlechtě, vzal pak podle něho za své nejen blahobyť doby Karlovy, ale i ušlechtilé ideje středověkých „osvícenců“. Jednostranné vyznění úvahy přispělo k tomu, že některé v ní dotčené problémy byly později řešeny pouhou kontradikcí.⁶²

K základnímu fondu literatury o husitství patří i díla historiků, kteří se sledovanému tématu věnovali jen v určitých obdobích své vědecké dráhy. Základy dalšímu výzkumu městských kancelářů, pečetních znamení i správních novot husitské doby položil Václav Vojtíšek (1883–1974), zatímco Josef Dobiáš (1888–1972) dal svými *Dějiny Pelhřimova* nedostihný vzor regionálnímu dějepisce. Otakar Odložilík (1899–1973) jednak kriticky vydal pátý díl Matěje z Janova, jednak v pramenně přírodních studiích osvětlil působení Husova učitele mistra Štěpána z Kolína a počátky husitské agitace na Moravě. V poválečném období pak Odložilík v anglicky vydané monografii o králi Jiřím z Poděbrad vysledoval roli Čech v evropské politice mezi léty 1440–1471.⁶³ Dodnes ceněné biografie věnovali předním osob-

62) Studium agrárních poměrů v českém středověku postrádalo historika Mendlova formátu. Početné studie Františka Vacka (1858–1940) ulpěly na pramenných rešerších, jejichž výsledky nebyly ke škodě věci v poválečném období dostatečně vzaty v potaz. Další práce V. Chaloupeckého uvádí Kutnar 1977, s. 267–271, nověji srov. Encyklopedie ČD, s. 522 a zejména Ducháček 2014.

63) Václav Vojtíšek připojil přehled vlastních prací k Výboru rozprav a studií, Praha 1953, s. 555–577,

František Michálek Bartoš (1889–1972)

nostem první poloviny 15. století Jaroslav Prokeš (1895–1951), který odbornou veřejnost seznámil i s husitiky vatikánských sbírek, předčasně zemřelá Božena Auštecká (1896–1924) i Rudolf Řičan (1899–1975), jinak autor přehledných *Dějiny jednoty bratrské* (1957).⁶⁴ Postavy husitských žen ožily v knížkách Anny Císařové-Kolářové (1887–1963), k složité matérii wyclifsko-husitské filozofie se snažili proniknout slovenský komeniolog Ján Kvačala (1862–1934) a v koncentračním táboře umučený Evžen Stein (1902–1943).

Historikem, který celý život i své bytí zasvětil husitství, byl František Michálek Bartoš (1889–1972). Znalci mu nejednou vytýkali chvat, s nímž většinu svých objevů a hypotéz svěroval tištěnému slovu, dále též nespoutanou fabulaci životních

dodatky v AUC-PhilosHist 1958, 2, s. 241–242 a v Archivních zprávách ČSAV 5, 1973, s. 5–6. Vojtíškovo dílo a působení zhodnotil Hlaváček 1975, s. 7–45, k dílu O. Odložilíka Kutnar 1977, s. 323–326, Polišínský 1973, s. 149–155, Pánek 2013, s. 263–274 a Encyklopedie ČD, s. 552–553.

64) Životem a dílem J. Prokeše, který se věnoval Žižkovi a Janu Rokycanovi, se zabývala Sekyrková 1989, s. 395–465. B. Auštecká publikovala monografii o Janu Želivském, R. Řičan mimo jiné obohatil poznatky o předhusitském kazatelství rozbořem postily Johlna z Vodňan. Další díla těchto i následujících historiků v závěrečném soupisu literatury.

osudů známých i méně známých postav, pochybné atribuce anonymních děl, které vzápětí sám vyvracel novými kombinacemi, a v neposlední řadě i subjektivní zaujatost sympatií a odsudků. Přesto však mnohem více váží to, co pozitivního husitskému bádání zanechal. Jen výčet jeho prvořadých nálezů a objevných poznatků by zabral několik stran. Za mnohé je třeba vzpomenout průkopnický rozbor husitských postil, systematické soupisy literárních pozůstalostí předních bohoslovců husitského věku a soubory studií o pražské univerzitě i husitských manifestech.⁶⁵

S výjimkou kompozičně ucelené práce *Husitství a cizina* (1931) byly Bartošovy knižní publikace převážně jen sborníky jeho rozptýlených článků odborného či popularizačního zaměření. O to větší závažnost přikládal úkolu, na který se dlouhodobě připravoval a jehož dokončení ho zasáhlo již za zenitem tvůrčích sil. Prvnímu svazku jeho husitské trilogie se nicméně dostalo upřílišněné kritiky, ač právě *Čechy v době Husově* (1947) byly nejzdařilejší z jeho velkých prací, pokud jde o rovnovážné vyličení určujících vývojových křivek a detailních poznatků. Hospodářské a sociální faktory však téměř pominul a obdobně je pustil ze zřetele i v obou svazcích *Husitské revoluce* (1965–1966). Bartoš až do posledních chvil zůstával bojovným strážcem Palackého a Masarykova pojetí husitství, přičemž vyzdvihoval náboženskou i politickou linii středního proudu, představovaného po Husovi hlavně Jakoubkem ze Stříbra a Janem Žižkou. Ze své největší krize český národ vyšel podle Bartoše vnitřně posílen a přes všechna úskalí dovedl uhájit vznešené ideály demokratismu a mravní čistoty.⁶⁶

Husitství v německém a zahraničním dějepisectví

Pomlouvačná kampaň proti českému reformnímu hnutí, kterou krátce po vydání Dekretu kutnohorského v cizině přiřivili bývalí příslušníci pražského vysokého učení, zesílila v letech kostnického koncilu a znovu pak po novoměstské defenestraci v červenci 1419. Dva z těchto publicistů tu nelze pominout. Zatímco pražský bakalář dekretů a opat augustiniánských řeholních kanovníků ze slezské Zaháni (Sagan) Ludolf (1353–1422) přičítal hlavní odpovědnost za rozbujení české hereze králi Václavovi IV., Ondřej z Řezna († po 1442), příslušník téhož řádu a zkušený již autor několika dějepisných děl, ve své *Husitské kronice* s pomocí dostupných mu dokumentů zachytil husitskou expanzi, která se často odehrávala před okny jeho kláštera.⁶⁷ S nemenším zaujetím pohlížel na české kacíře pod korouhví kali-

65) Soupis vlastní literární činnosti zveřejnil Bartoš 1949, s. 316–334, 1959, s. 173–178 a v MB 1, 1969, s. 237–247. Dále srov. jeho subjektivní Vzpomínky (Bartoš 1969), nekrology I. Hlaváčka v JSH 42, 1973, s. 62–64 i A. Molnára v CV 15, 1972, s. 249–252, heslo B. Svadbové v Lexikon ČL I, s. 143–146 a Encyklopedie ČD, s. 504–505.

66) Srov. Bartoš 1966, kap. XI a další jeho články se stereotypními obraty.

67) Převážně negativní ohlasy husitství v zahraničním dějepisectví shromáždila Bláhová 1992, s. 120–134, k soudobé zahraniční publicistice souhrnně Kraus 1917. Ludolfův traktát o schismatu a jeho důsledcích v Čechách (*Tractatus de longevo schismate*) neúplně vydal Loserth 1889, obširně k němu Machilek 1967.

Evropa se v druhé polovině 15. století o husitství dovídala z *České historie* italského humanisty a diplomata Eneáše Silvia Piccolominiho (1405–1464). V červenci 1442 ho stříbrným vavřínovým věncem korunoval na básníka římský král Fridrich III.

cha polský kronikář Jan Długosz (1415–1480), který v 12 knihách svých *Análů či Kronik slavného Království polského (Annales seu Cronici incliti regni Poloniae)* dal navíc najevo svoje přezíravé postoje vůči západním slovanským sousedům.⁶⁸ Událostem v Čechách se dostalo značné pozornosti i v osobně pojatých *Pamětihodnostech císaře Žikmunda Lucemburského* od mohučského kupce a finančníka Eberharda Windeckeho (1380–1440/1441) i od vyslanců basilejského koncilu Tomáše Ebendorfera (1388–1444) a Jiljího Carliera (1390–1472), kteří ve svých denících zaznamenali velice cenné údaje o soudobých poměrech v českých zemích.⁶⁹

V nenávisném jednohlasu téměř zanikaly ojedinělé projevy sympatií ze strany několika nonkonformních intelektuálů a stoupců různých kacířských sekt. Ani pozoruhodný list humanisty Poggia Braccioliniho (1380–1459) o statečné obhajobě a smrti mistra Jeronýma Pražského však nemohl konkurovat barvitě a fabulačně atraktivní *České historii* mladšího humanisty Eneáše Silvia Piccolominiho (1405–1464). Věhlas této kroniky, jež na dlouhá desetiletí v zahraničí upevňovala povědomí o neslýchané rebelii husitských kacířů, zvyšovala i osoba autora, jenž roku 1458 zasedl na papežský stolec jako Pius II.⁷⁰

Zájem o Husa a českou proticírkevní opozici znovu ožil až po nástupu evropské reformace. Z početných, převážně publicistických projevů, různých životopisů i množících se překladů děl Jana Husa přes vzdálenost století vyčnívá dvousvazková edice Husových a Jeronýmových spisů, která vyšla roku 1558 v Norimberku péčí Flacia Illyrika (1520–1575) a kruhu jeho spolupracovníků. I když *Historia et Monumenta* vyznačila cestu dějepisnému studiu husitství v novodobém již slova smyslu, samo husitství tím nepřestalo být jablkem sváru mezi jeho stoupci a zaslepenými odpůrci. Příkladem učeného díla, jež znovu oživilo pokřivený a odmítavý přístup k českému kacířství, byla latinsky psaná *Historie husitů* německého bohoslovce Jana Cochlaea (1479–1552). Kupodivu však i německy vydané a kronikářem Hájkem silně ovlivněné *Dějiny husitských válek* slavkovského luterána Zachariáše Theobalda (1584–1627) měly pro domácí reformační předeheru pramale pochopení, čímž se odlišovaly od převážně apologetických děl zahraničních

Husitskou kroniku Ondřeje z Řezna vydal Leidinger 1903, její český překlad od Jany Zachové a Soni Černé doprovdil předmluvou a pečlivým komentářem Soukup 2020.

68) Pro husitské období jsou významné svazky XI–XII pro léta 1413–1444, které vydali Baczkowski/Kowalczyk/Mruk 2000/2001. Z nepřehledné literatury zde stačí uvést tři tituly osvětlující Długoszův vztah k Čechám, Husovi a husitství: Mikulka 1963, Petrásek 2017 a Červenka 2020.

69) Aegidii Carlierii Liber de legationibus vydal Ernst Birk (Palacký/Birk MC I), Diarium Tomáše Ebendorfera nově kritickou edicí zpřístupnil Zimmermann 2010.

70) Poggiiův list kriticky vydal Novotný FRB VIII, s. 323–334, více k němu s odkazy na literaturu Šmahel 1988, s. 75–84. *Historia bohemia* Eneáše Silvia Piccolominiho do nedávna čekala na kritickou edici, nyní jsou k dispozici dvě: Martínková/Hadravová/Matl 1998 (s paralelním překladem do češtiny a s úvodem F. Šmahela), dále Hejnic 2005 (s historickým komentářem). Pro české dějiny mají dále význam Eneášovy listy (ed. Wolkan 1909–1918), *Commentarii* (ed. Van Heck 1984), *Historia Austrialis* (ed. Knödler/Wagendorfer) a *De viris illustribus* (ed. Van Heck 1991). Z literatury srov. Lexikon VL VII, s. 634–669 (heslo Piccolomini Aeneas Silvius od F. J. Worstbrocka), dále Krejčík 1906, s. 76–92, Bartoš 1925, Pekař 1927, s. 160–168, Kaminsky 1959, s. 3–31, Šmahel 1963, s. 46–54, Lhotsky 1963 (podle rejstříku), Opelt 1991, s. 293–299 (ve sborníku s příspěvky dalších autorů), Kolár 1994, s. 807–813 a Šmahel 2014, s. 183–194. K ohlasům husitství ve švýcarských kronikách 15. a 16. století Matouš 1995, s. 285–289.

Slavkovský rodák Zachariáš Theobald (1584–1627) byl sice luterán, pro husitství ale neměl pochopení

protestantských či evangelických autorů. Z nich je třeba vzpomenout zejména ty anglické autory, kteří oceňovali české wyclifity, jmenovitě Jana Foxe (1516/17–1587), jenž Husa zařadil mezi předchůdce anglikánských reformátorů.⁷¹ Mezi francouzskými protestanty si cenil Husa, Jeronýma, a dokonce i Žižku jako své předchůdce zejména Jean Crespin (ca 1520–1572), jehož *Kniha mučedníků* z roku 1554 se pod různými názvy dočkala mnoha vydání.⁷²

Příznivý vliv na méně zaujaté posuzování husitské otázky měly v 17. a 18. století jednak nové přetisky a překlady Husových spisů (norimberská *Historia et Monumenta* vyšla znovu 1715), jednak velké kolekce autentických dokumentů. Jedna z nich, šestisvazková edice akt kostnického koncilu Hermanna von der Hardta (1660–1746), nebyla v plném rozsahu ještě nahrazena. Zvláště široký ohlas získaly podrobné dějiny kostnického a basilejského koncilu z pera Leibnizova

71) K prvním tištěným souborům Husova díla Bartoš 1948, s. 11–19, k postoji Flacia Illyrika k Husovi a jeho následovníkům Frank 1990, s. 125–128, nejnověji viz výklad D. Coufala v MIHO XVII, s. XLIII–LIX. O Cochlaeovi viz Machilek 1978, s. 51–69, k Theobaldovi R. Klier 1959, s. 246–273, Martínek 1977, s. 111–114 a Eckert 1992, s. 27–34.

72) Ke konstrukci reformní identity u Jeana Crespina Tucker 2017, v kontextu francouzského dějepiscetví o husitství Marin 2021, s. 16–18.

přítele Jakuba Lenfanta (1661–1728), z nichž mimo jiné čerpali vědomosti o husitství George Sandová a Alfréd Meissner. Zatímco k Husovi Lenfant neskrýval obdiv, Žizku a jeho bojovníky vylíčil jako kruté barbary. Pověst táborských sekt se naopak ve své *Rozpravě o českých adamitech* pokusil očistit francouzský osvícenec Izák de Beausobre (1659–1738).⁷³ Neméně sympaticky vylíčil ideály husitství protestantský historik a spisovatel Karl Ludwig von Woltmann (1777–1817).⁷⁴

Zatímco v cizině získal třetí díl německého vydání *Dějín* Františka Palackého uznalý respekt, zcela jinak přijímali jejich výklad husitství nacionalisticky smýšlející němečtí historici, kteří působili v českých zemích. Roli oponenta vůči protestantsko-liberálnímu představiteli českého dějepisectví na sebe vzal Konstantin Höfler (1811–1897), bavorský Němec konzervativního a bojovně katolického smýšlení, jenž byl povolán na pražskou univerzitu v roce 1851. Höfler se zprvu soustředil na edici husitských vyprávěcích pramenů, která přes chatrnou úroveň zčásti dosud slouží odbornému studiu. K otevřené polemice s Palackým se Höfler odhodlal až v polovině šedesátých let, kdy vrcholilo národnostní napětí v politickém i vědeckém životě.⁷⁵

Ve stejném duchu rozvíjel kontrastní podobu husitství jako hnutí, jež pod pláštěm ušlechtilých náboženských snah skrývalo hrubou protiněmeckou zášť, i Höflerův nástupce Adolf Bachmann (1894–1914), autor tendenčních *Dějín Čech* i několika materiálově přínosných prací a edic z období vlády Jiřího z Poděbrad. V polemice s Bachmannem přišel českým historikům na pomoc francouzský slavista Arnošt Denis (1849–1921). Podmanivým vylíčením husitství i jeho nacionálního akcentu a dále též oceněním státnického umu krále Jiřího Denisovy knihy získávaly početné čtenáře nejen u nás, ale i ve frankofonních zemích, kde byly i pro odborné kruhy často hlavním zdrojem informací o českých dějinách od husitství do Bílé hory. Ani Denis, ani hrabě František Lützow (1840–1916) svými dvěma knihami o Husovi a husitských Čechách (1909, 1914) nepřiměli moravského zemského archiváře Bertolda Bretholze (1862–1936) korigovat obraz husitství, který s polemickým zaměřením proti koncepci Františka Palackého předložil svým německým soukmenovcům v druhém díle *Dějín Čech a Moravy* (1922). Jeho edice i studie o předání Moravy rakouskému vévodovi Albrechtovi v roce 1423 si však podržely badatelskou přínosnost.⁷⁶

73) O významu Hardtovy edice Crowdre 1962, s. 409–445, k Lanfantovým dějinám Bartoš 1948c, s. 198–203, nejnověji Marin 2021, s. 19, o Beausobrovi A. Molnár v úvodu k českému překladu *Rozpravy* z roku 1954. Další ohlasy husitství v barokní a osvícenské literatuře u Krause 1918, pro 19. století srov. Kořalka 1987, s. 43–74 a 1994, s. 963–974 (zde o encyklopediích). Nověji k G. Sandové a encyklopediím Viard 1994.

74) Je tomu tak v obšírné kapitole Woltmannova díla *Inbegriff der böhmischen Geschichte*, Praha 1815, s. 230–307. Poučení jsem čerpal u Smyčky 2021, s. 448–453.

75) O Höflerovi viz Kutnar 1973, s. 248–249 a *Encyklopedie ČD*, s. 427–428, k jeho univerzitní dráze Kazbunda 1964–1965 (podle rejstříku) a Zilynská 2004.

76) Stručné profily A. Bachmanna a B. Bretholze u Kutnara 1977, s. 69–70, 222–224, viz též *Lexikon BL I*, s. 38. K Bachmannovi nověji *Encyklopedie ČD*, s. 417, o jeho vztahu k české otázce Krzenck 2004, ke kariéře konvertity Bretholze Stoklásková 2004. Třeba tu zmínit i znalost husitů v díle Ignáce von Döllingera. Denisovým dílem se zabýval Eberhard 1987, s. 79–96, viz též *Encyklopedie ČD*, s. 420–421.

Mezitím rozšířily obzory zahraničního studia husitství dvě knihy, a to ve zcela odlišném směru. V první z nich, nevelké rozsahem a s nenápadným titulem *K dějinám husitství* mnichovský liberální historik Friedrich von Bezold (1848–1928) průkopnický pojednal o sociálně-politické náplni husitského programu a poprvé tak rozšířil výklad husitství o jeho třetí základní složku. Zatímco Bezoldova úvaha, jež vznikla na okraji třídílné práce o říšských válkách krále Zikmunda proti husitům, vzbudila u nás větší pozornost až po překladu jejího doplněného textu do češtiny (1914), kniha Johanna Losertha (1846–1936) s názvem *Hus a Wyclif* získala v odborných kruzích širokou odezvu hned po prvním vydání v roce 1884. Loserth, jinak autor početných studií o českém reformním hnutí a zasloužilý vydavatel Wyclifových děl, v ní mechanicky paralelním srovnáním Wyclifových a Husových textů prokazoval doslovnou závislost českého reformátora na jeho oxfordském učiteli. Zdánlivě přesvědčivý postup opomíjel jak běžnou praxi středověkých učenců, tak i obsahovou výpověď srovnávaných míst. Spory o původnost Husova učení trvaly celá desetiletí. Dnes je zřejmé, že Husův stěžejní spis *O církvi* je sice kompilací výroků z Wyclifových spisů, navíc však též aktualizovanou a tím i svébytnou kritikou neduhů současných církevních poměrů.⁷⁷

Od čtyřicátých let 19. století projevovali živý zájem o počátky utrakvismu v Čechách historici ruské slavjanofilské školy, kteří zavedení laického kalicha spojovali s domnělým přežíváním řecko-slovanské tradice z doby cyrilo-metodějské misie. Z ruských historiků pozitivistického období u nás vzbudili pozornost Jurij Semjonovič Anněnkov (1849–1885), autor studií o Husovi i Chelčickém, a ještě více pak Nikolaj Vladimirovič Jastrebov (1869–1923), který mimo jiné rozpoznal autora závažného traktátu *O trojím lidu* v Petru Chelčickém a zasloužil se o jeho vydání. Třeba však zmínit i Antona Nikitiče Jasinského a jeho výzkumy českých urbářů pozdně kolonizačního období.⁷⁸

V anglosaském světě, pokud odhlédneme od publikací populární a informativní povahy, se pozornost badatelů obracela především k husitské adaptaci Wyclifova učení, jak tomu bylo i v případě zmíněných knih Františka Lützowa. První příspěvek tohoto druhu měl poněkud pikantní příchut, neboť Michal Henry Dziewicki zařadil do souborného vydání Wyclifových filozofických děl i některé traktáty pražských univerzitních mistrů. Chybné atribuce postupně uvedl na pravou míru Samuel Harrison Thomson (1895–1976), známý především první kritikou edicí Husova spisu *O církvi*. Již v předválečném období se plně zaměřil na husitství anglický bohemista Reginald Robert Betts (1903–1962), jehož studie o pražské univerzitě, počátcích českého reformního hnutí a několika předních

77) Český překlad Bezoldovy knihy *K dějinám husitství* pořídil A. Chytil (1914), úvod k němu napsal J. Pekař. K rozsáhlému dílu fulneckého rodáka J. Losertha Kutnar 1973, s. 251, Lexikon BL II, s. 501–502 a zejména Soukup 2014. K otázce Loserthem doložené Husovy závislosti na Wyclifovi Vidmanová 1974, s. 383–393, ta se však postupně ukázala mnohem větší, než se z české strany předpokládalo. Čerpám tu z dosud nepublikovaných výzkumů Gabriela Silagiho. Opomenout v tomto přehledu nelze ani faktograficky cenné práce k dějinám husitských válek v Horní Lužici, jež publikoval Richard Jecht (1858–1945).

78) Obraz husitství v ruském dějepisectví do roku 1917 zachytila Laptěva 1978, jež se zabývala i ohlasy učení Petra Chelčického u Lva Nikolajeviče Tolstojce a jiných ruských autorů (Laptěva 1994).

Frederick G. Heymann (1900–1983)

yclifistech se v roce 1969 dočkaly souborného vydání. Na počátku druhé světové války publikoval svou první větší knihu o Husovi a českém reformním snažení americký historik Matthew Spinka (1890–1972), jehož další dvě velké monografie o Husovi vyšly až v druhé polovině šedesátých let.⁷⁹ Oba autoři tak již převážnou částí svých publikací patří do kontextu poválečného studia husitství.

Jestliže až do druhé světové války bylo studium husitství okrajovou záležitostí evropské medieistiky, následující období přineslo v tomto ohledu závažnou změnu. Díky početné skupině badatelů z různých evropských i zámořských zemí, jejichž velké monografie a syntézy vzbudily v odborných kruzích širší pozornost, dostalo se české reformaci a revolučnímu husitství větší obecně historické satisfakce i ve standardních učebnicích a souhrnných přehledech evropských dějin pozdního středověku a raného novověku.⁸⁰ Nové bylo i to, že většina prací

79) Neprávem bývají opomenuty výklady o české reformaci v druhém svazku dějin inkvizice od Charlese H. Lea (Lea 1909). Práce S. H. Thomsona a M. Spinky uvádí Zeman 1977 (podle rejstříku), ke Spinkovi, jeho kariéře, k politickému smýšlení a jeho knihám o Husovi zevrubně Fudge 2021, s. 51–103. Bibliografie R. R. Bettse je připojena k výboru jeho prací (Betts 1969, s. 307–309).

80) Poválečné přehledy a syntetické práce, které věnují zvýšenou pozornost husitství, mohou zde uvést jen v omezeném výběru: Aston 1968, Delaruelle/Ourliac/Labande 1962–1964, Dvorník 1962, Guenée 1971, Handbuch 1968 a 1987, Hay 1966, Holmes 1975, Meuthen 1984, Rapp 1971, Rapp 2006, Romano/Tenen-

zahraničních husitologů vycházela ze samostatných analýz pramenných zdrojů. Tím se na jedné straně zmenšila jejich koncepční závislost na profilujících dílech českých autorů a na druhé straně se i úměrně tomu zvětšila váha jejich podílu na formování podoby husitství v zahraniční vědecké literatuře a publicistice.

V částečném předstihu před silnou vlnou zahraničního zájmu o husitství vydal již v roce 1955 kanadský historik německého původu Frederik G. Heymann (1900–1983) rozsáhlou knihu o Janu Žižkovi a husitské revoluci, k níž o deset let později připojil neméně obšírnou syntetickou fresku o době vlády Jiřího z Poděbrad. Plastické životopisné nástiny obou postav jsou zasazeny do společensko-politického panoramatu celého husitského období. Ve shodě s Palackým, jemuž byl Heymann z poválečných zahraničních znalců nejvíce poplatný, zdůraznil náboženskou a národnostní linii husitství. Malou pozornost naproti tomu věnoval činitelům hospodářské povahy, ač jinak vysoce ocenil roli městských svazů a zejména pražských měst. V obecném rámci Heymann kladl husitskou revoluci naroveň německé selské válce a považoval ji za počátek protestantské reformace. Husitství bylo blízké jeho srdci i protestantské tradici, k níž se hlásil, obojí mu však nebránilo v kritickém nadhledu. Osobnost Jiřího z Poděbrad tak například posuzoval střízlivěji než R. Urbánek. Proto i obdivuhodné státnické úsilí husitského krále považoval za tragickou epizodu, jež nebyla s to zadržet sílíci proud sociálních a politických proměn porevolučního českého státu.⁸¹

Polemické ostří, vytríbené formulace, teologická erudice i morální patos přispěly k široké mezinárodní odezvě rozsáhlé dvousvazkové monografie o Husově kacířství, kterou roku 1960 vydal belgický benediktýn Paul De Vooght (1900–1983). Vyzbrojen dobrou znalostí češtiny prostudoval celou literární pozůstalost Jana Husa, aby si učinil samostatný úsudek o upáleném vůdci českého reformního hnutí. Stejně pozorně a nezaujatě prozkoumal později díla Jakoubka ze Stříbra, Mikuláše z Drážďan, Mikuláše z Pelhřimova a vydaná akta kostnického i basilejského koncilu. Třeba ocenit, že De Vooght se jako první z katolických historiků odvážil vylíčit Husovo kostnické mučednictví v novém světle: Hus nezemřel proto, že by jako usvědčený kacíř odmítl odvolat své bludné učení, nýbrž proto, že se vzepřel očistě z bludů, které mu zaujatí svědci a soudci neprávem kladli za vinu. Třebaže v pojetí církve a částečně i v jiných ohledech Hus následoval Wyclifa, ve všech dalších bodech svého učení zůstal podle De Vooghta pravověrným katolí-

ti 1967, Seibt 1987c, The New Cambridge Medieval History VII (srov. Klassen 1998), Töpfer 1985. Z příruček k dějinám okolních zemí srov. Handbuch 1969–1971, Historia 1961 a 1980, Uhlirz 1963 apod. Zaznamenat je třeba též zařazení českého reformního hnutí v souhrnných dílech o evropském kacířství (Leff 1967 a Lambert 1977) nebo ve speciálních encyklopediích (srov. zejména heslo Hussites od H. Kaminskyho v Dictionary of the Middle Ages, vol. 6, New York 1985, s. 371–378 a heslo Hussiten od J. Macka a F. Machilka v Lexikon MA V, sl. 231–236). Vzrůst zájmu o studium husitství v šedesátých a sedmdesátých letech dokládá i mezinárodní bibliografie Berkhout/Russel 1981.

81) Výběr z Heymannova díla je připojen k nekrologu od F. Šmahela v HT 8, 1985, s. 420–421. U významných děl zahraničních badatelů uvádím i recenze, které přibližují obsah těžko dostupných prací, anebo přínášejí kritické připomínky. Tohoto druhu jsou i recenze stěžejních Heymannových děl od J. Macka v ČsČH 5, 1957, s. 148–154 a 13, 1965, s. 537–540.

Paul De Vooght (1900–1983)

kem, a to na rozdíl od některých žalobců a soudců, kteří byli nejen horšími syny církve, ale i většími heretiky.⁸²

Byla-li tato opožděná rehabilitace Husa vnitřní záležitostí katolické církve, jejíž historici se k ní staví stejně rozporně jako k De Vooghtovu odmítnutí nepomuké legendy, analytické kapitoly druhého svazku zasáhly do řady speciálních oblastí husitského studia. V pojetí Paula De Vooghta byl Hus aristotelikem tomistického směru a málo původním bohoslovcem, který se ve všech kritických momentech zalekl překročit meze středověkého katolického reformismu. Odkud tedy pramenila heretická zhoubnost revolučního husitství, když se myšlenková i reformační světodějnost Husova díla ukázala jen zbožným přáním českého nacionalismu? Na tuto otázku De Vooght odpověděl studii o eucharistickém kacírství táborských sektářů, o podílu Mikuláše Biskupce na vývoji husitské teologie a zvláště pak obšírnou knihou, v níž představil Jakoubka ze Stříbra jako prvního skutečného reformátora husitské éry. Vhozenou rukavici přejímal jeden badatel za druhým, takže De Vooghtova stavba má dnes více trhlin než pevného zdiva.⁸³

82) Srov. nekrolog s výběrem prací od F. Šmahela v HT 8, 1985, s. 419–420, v širším kontextu též Šmahel 2009, s. 17–27. De Vooghtovo dílo o Husovi vyvolalo u nás silnou odezvu. Srov. Machovec 1963, Bartoš 1965a, s. 65–74 (k tomu odpověď De Vooghta 1965, s. 235–238), z katolického hlediska Kadlec 1970, s. 173–180 (replika De Vooghta 1971, s. 137–145). Na některé další kritiky autor reagoval v druhém vydání svého díla (De Vooght 1975-II, s. 895–897 a 995n.).

83) Sousedík 1977, s. 383–407 uvedl na pravou míru omyly týkající se Husova pojetí eucharistie, Šmahel 1981, s. 49–68 odmítl tezi, že Hus byl aristotelikem tomistického směru, a Polc 1983, s. 307–321 a 1988, s. 41–54 nepřimo popřel oprávněnost De Vooghtovy rehabilitace Husovy věrouky.

Ferdinand Seibt (1927–2003)

Německé dějepisectví po Bezoldovi a Loserthovi nepřispělo husitskému bádání žádnou větší prací a převážně setrvalo na nacionalisticky omezené interpretaci plné předsudků a znevažujících výhrad. Ponecháme-li zatím stranou marxistickou historiografii, na kterou přijde řada později, znamenaly výrazný předěl v tomto ohledu až publikace západoněmeckého historika Ferdinanda Seibta (1927–2003). Již ve svých raných studiích Seibt vyzdvihoval kulturní hodnoty husitské epochy a obecně dějinný dosah českého revolučního vzmachu. V hutné knize s názvem *Hussitica* (1965) podnětně analyzoval pražskou diskusi o „spravedlivé válce“ i profilaci jazykově národnostní propagandy a v závěrečné kapitole o husitských obcích pak předložil vlastní stratifikaci husitského „osudového společenství“ podle kombinovaných hledisek stavovské, sociální a frakční skladby. Nejen zde, ale i ve svých dalších pojednáních Seibt posunul do prvního plánu pražský husitismus a nepřímou tak omezil revoluční impuls táborského hnutí. Ne náhodou také jeho studijní záběr zpravidla nepřesáhl do druhé poloviny dvacátých let, kdy faktická nadvláda radikálních bratrstev skoncovala s hegemoniálními aspiracemi Prahy. Na rozdíl od převažujícího pluralitního pojetí husitství jako hnutí s propojenými náboženskými, národnostními a sociálními cíli Seibt kladl důraz na dalekosáhlé přesuny ve stavovské skladbě. Koncept husitství ve smyslu „stavovské sociální revoluce“ Seibt později včlenil do řetězce dalších revolucí, které od poloviny 14. století určovaly vnitřní dynamismus „staré Evropy“.⁸⁴

84) Je tomu tak v díle *Revolution in Europa*, viz Seibt 1984. Studie F. Seibta s husitskou tematikou vyšly v souboru (Seibt 1987, s. 253–264). K otázce obcí jako organizačnímu principu v husitství se Seibt 1998 vrátil v souhrnné studii. Z řady ohlasů na jeho *Hussitica* srov. zejména Kalivoda 1967a, s. 61–83 a Mezník/

Howard Kaminsky
(1924–2014)

K jak rozdílným výsledkům lze dospět při studiu husitství, dokládají souběžně vydané práce amerického historika Howarda Kaminskyho (1924–2014). Také on si zprvu připravoval půdu dílčími studiiemi, které neztratily na významu ani po uveřejnění rozsáhlých *Dějín husitské revoluce* (1967). Vděčnou zmínku si zaslouží zejména jeho rozbory a edice děl Mikuláše z Drážďan a Petra Chelčického. Husitskou revoluci Kaminsky zúžil na „věc tábořských kněží“, kteří založením nové náboženské společnosti s rovnostářskými sociálně-politickými principy dali výzvu starému pořádku nejen v Čechách, ale i v Evropě. Přitom ani na Táboře nedošlo ke vzniku nové třídy či k rekonstrukci ekonomického systému. O revoluci v moderním smyslu nelze tedy mluvit, nicméně samotný vznik nové tábořské formace, v níž každý člen participoval na vyšší biblické kultuře, byl již revolučním aktem svého druhu. Tato zvláštní „revoluce myslí“ neměla nic společného s Husem a s pražským reformním kruhem, neboť odvahu k revoltě proti autoritě římské církve našli jen mluvčí radikálního křídla. K dalšímu závažnému posunu došlo v letech 1419–1422, kdy Tábor vykročil revolučním směrem, zatímco Praha se spokojila s neúplnou reformací v duchu Husova programu před radikalizací hnutí 1412–1414. Kaminsky si nekladal za cíl postihnout fenomén husitství v celém rozsahu jeho složek, dějů a činitelů. A jelikož husitství v jeho pojetí bylo procesem nábožensko-sociální obrody, jenž svůj výraz našel především v ideologické sféře, dovedl svou knihu pouze do poloviny dvacátých let, kdy i tábořská věrouka pozbyla svého původního ostří. Husitství přitom Kaminsky neměl jen za svár idejí,

Šmahel 1967, s. 231–241, přihlídnout třeba i k recenzím J. Macka v ČsČH 15, 1967, s. 225–231 a H. Kaminskyho ve Speculum 42, 1967, s. 756–758. Nejnověji o něm Scholars 3, s. 89–106.

jeho „revoluce v revoluci“ se odehrává i prostřednictvím politických a mocenských aktů, které nejednou vidí v ostřejším světle, než bylo dosud pravidlem.⁸⁵

Ve stručných nástinech dosavadního bádání přicházejí zkrátka autoři speciálních monografií, kteří významně přispěli k hlubšímu poznání dílčích tematických úseků. Výčet několika jmen tuto křivdu sotva napraví, satisfakcí pro ostatní však bude odvolání na jejich díla v průběhu vlastního výkladu. Ze starších historiků německé jazykové oblasti je třeba připomenout Eduarda Wintera (1896–1982), který se v duchaplné knize o raném humanismu snažil vnitřně sepnout protohumanismus Karlova dvora s nonkonformismem hnutí „nové zbožnosti“ a s ideovým směřováním české reformní školy. Komentovanými edicemi inkvizičních protokolů osvětlil procesy s předními německými husity Hermann Heimpel (1901–1988), z jehož rozsáhlého díla nutno uvést i trilogii o rodu gmündských a štrasburských Venerů s překvapivým množstvím údajů ve vztahu k husitským Čechám.⁸⁶ Všeobecný respekt získaly rovněž vzorné edice a pronikavé rozbory inkvizičních pramenů, na jejichž základě Alexander Patschovsky (*1940) doložil rozsah pronásledování kacířů v českých zemích za vlády prvních Lucemburků.⁸⁷ Po celá desetiletí se věnoval studiu husitství Franz Machilek (1934–2021), autor monografie o Ludolfovi Zaháňském i četných analytických a souhrnných statí. Během krátké doby se vypracoval mezi přední zahraniční husitology Winfried Eberhard (*1941), který po dvou na sebe navazujících knihách o stavovských zápasech a konfesioních rozepřích po roce 1478 stále častěji volí témata z revolučního období české reformace. Novostí pohledu, pramennými výzkumy a dobrou orientací v literatuře na sebe upozorňují i mladší badatelé, z nichž část vyšla z okruhu žáků Ferdinanda Seibta. Na české dějiny a husitské období se jako badatel, překladatel i pilný recenzent česky vycházejících prací zaměřil lipský historik Thomas Krzenck, jenž se mimo jiné zasloužil i o výbor z Husových spisů v německém překladu.⁸⁸

85) Knihu H. Kaminskyho *A History of the Hussite Revolution* recenzovali mj. F. Šmahel v ČsČH 15, 1967, s. 225–231 a A. Molnár v MB 1, 1969, s. 360–366. Srov. též Šmahel 2009, s. 91–101, *Scholars* 2, s. 36–38 a *Fudge* 2021, s. 137–223.

86) Z ohlasů na knihu E. Wintera *Frühhumanismus* srov. posudky B. Töpfera z *ZfGW* 13, 1965, s. 336–339 a F. Šmahela v ČsČH 14, 1966, s. 70–73. Nověji viz Němec 1999 a jeho kritiku tohoto „superchameleona“ (Němec 2017). Význam děl H. Heimpela, jenž rovněž měl nacistickou minulost, vyzdvihl Boockman 1990, s. 265–282.

87) K edici A. Patschovskyho, *Die Anfänge einer ständigen Inquisition in Böhmen* srov. Molnár 1976, s. 183–186, Nechutová/Gabriel 1977, s. 570–574 a recenze J. Spěváčka v ČsČH 24, 1976, s. 303–304, J. Kejrě v PHS 20, 1977, s. 266–268, P. Spunara v LF 99, 1976, s. 127–128 a R. Nového v AČ 25, 1975, s. 234–235. Druhou edici (*Quellen zur böhmischen Inquisition im 14. Jahrhundert*) příznivě mj. přijali J. Kejrě v *Zeit. d. Savigny Stiftung*, Kan. Abt. 66, 1980, s. 516–520, F. Šmahel v HT 3, 1980, s. 139–140, P. Spunar v LF 103, 1980, s. 126–127, L. Jirásková ve FHB 2, 1980, s. 378–385 a S. Bylina v KH 89, 1982, s. 105–117. Nedávno vyšel soubor studií tohoto historika v českém překladu (Patschovsky 2018).

88) Machilkovu monografii posuzovali mj. A. Vidmanová v LF 92, 1969, s. 90 a H. Kaminsky ve *Speculum* 44, 1969, s. 310–311, jeho další práce viz v soupisu pramenů a literatury, nověji srov. *Scholars* 2, s. 203–209. K Eberhardově knize *Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478–1530* srov. recenze R. Kalivody v *StComHist* 15–29, 1985, s. 105–120 a I. Martinovského v HT 8, 1985, s. 377–378, dále viz *Scholars* 1, s. 223–227 a Pánek 2013, s. 439–446. Z žáků F. Seibta třeba dále zmínit Manfreda Gerwinga, autora monografie o *Malogranatum*, a Heinze-Dietera Heimanna. Tituly těchto a dalších západoněmeckých

Ke studiu českých dějin husitského období vedl své žáky i Howard Kaminsky. Z nich zůstal tomuto tematickému poli dlouho věrný John Martin Klassen (*1939), jehož studie a později i kniha o roli šlechty v husitské revoluci našla u nás příznivé přijetí. Zájem o husitství a českou reformaci se v Severní Americe tu a tam vynořuje i z nostalgických podnětů u potomků někdejších přistěhovalců. To je případ zejména Jarolda K. Zemana, který v roce 1977 zčásti splatil dluh za naše dějepiscectví bibliografickým průvodcem po literatuře o husitském hnutí a reformaci v Čechách, na Moravě i na Slovensku. Třebaže jde o výběrovou bibliografii zaměřenou na zdroje severoamerických knižních kolekcí, fascinuje počtem téměř čtyř tisíc evidovaných titulů.⁸⁹

Přes jazykové potíže s českou literaturou se objevují cenné studie o husitské ideologii též v Anglii. Gordon Leff (1926–2020) porovnal mj. doktrinální profily Wyclifova a Husova učení, Anne Hudson (1938–2021) zkoumala wyclifské texty české provenience i ohlasy lollardství v pražském reformním kruhu, přínosným bylo i pojednání George A. Holmese (1927–2009) o roli kardinála Beauforta v protihusitské křížové výpravě. K tomuto tažení se vztahuje i neméně objevná studie, kterou publikoval francouzský historik Yvon Lacaze (1934–2000). Ačkoli zmíněné příspěvky mají příležitostný charakter, a tím se vymykají zornému úhlu tohoto přehledu, ilustrují vzrůstající badatelský zájem o dříve přehlížené ozvuky husitství vně jejich vlastního dějiště. Platí to i pro sousední Rakousko, kde k ideovému a politickému dosahu husitství přihlížel Heinrich Koller (1924–2013), zatímco vojenské operace husitských jízd sledovala Silvia Petrin (*1937). Řadou cenných studií a kodikologických rešeršů přispěl k lepšímu poznání husitského písemnictví Karel Hruza.⁹⁰ České reformní a revoluční hnutí též přitahuje pozornost badatelů specializovaných na studium středověkých sekt, zejména valdenství. V případě italského historika Romola Cegni (1925–2018) zájem o husitství přerostl v zánětlivý dlouhodobý výzkum rukopisných textů spjatých s působením Mikuláše z Drážďan a jiných husitských teoretiků, jejichž díla zpřístupnil i prostřednictvím edic.⁹¹

Předcházející výčet zahraničních badatelů má řadu mezer, a proto tím spíše by mohlo vzniknout mylné zdání, že husitství již patří k sledovanějším tématům světové mediévistiky. Tak tomu zdaleka není, husitstvím se ani v zemích s počet-

medievistů (Christiane Mathies, Hans Schenk, Gerhard Schlesinger) viz v soupisu pramenů a literatury, zde také studie a publikace Thomase Krzencka.

89) Klassenovy práce recenzovali M. Polívka v ČSČH 28, 1980, s. 611, I. Raková ve FHB 3, 1981, s. 296–300, F. Šmahel v HT 1, 1978, s. 114–115 a B. Zilynskyj v HT 5, 1982, s. 293–295. Zmínit je zde třeba i práce amerických medievistů Roberta Lerner a W. R. Cooka a M. L. Wagnera k náboženským a církevním dějinám husitských Čech.

90) Ze starších autorů je vhodné připomenout Mathilde Uhlirz, která se zabývala genezí čtyř pražských artikulů, a Ferdinanda Stöllera, autora cenné studie o rakouských válkách proti husitům. Husitské prameny i děje se ovšem vynořují i v dílech dalších rakouských historiků, jmenovitě Alphonse Lhotskyho, Günthera Hödla a v Rakousku působící irské historičky Katherine Walsh. Nověji zde třeba zaznamenat výzkumné i ediční práce Karla Hruzy, k nimž *Scholars* 1, s. 414–416.

91) O studiích R. Cegni mj. referovali F. Šmahel v HT 2, 1979, s. 158–159, HT 5, 1982, s. 323, HT 6–7, 1983–1984, s. 491, ČČH 90, 1992, s. 288 a J. Macek v HT 6–7, 1983–1984, s. 490–491, viz též *Scholars* 1, 159–162.

nými univerzitami a vědeckými institucemi nelze uživit. O to větší uznání patří specializovaným bohemistům, kteří literaturu o husitství obohatili díly mimořádných vědeckých kvalit.

Nástup marxistického dějepisectví

Návrat na domácí půdu nás zavádí do druhé poloviny třicátých let. V té době se začali hlásit o slovo i marxisticky orientovaní historici a publicisté, kteří ostře reagovali na výklady Josefa Pekaře. Oporou jim tehdy ještě nebyly málo známé glosy klasiků marxismu-leninismu k českým dějinám, nýbrž sociologické a religionistické koncepty Maxe Webera a Ernesta Troeltsche.⁹² Nejdříve se proti Pekařovu pojetí, jak jsem již uvedl, postavil Jan Slavík (1885–1978), pro něhož husitství bylo sociální revolucí se všemi obvyklými zjevy a následky. Proto také ve svých historicko-sociologických studiích věnoval pozornost nejen sociálním poměrům Husovy doby, ale i předcházejícím revolučním zápasům v řadě evropských zemí.⁹³ Aktualnost tematiky přivedla ke studiu husitství i mladého politologa Kurta Konrada (1908–1941). Také jemu bylo husitství vyvrcholením protifeudální revoluční vlny a plodem „hospodářských převratů ve velké krizi feudální společnosti“, jejíž počátky souvisely s pronikáním kapitalistických prvků do florentského a flanderského soukenictví.⁹⁴ Na Jana Slavíka nebylo možné v pouhém období navazovat, a proto se připomínal pouze údajně zakladatelský koncepční přínos Konradových *Dějin husitské revoluce*. Stalo se tak s rozpaky, které ještě více vzrostly, když byly zpřístupněny autentické náčrty z Konradovy pozůstalosti.⁹⁵

Pokud se až do té doby v odborné literatuře o krizi pozdního středověku vůbec uvažovalo, pak vždy jen o jejích omezených projevech. Výjimkou tu pouze byl zmíněný již belgický historik Henri Pirenne se svou teorií „evropské krize v letech

92) Socialistické tendence husitského Tábora vyzdvihl ve své knize o předchůdcích moderního socialismu již Karl Kautsky (1854–1938), jenž se opíral o německou verzi Palackého *Dějin národa českého*. Zmínky si zde zaslouží i Bohumil Šmeral (1880–1941), jehož postoj k husitství osvětlil Galandauer 1981, s. 215–220. Ideologicko-politickou argumentací československých komunistů v letech 1934–1936 se zabýval Jiří Kořalka v HT 1, 1979, s. 79–99. Podněty z děl Maxe Webera (1864–1920) a Ernesta Troeltsche (1865–1923) lze postihnout zvláště u Jana Slavíka, Kurta Konrada a Roberta Kalivody. K přínosu obou německých učenců pro studium husitství Lerner 1988.

93) Jan Slavík své pojetí husitství naznačil již v publikaci *Nový názor na husitství* (1928). Jeho historicko-sociologická studie s názvem *Husitská revoluce* z roku 1934 je dílem, které by si vyžadovalo hlubšího rozboru. V nemenší míře to platí i o jeho druhém svazku *Vznik českého národa* (Praha 1948). Srov. též výše pozn. 60.

94) Ke Konradovi obšírně Nový 1982, s. 35–77, srov. též Lexikon ČL II–2, s. 837–839, kde o něm Zina Trochová.

95) Vydání fragmentu *Dějin husitské revoluce* se ujal Rudolf Beck, který na základě poznámek a výpisků z Konradovy pozůstalosti vytvořil souvislý a ucelený text. Kniha po Beckově emigraci zůstala ve zlomené korektuře, její obsahy však byly anonymně použity některými badateli (F. Graus, J. Macek), kteří se domnívali, že mají v rukou původní Konradovo dílo. Platí to i pro R. Kalivodu, jenž vyzdvihl přínosnost Konradovy koncepce (srov. Kalivoda 1961, s. 25–30). Vše vyšlo najevo až v roce 1964, kdy R. Nový kriticky vydal Konradovy náčrty a excerpta (viz Konrad 1964). Co zde stručně naznačuji, rozvedl později bez odkazu na mé zjištění Nodl 2019a.

1300 až 1450“.⁹⁶ Jedním z projevů vlivu marxismu v západoevropské medievistice byly snahy o náhradu neurčitého pojmu „středověk“ termínem „feudalismus“, ať už ve významu ekonomické formace, anebo v užším smyslu systému feudálních vazeb (féodalité, feudality). Podněty historického materialismu se v tomto ohledu propojovaly s badatelskými postupy francouzské školy kolem časopisu *Annales*, jež tehdy začala programově zkoumat dlouhodobé ekonomické a jiné trendy takzvané „dlouhé vlny“.⁹⁷

Prvním historikem, který důsledně začlenil problematiku krize do vývojové osnovy feudálního řádu, byl roku 1951 anglický badatel Rodney H. Hilton (1916–2002) ve studii příznačně nazvané *Existovala všeobecná krize feudalismu?*⁹⁸ Teorie všeobecné či první krize feudalismu visela již tehdy ve vzduchu, neboť souběžně a nezávisle na Hiltonovi se stala koncepčním základem marxistického výkladu husitství. Prvořadý zájem české marxistické medievistiky o tuto problematiku vyplýval z potřeby širšího začlenění husitské epochy do linie evropských reforem a revolucí. Teorie krize feudalismu navíc umožňovala spekulativně (a hlavně rychle) postihnout primární zdroje revolučního husitství v hospodářsko-sociálním stavu české společnosti druhé poloviny 14. a počátku 15. století.

První poválečná generace historiků, poznamenaná Mnichovem a druhou světovou válkou, většinou hledala v socialismu a marxismu světlo lepších zítřků. To přicházelo ze sovětského východu a nic ho po komunistickém uchopení moci nedokázalo zastínit. Předválečné náběhy k marxistickému pojetí starších dějin a zejména husitství zůstaly takřka neznatelné, na rozdíl od silného tlaku Stalínových tezí o jazyku a společnosti, jež se staly ideologickým kánonem. Marxovy a Engelsovy spisy stále ještě nebyly v dostatečné míře k dispozici. Výjimkou byla jen Engelsova publikace *Německá selská válka* (česky 1950), jež však nepřímou srážela husitství mezi feudální revolty, neboť etapu raně buržoazních revolucí spojila s lokálními německými povstáními z let 1524–1515.

Dlouhodobě závazné pojetí husitství přinesla již přehledná knížka Josefa Macka (1922–1991) *Husitské revoluční hnutí*, jejíž tezovitý substrát autor rozvedl a doložil ve dvousvazkové monografii *Tábor v husitském revolučním hnutí* (1952–1955). V mlčenlivé shodě s Konradem Josef Macek označil všeobecnou krizi feudalismu za společného jmenovatele všech velkých protifeudálních bouří, počínaje třídními boji v italských a flanderských městech a konče husitským revolučním hnutím. Hluboké otřesy feudálního řádu ve 14. a 15. století považoval za první fázi dlouhodobého rozkladného procesu, jenž ještě neměl dostatek sil vítězně zakončit nástup kapitalistických vztahů a zárodečných tříd buržoazie a proletariátu.⁹⁹

96) K vývoji názorů na krizi feudalismu podrobně Graus 1969, s. 15–30, kde však chybí odkaz na Pirenna 1936, z něhož vycházel K. Konrad i jiní čeští historikové.

97) Ke škole *Annales* srov. mj. Le Goff 1972, s. 89–108 a Erbe 1979. Dobově podmíněné kritiky ze strany českých marxistů zde pomíjím.

98) Srov. Hilton 1951, s. 23–30 a znovu s delším časovým odstupem 1978, s. 3–19. Druhá, neméně vlivná větev mezinárodní diskuse se soustředila na vlastní přechod od feudalismu ke kapitalismu, podrobně k ní Hroch/Petráň 1976.

99) Srov. Macek 1952, s. 55–59 a 1952a, s. 17–18.

V souladu se stupňovitým pojetím krize feudalismu Josef Macek sice přiřadil revoluční husitství po bok německé selské války, obě etapy třídních bojů však pojal jako předstupně kvalitativně vyšších buržoazních revolucí. A jelikož se mu jevil prospěšným odlišit oba stupně i terminologicky, Macek začal důsledně označovat husitství za revoluční hnutí.¹⁰⁰

S pomocí Engelsova rozlišení měšťanského a plebejského proudu ve středověkém kacírství se Macek pokusil prokázat nejen existenci selsko-plebejského křídla jako samostatné revoluční síly s vlastním protifeudálním programem, ale i jeho hegemonii na počátku dvacátých let. Metodicky tehdy nápaditou analýzou sociálně třídní skladby Tábora a jeho chiliastické ideologie se dále snažil zdůvodnit tezi, že komuna táboorské chudiny byla prvním činným sebevyjádřením selsko-plebejských mas v historii evropského feudalismu.¹⁰¹ Důsledně prosazování chiliastického programu však podle Macka vedlo k izolaci chudiny a stalo se nebezpečím pro ni samu i pro celé husitské hnutí, které muselo čelit vnitřnímu i vnějšímu nepříteli. Vítězství měšťanské opozice, jež se stala hegemonem druhé fáze revoluce v letech 1422–1434, bylo podle něho nutné i zákonité, neboť podmínky pro realizaci utopických cílů táboorské komuny uzrály až v daleké budoucnosti.

Zúžení záběru na dvě revoluční frakce v podobě zpětně přenesených a v hrubých obrysech již zformovaných tříd platnost Mackovy koncepce v několika závažných bodech přímo či nepřímo zeslabilo. Přestože Macek v řadě prací o Prokopovi Holém, zdických úmluvách či o bratislavském jednání krále Zikmunda s husity stále více doceňoval dějinnou roli husitského měšťanstva, nepřisuzoval mu revoluční potenci, což nalezlo svůj výraz i v převzatém termínu „měšťanská opozice“. Nehledě na to, že se revoluční lavina uvolnila již novoměstskou defenestrací v červenci 1419 a že obě pražské frakce, konzervativní i radikální, usilovaly o vůdčí roli, z Mackovy revoluční scény vymizela nižší i vyšší šlechta jako složka širokého společenství pod korouhvemi kalicha. Tím si však přehradil cestu nejen k hlubší stratifikaci rázovitých přesunů revolučních sil, ale i k začlenění poděbradského období do revolučního cyklu. Na hlavních bodech své starší koncepce Macek setrval i ve francouzsky vydané knize *Jan Hus a husitské tradice* (1973), v níž jinak přihlédl k poznatkům novějšího studia. Mezitím Macek při svém studiu italské renesance stačil vydat životopisné monografie o Janu Husovi i Jiřím z Poděbrad a řadu objevných rozprav o zahraniční politice pražského dvora v šedesátých letech 15. století. V období tzv. normalizace Josef Macek pod různými jmény vydal řadu průkopnických statí z oblasti historické sémantiky, jejichž těžiště leží v husitském období a jež se staly jednou z nosných linií jeho mistrovského díla o jagellonském věku.¹⁰²

100) Obecně užívaný termín „husitská revoluce“ Macek 1952a, s. 165 uznal za správný, pokud se husitství chápe „jakožto předstupeň buržoazní revoluce. Nesprávné by však bylo chápat termín husitská revoluce – jako revoluce buržoazní“. Pojem „husitské revoluční hnutí“, jenž byl uplatněn i v Přehledu 1958, se běžně začal používat v odborné literatuře i ve školních učebnicích.

101) O stupňovitém poznávání vnitřních dějin Tábora na základě hlavního pramenu, tj. nejstarší dochované knihy trhové, a Mackově přínosu Šmahel 1982, s. 9–10.

102) Macek 1973, s. 205 husitství již sice označil za „revoluci náboženskou a sociální“, v zásadě se však

Josef Macek (1922–1991)

Úkolu zakotvit krizi feudalismu včetně jejího revolučního vyústění v husitských Čechách do obecně evropského vývoje se ujal František Graus (1922–1989). Za prapříčinu krize Graus vyzvedl důsledky masového přechodu k peněžní formě feudální renty, spojeného s rozvojem měst. Aby odlišil evropskou krizi 14. a 15. století od všeobecného a konečného rozpadu feudálního řádu, označil ji za „prvou krizi feudalismu“. Zatímco v Anglii a v Nizozemsku první krize urychlila rozvoj kapitalistických výrobních vztahů, v zemích střední a východní Evropy vyústila do pozvolného nástupu tzv. druhého nevolnictva, které nástup kapitalistického výrobního způsobu podstatně opozdilo.¹⁰³ Krizové momenty ve spojitosti se sociálními boji ve městech František Graus objeveně vysledoval již v monografii *Městská chudina v době předhusitské* (1949), vlastní zdůvodnění teze o rozhodujícím vlivu masového přechodu peněžní renty na postupné zhoršování životních podmínek a na vzrůstající intenzitu třídních bojů poddaného obyvatelstva od poloviny 14. století pak podal v druhém dílu *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské* (1957).¹⁰⁴

přidržel svého staršího pojetí. Mackovy sémantické studie vyšly pod jmény Alena Fiedlerová a kol., Zdena Horálková a kol., Věra Chládková a kol., Milada Nedvědová a kol., Jaroslava Pečírková a kol., dále ještě viz Kolektiv 1974 aj. Výběr z knižních prací J. Macka jsem připojil k nekrologu v ČČH 90, 1992, s. 143–146, v širším kontextu srov. Šmahel 2009, s. 124–145. Pozornosti si zaslouží též vzpomínkové reflexe F. Kavky, I. Němce a Z. Smetánky v MHB 2, 1992, s. 257–267. Nověji viz Jiroušek 2004, k jehož monografii srov. Čornej 2005, který také postihl Mackovo směřování k historické sémantice (Čornej 2016, s. 335–380).

103) Graus 1953, s. 65–121, v upravené a doplněné podobě viz Graus 1955, s. 552–592.

104) Vzhledem k řadě sporných míst této Grausovy knihy je třeba litovat, že obšírný odsudek (200 hustých strojopisných stran) V. Vojtíška zůstal utajen v netištěné podobě. Přímým náhledem do exempláře v majet-

František Graus později od některých základních bodů své koncepce stručným vyjádřením odstoupil, to však již v době, kdy ekonomicko-deterministické přístupy zaměnil za dočasný příklon ke strukturalismu. Zatímco dříve první krizi feudálního systému kauzálně spojil s revolučním vzplanutím, aniž by přiznal samostatnou roli vypjatému náboženskému klimatu a reformní ideologii, později složité vazby mezi projevy krize a husitstvím zúžil na vágní pocit ztráty nebo ohrožení základních životních jistot. Davová psychóza nejistot se podle něho stala rezonanční deskou reformního hnutí, které sice přerostlo v celospolečenskou vzpouru, jež však svým starým kodexem hodnot nevykročilo z rámce pozdního středověku.¹⁰⁵

Na rozdílná stanoviska mezinárodní diskuse o krizi feudalismu ze strany českého marxistického studia reagoval Robert Kalivoda (1923–1989) v první kapitole teoreticky zaměřené knihy *Husitská ideologie* (1961). Počátek krize feudalismu ve 14. a 15. století Kalivoda považoval nejen za prokázanou dějinnou skutečnost, ale i za přelomový mezník ve vývoji feudální formace. Proti konceptům, které vznikly raně buržoazní ideologie spojily s prvními náběhy ke kapitalistické ekonomice, Kalivoda s odvoláním na Marxovy *Základy politické ekonomie* hájil tezi, podle níž se abstraktní kategorie buržoazní ideologie v měšťanském prostředí utvářely již ve stadiu prosté zbožní výroby. Z vnitřní rozporuplnosti předkapitalistické zbožní výroby, jež sice nebyla ještě kapitalistickou, jež však již vybočila z rámce feudální ekonomiky, vyrůstalo i husitské myšlení jako první plně rozvinutý systém raně buržoazní (bürgerlich) ideologie. Specifičnost záměny dvou antagonistických formací podle Kalivody spočívala v tom, že buržoazní revoluce nebyla jednorázovým aktem, nýbrž celou řadou revolučních procesů, počínaje likvidací feudální církve v husitské revoluci a v německé selské válce a konče kvalitativní proměnou ekonomického a třídního ústrojí společnosti v plně rozvinutých buržoazních revolucích. Z tohoto celkového modelu evropského přechodu od feudalismu ke kapitalismu pak Kalivoda vyvodil své pojetí husitství jako vítězné raně buržoazní revoluce, již se odstraněním ekonomické a politické moci feudálně katolické církve podařilo splnit její základní cíl.¹⁰⁶

ku V. Vaněčka jsem však zjistil, že řada námitek vyplývala z odlišné interpretace v duchu starších právních dějin. Absence právněhistorického přístupu byla i hlavní výtkou obšírné polemiky Kejře/Procházky 1959, s. 291–320, na niž málo věcně reagoval Graus 1960, s. 162–175; odpověď autorské dvojice v PHS 7, 1961, s. 333–341. K druhému dílu opožděně, ale potřebně Čechura 2004.

105) Revizi své koncepce krize feudalismu podal Graus 1969a, s. 507–526, sebekritické stanovisko k Dějinám venkovského lidu Graus 1975, s. 43 vyjádřil jen v pozn. 49 (!). Příklon ke strukturalismu Graus 1971 dal najevo v části I, vystřízlivění vyzrálého historika pak vystupuje na povrch v reflexivních pasážích jeho velké práce Pest – Geißler – Judenmorde (Graus 1987, zvl. s. 8–9). Bibliografii prací F. Grause spolu s nekrologem od F. Šmahela viz v MHB 1, 1991, s. 515–530, dále srov. nekrolog z pera J. Macka v ČČH 88, 1990, s. 201–208. V zahraničí Grausovo dílo mimo jiné ocenili Gilomen 1990, s. 5–21, Le Goff 1990, s. 23–33 a Moraw 1990, s. 283–290. Nověji viz sborník Beneš/Jiroušek/Kostlán 2004, dále monografii N. Morávkové 2013 a Nodl 2017, kde v pozn. 2 odkazy na další statě.

106) Kalivoda 1961, zvl. s. 57–79. V německém vydání je tato část výkladu zkrácena a přesunuta do samostatné závěrečné kapitoly, její koncepční linie však zůstala zachována (viz Kalivoda 1976, kap. 4 a český překlad Kalivoda 1997). Ke Kalivodově pojetí raně buržoazní revoluce nejnověji Nodl 2020a.

Robert Kalivoda (1923–1989)

Revoluční náboj podle Kalivody již v sobě mělo učení Wyclifovo i Husovo a z lidových kacířství překvapivě především valdenství. Na obojí proud navázala revoluční ideologie selsko-plebejského Tábora, která ve svém panteistickém vyústění prorážela cestu k novému revolučnímu myšlení. Třebaže Kalivodovo „zfilozofičtování nefilozofického“ a jeho systemizace útržkovitých dokladů tábořského sektářství byly přijímány nadšeně i kriticky, ve své době posouvaly marxistické studium husitství do teoreticky náročnější roviny.¹⁰⁷ V souladu se svým pojetím husitství jako vítězné revoluce Kalivoda v řadě následných úvah načrtl schéma mocenských přesunů uvnitř revoluční fronty v důsledku porážky radikálních bratrstev u Lipan a celý český vývoj přes stavovskou monarchii až k Bílé hoře interpretoval jako nepřetržitý revoluční proces. Z toho mimo jiné plyne, že Kali-

107) Kalivodovu Husitskou revoluci mimo jiné recenzovali: F. Kavka (JSH 32, 1963, s. 187–189), J. Kejř (HaV 1962, s. 565–569), J. Kudrna (Tvorba 1962, s. 542–543), J. Macek (Rudé právo, 14. 3. 1962), J. Marek (ČMM 81, 1962, s. 279–283), E. Pražák (ČLit 10, 1962, s. 249–251) a F. Šmahel (ČsČH 10, 1962, s. 400–406). K širší problematice husitské ideologie ve vztahu ke Kalivodově knize přihlédl Machovec 1962, s. 389–419, Kejř 1963, s. 289–301 a Töpfer 1963, s. 146–167. Na Machovcovu kritiku Kalivoda polemicky odpovídal ve FČ 11, 1963, s. 228–263, jiným kritickým výhradám zčásti oponoval v přepracovaném německém vydání (Kalivoda 1976, porůznu v poznámkovém aparátu). Zde také na s. 244–254 Kalivoda do původní osnovy zakomponoval další koncepční prvky včetně „stavovského myšlení“.

voda v návaznosti na Palackého pojetí českých dějin znovu poděbradské období včlenil do širšího rámce husitské epochy.¹⁰⁸

V zahraničí se Mackovy, Grausovy i Kalivodovy vývody setkaly se značně kritickými výhradami ze strany německých, sovětských i polských marxistických historiků, jež zčásti pramenily z nedostatečné znalosti látky, zčásti i z apriorního pojetí německé selské války jako první raně buržoazní revoluce. V pracích historiků Německé demokratické republiky postupně krystalizovalo trojí hledisko. Zastánci uvedeného konceptu, kteří se otázkou husitství povšechně (Gerhard Brendler, Günther Vogler) nebo hlouběji (Siegfried Hoyer) zabývali, příznávali sice některé styčné body mezi oběma dějinnými procesy, v zásadě však husitství považovali za pouhé protifeudální hnutí ve srovnání s (naprosto neprůkazným, jak dodávám) raně kapitalistickým již zázemím německé selské války a luterské reformace.

Na rozdíl od této převažující konstrukce spekulativní povahy další dva koncepty vyplynuly z odlišných individuálních přístupů předních znalců husitské problematiky. Jak pro Bernharda Töpfera (1926–2012), tak pro Ernsta Wenera (1920–1993) bylo příznačné, že obě hnutí typologicky kladli zhruba do stejné roviny. Zatímco však Werner je pro jejich shodnou proticírkevní orientaci považoval za raně buržoazní revoluce, Töpfer v nich viděl závěrečné vrcholy antifeudální, avšak ve své podstatě ještě předkapitalistické revoluční vlny, začínající v západní Evropě již na počátku 14. století.¹⁰⁹ Práce obou historiků ve své době přispěly k lepšímu poznání různých fází husitské ideologie. Ernst Werner se po studiích o kacírských sektách a mesianistických projevech chiliasmů začal hlouběji zabývat pojetím církve u předních husitských teoretiků, a zejména pak u Jana Husa, jemuž věnoval přínosnou monografii. Teoreticky podložený přístup v neustálé konfrontaci s prameny ještě více vyznačují práce Bernharda Töpfera věnované chiliastickým prvkům v eschatologii Matěje z Janova, wyclifským základům Husova učení i roli pražské univerzity jako střediska raně reformačních teorií.¹¹⁰

Společným rysem naprosté většiny studií a monografií historiků bývalého Sovětského svazu je přepjatá ideologizace a povrchní znalost pramenů. Zvlášť ostrého odsudku se od Michaila Abramoviče Barga (1915–1991) i jiných sovětských historiků dostalo teorii o první všeobecné krizi feudalismu. Na Bargovy knihy navázal i Jurij Fjodorovič Ivanov (*1921), jenž dospěl k závěru o celkově

108) Kalivoda 1965, s. 387–393 a 1983, s. 3–44. Z nekrologů viz J. Válka v ČČH 88, 1990, s. 208–210 a F. Šmahel v MHB 1, 1991, s. 533–539 (zde též výběrová bibliografie). Vnímavý přístup k dílu R. Kalivody projevil Eberhard 1992a, s. 31–56, nověji srov. Šmahel 2000b (a další stati v tomto sborníku), dále v širším kontextu též Šmahel 2009, s. 69–90, Mervart 2008 a Nodl 2007, s. 115–122.

109) Podrobně k trojímu přístupu k husitství v dějepisectví NDR již Maur 1977, s. 223–224, jinak srov. Brendler 1974, s. 29–52, Vogler 1974, s. 394–411, Töpfer 1981, s. 89–124, Werner 1982, s. 37–44 a 1989 (s přihlédnutím k českému studiu husitství). Ze západoněmeckého úhlu pohledu viz Bockmann 1994, s. 485–511.

110) Hlavní práce obou autorů viz v soupisu literatury, kde také příležitostně studie Joachima Beeskowa, Karla Fritze, Alexandra Kolesnyka, Horsta Köpsteina a jiných historiků bývalé NDR. Ohlasům husitského hnutí v Německu a kontaktům mezi českými a saskými reformátory se věnoval lipský historik Siegfried Hoyer (*1928).

vzestupném trendu české ekonomiky předhusitského období. Mimo rámec diskuse o krizi feudalismu, nikoli však bez vnitřní spojitosti s ní, Boris Timofejevič Rubcov (1922–1994) potvrdil ve dvou na sebe navazujících monografiích rychlý přechod k peněžní formě feudální renty, vzrůstající sociální diferenciaci české vesnice i množící se případy třídních bojů. Jednostranné zaměření na urbaniální prameny však Rubcova svedlo k představě o rozdílném složení feudální renty v jižních a severněji položených českých oblastech. K sovětské škole agrárních dějin se váží též příspěvky Genricha Eduardoviče Sančuka (*1917), jinak autora přehledného článku o pojetí husitství v sovětském dějepisectví.¹¹¹

Více na českou literaturu poválečného období navázaly studie Artura Ivanoviče Ozolina (1907–1997), které zahrnují široký rejstřík témat od ideových rozporů v době Karlově až po zahraniční ohlasy husitství. Své starší výzkumy autor shrnul v knize *Ž dějin husitského revolučního hnutí* (1962), na kterou později navázal příspěvky o českých městech a národním i sociálním programu „měšťanské opozice“. Vedle několika autorek jedné studie a Pavla Ivanoviče Rezonova (1910–1971), který vydal populárně zaměřenou knížku o Žižkovi, vystupují do popředí početné stati a publikace profesorky Moskevské státní univerzity Ludmily Pavlovny Laptěvové (1926–2016), jež se v daných poměrech zasloužila o hlubší poznání husitství z českého hlediska a jež osvětlila zájem o husitství v ruském dějepisectví 19. a počátku 20. století.¹¹²

Druhým sporným bodem mezinárodní marxistické diskuse byla sama existence krize a závažnost jejích projevů v českých zemích. V rozsáhlé knize *Husitské hnutí v Čechách a v Polsku* (1959) polská marxistická historička Ewa Maleczyńska (1900–1972) odmítla nejen teorii krize feudalismu, ale i pojetí husitství a německé selské války jako raně buržoazních revolucí. Husitství Maleczyńska soudila spíše podle toho, čeho nedosáhlo, než co uskutečnilo, a proto také chiliastický Tábor považovala za bezvýznamnou epizodu.¹¹³ Její zásluhou však vatislavské univerzitní pracoviště začalo českým středověkým dějinám a husitství věnovat systematickou pozornost. Úzké pracovní vztahy pojily s českými medievisty zvláště Romana Hecka (1924–1979), autora početných studií o česko-polských vztazích, českém středověkém dějepisectví a vědomí slovanské sounáležitosti. Životním dílem Heckovým je monografie *Tábor a jagellonská kandidatura v Čechách*

111) Starší fázi diskuse o svých pracích uzavřel Rubcov 1970, s. 601–608. Na jeho studii znovu reagovali Nový 1971, s. 397n. a Šimeček 1971, s. 568–574. Dále viz Sančuk 1973, s. 44–58.

112) Antonina Sergejevna Sazanovová publikovala studii o národním a sociálním učení Jana Husa, Vasja Mendělevna Rukolovová se zabývala prameny o Jeronýmovi Pražském a Galina Ivanovna Lipatnikovová je autorkou stati o Husovi a pražských studentech. O pracích sovětských historiků s husitskou tematikou po roce 1970 viz Polívka 1978, s. 117–120, dále srov. Kulšetov/Randin 1991. K pracím L. P. Laptěvy viz Bílek 1981, s. 220–222 a recenze J. Kořalky a F. Šmahela v HT 2, 1979, s. 169–170 a 3, 1980, s. 185–186, nověji viz Scholars 2, s. 140–153.

113) Kritický rozbor knihy E. Maleczyńskiej podal J. Macek, ČsČH 9, 1961, s. 82–90. Bibliografii jejích prací lze nalézt v jubilejním sborníku Studia 1968, s. 9–20. K proměnám a různorodým postojům k husitství v polském dějepisectví Iwańczak 1994a, s. 975–988 a 1995, s. 203–225. Nejnověji zevrubně Wiszewski 2020 v Colloquia mediaevalia Pragensia 22, kde další stati o polském marxistickém dějepisectví.

1438–1444 (1964), jež na poměrně spolehlivém pramenném základu připomněla potřebu studia polipanského období.¹¹⁴

Ze starší generace projevila hlubší zájem o dějiny husitské univerzity skromná hrdinka polského odboje Anna Strzelecká (1903–1975), zčásti ve spolupráci s Józefem Garbacikiem. Vcelku ojediněle se reformní literatura pražského univerzitního okruhu odrazila v bohaté produkci polských historiků dějin středověké filozofie (Mieczysław Markowski), třebaže pro českou kodikologii jejich výzkumy znamenají závažný vklad (Jerzy B. Korolec).¹¹⁵ Příležitostně studie polských historiků napomohly vidět i druhou stránku husitských výprav do Slezska (Władysław Dziewulski, Maria Kowalczyková), zatímco v publikaci Jana Drabiny naopak vystoupila do popředí role Vratislavi na protihusitské kampani. Snahu o nezájatý přístup k husitskému kacířství a k úloze Čech ve 14. a 15. století projevil v syntetické knižní skice přední katolický historik Jerzy Kłoczowski (1924–2017).

Soustavně se problematice českého pozdního středověku věnovali Stanisław Russocki (1930–2002) a Stanisław Bylina (1935–2017). Práce obou autorů vynikají nad jiné dobrou orientací v rozsáhlé české i zahraniční literatuře, obecně historickými hledisky i nekonvenčním výběrem témat. Právní historik Russocki se v řadě pojednání zabýval pokročilou formou českého protoparlamentarismu, o němž roku 1973 vydal samostatnou monografii, Bylina se naproti tomu zaměřil na subtilní otázky reformního nonkonformismu a kacířských sekt. Vedle monografie o vlivu Konráda Waldhausera v polských zemích v druhé polovině 14. a první polovině 15. století (1966) je vhodné připomenout i jeho studie o chiliastických prvcích v učení Jana Želivského a tábořských sekt. Velmi příznivý ohlas v české historické veřejnosti vzbudily monografie Wojciecha Iwańczaka (*1948) o české rytířské kultuře ve 14. století a o konceptu trojího lidu v českém středověku.¹¹⁶

Husitské studium v poslední třetině 20. století

Problematika krize pozdního středověku se znovu vynořila v sedmdesátých letech minulého století. Do dlouhé vlny celoevropského vývoje završené průmyslovou revolucí rámcově začlenil první fázi krize feudalismu od 14. do první poloviny

114) Bibliografii prací R. Hecka viz v časopise Sobótka 36, 1981, s. 1–17, dále srov. nekrolog I. Hlaváčka v HT 3, 1980, s. 193–194 a zhodnocení jeho díla ve stati W. Iwańczaka 2017.

115) Publikace polských historiků filozofie ve vztahu k české vzdělanosti a pražské univerzitě evidovali Šmahel 1967b, s. 705–716 a Herold 1969, s. 799–805.

116) Stanisław Bylina již publikoval dva sborníky svých studií (Bylina 1991, 1992), o jeho pozdějších pracích ještě níže. Viz také studii, v níž se Iwańczak 1999 kriticky vyrovnával s ohlasovou literaturou. Z polských historiků, kteří se příležitostně zabývali husitstvím, třeba ještě zmínit Alexandra Gieysztor, Stanisława Kolbuszewského, Stanisława Solickiho, Jerzyho Serczyka a Jerzyho Zatheye. Jazykově zpravidla činí obtíže práce o husitství, které vycházejí v Maďarsku (László Mezey, Györgi Székely), v Rumunsku (Ludovic Demény, Constantin Giurescu, Mihail Dan, Iosif Pataki, Stefan Pascu) a v bývalé Jugoslávii (Jaroslav Sidak). Přehled maďarského bádání do roku 1955 u Kardose 1955, s. 444–455. Tituly prací uvedených autorů ve vztahu k tématu této knihy viz v soupisu pramenů a literatury.

16. století Jaroslav Purš (1922–1997).¹¹⁷ Pojednání Rostislava Nového (1932–1996) *K otázkám krize v předhusitských Čechách* (1977) mělo naopak těžiště v domácím vývoji a jen výjimečně přesáhlo do obecné problematiky. Příčiny stagnace výrobních sil v poslední čtvrtině 14. století Nový shledal ve stoupajícím limitním stavu zemědělské malovýroby. Sociálně dynamickou funkci peněžní renty přitom považoval za důsledek dříve již existující feudální zbožní výroby, jež v předhusitských Čechách nedospěla k masovému vyvlastňování půdy a ke vzniku volné pracovní síly. Veškeré úvahy o rané buržoazní povaze husitské revoluce autor proto označil za nepodložené. Eskalace rozporů se v husitské revoluci promítla dvojím směrem: feudální složka hnutí směřovala k přerozdělení pozemkového vlastnictví na úkor církve, zatímco antifeudální proud hledal východisko v příslibech chiliastické ideologie. K výzkumu sociální otázky v předhusitských a husitských Čechách se vztahují i další autorovy studie, založené na neznámých nebo málo využitých pramenech. Podnětnou, avšak nevyslyšenou výzvou k diskusi bylo pojednání *Poddaní v husitské revoluci* (1981), v němž Nový dospěl k závěru, že s výjimkou počátečního období Tábora se v postavení poddaných nic zásadního nezměnilo.¹¹⁸

V některých bodech zaujal shodné hledisko k předhusitské krizi i Jiří Spěváček (1923–1996). Platí to nejen o dynamickém rytmu ekonomického vývoje od 13. století, v němž masový přechod k peněžní formě feudální renty nebyl jediným určujícím faktorem, ale i pro celkovou charakteristiku předhusitské ekonomiky. Také Spěváček považoval krizové projevy hospodářského rázu za typický projev rozvinuté zbožní výroby, jež v ničem nevybočovala z hranic feudálního systému. Jak z přehledného rozboru situace jednotlivých vrstev, tak ze závěrečného shrnutí je patrné jeho multikauzální pojetí krizové situace. Spojení všech hospodářských, sociálních, politických a ideologických podnětů v jeden mohutný proud prohloubilo krizové poměry natolik, že nevyhnutelně přerostly v husitskou revoluci. Z tohoto nenapadnutelného, avšak příliš povšechného rámcového schématu vycházely i Spěváčkovy životopisy císaře Karla IV. a jeho syna Václava IV. Obě velké monografie našly přes svůj náročný vědecký aparát desetitisíce čtenářů a zvýšily tak zájem širší veřejnosti o lucemburské období českých dějin. Vývoj reformní ideologie autor vylíčil na základě literatury, a snad i proto mnohem plastičtěji z jeho fresky o době Václava IV. (1986) vystupují politické a mocenské konflikty z přelomu 14. a 15. století.¹¹⁹

Dějinný fenomén krize se v odstíněných koncepčních variantách stal nosným pilířem všech poválečných marxistických přehledů českých dějin vrcholného a pozdního středověku. Grausovo a Mackovo schéma se plně promítlo jak do prvního dílu akademického *Přehledu československých dějin* (1958), tak do příslušného

117) Purš 1973, zvl. s. 410–419, viz můj nekrolog v ČČH 96, 1998, s. 468–469.

118) Nový 1977, s. 5–19 a 1981, s. 93–101, bibliografii publikovaných prací Rostislava Nového sestavili B. Zilynská a B. Zilynskýj v jubilejním sborníku *Seminář a jeho hosté*, Praha 1992, s. 339–346.

119) Spěváček 1981, s. 7–76. Z bibliografie jeho prací ve FHB 5, 1983, s. 501–512 je zřejmé, že autor přistoupil k monografii o Václavu IV. bez průpravných studií. Výstižně k němu J. Mezník, ČČH 96, 1998, s. 468–469, další nekrolog uvádí *Encyklopedie ČD*, s. 569.

svazku *Československé vlastivědy*, vydaného o deset let později. Méně vyhraněný, současně však již celou šíří husitské fronty zahrnující výklad husitské epochy do roku 1437 přinesly *Dějiny Československa* Františka Kavky (1920–2005). Jejich autor těžil z vlastní nepublikované disertace o Zikmundově straně v husitské revoluci (k této problematice se Kavka v posledních studiích vrátil) i z knihy o husitské tradici.¹²⁰ Bez vyšších teoretických nároků, avšak s citem pro faktografickou a mocenskou správní osnovu podal přehledný a čtivý obraz Karlovy a Václavovy doby Zdeněk Fiala (1922–1975) v knize *Předhusitské Čechy 1310–1419*. Cílem autorského kolektivu, který pod vedením Josefa Janáčka (1925–1994) připravoval první svazek nového akademického *Přehledu dějin Československa* (1980), bylo podat hutný, pokud možno komplexní výklad celé epochy husitské revoluce včetně doby poděbradské, a to na základě soudobých poznatků a ověřených teoretických východisek. Krize i zde víceméně vystupuje v podobě navzájem propojených krizových momentů v různých sférách společenského dění, aniž se zastírá, že řada otázek zůstává ve stadiu diskuse.¹²¹

Vyhraněnější obrysy má výklad o krizi feudální společnosti v *Dějínách Moravy* (1991) z pera Josefa Války (1929–2017), který propojil starší koncepční prvky s novějšími pohledy na krizi zemských zdrojů a ztrátu životních i duchovních jistot. Válka se zaměřil na uzlové body husitství, přičemž měl neustále na mysli jeho vertikální i horizontální korunní vazby, jeho studie k dějinám husitské revoluce na Moravě i rozpravy o různých aspektech moravské svébytnosti nastolily závažné otázky, které bude třeba ověřovat i dále promýšlet.¹²² Josef Válka se na tomto poli setkával s Františkem Hoffmannem (1920–2015), autorem vzorové městské monografie věnované *Jihlavě v husitské revoluci* (1961) a syntetického přehledu *České město ve středověku* (1992). Z poměrně nevelkého souboru jihlavských popravčích zápisů Hoffmann vytěžil překvapivé množství závažných poznatků o drobných zástích a výbojných družinách na velké rozloze Moravy i Čech. Dosavadní obraz před-revoluční situace dostal tak drobně žilkovanou osnovu neklidné všední každodennosti, do níž zvnějšku zasahovaly málo zřetelné ohlasy pražského reformního centra. Teprve když se revoluční události dostaly do pohybu, moravská válečnická šlechta i převážně německá města zaštitily své konfliktní vztahy vyššími ideovými zřeteli. Průniky ke dřeni takřka všudypřítomné anarchie s projevy násilí a bezpráví všeho druhu Hoffmannovi napomohly podat pronikavý, kriticky zaměřený a střízlivý pohled na Moravu před husitskou revolucí. Soustavné výzkumy dějin Moravy

120) Bibliografii F. Kavky viz v MHB 1, 1991, s. 470–476, srov. též mé jubilejní zamyšlení v Historických listech 1, 1991, s. 62. Nověji srov. Encyklopedie ČD, s. 528–529.

121) K dílu Z. Fialy srov. úvodní stať I. Hlaváčka ve sborníku In memoriam Zdeňka Fialy, Praha 1978, s. 7–23, kde rovněž bibliografie. Nověji k němu Encyklopedie ČD, s. 512, zde také na s. 522 literatura o J. Janáčkovi, jehož bibliografii viz ve FHB 10, 1986, s. 13–24. Z početných ohlasů na Přehled 1980 uvádím recenze F. Grause (HZ Bd 236, 1983, s. 671–672), J. Petráně (ČsČH 30, 1982, s. 892–896), S. Russoc-kého (KH 90, 1983, s. 930–933), M. Svatoše (HT 5, 1982, s. 283–285) a F. Seibta (Bohemia 27, 1986, s. 360–373).

122) Bibliografii J. Války viz ve FHB 13, 1990, s. 543–551, k Váلكovým studiím o husitské Moravě zevrubně Hoffmann 1990a, s. 723–735, ohlasy a nekrology uvádí Encyklopedie ČD, s. 576–577.

Amedeo Molnár (1923–1990)

náleží k prvořadým aktivům poválečného studia husitství, neboť rozšířily jeho úzký záběr nahlížený až dosud z centrální perspektivy Tábora a Prahy.¹²³

V koncepčních úvahách o místě husitství v cyklu evropských revolucí a reformací dlouho ustupovala do pozadí otázka doktrinních shod i odlišností české reformace s reformami 16. století. Tohoto náročného, speciální erudice vyžadujícího úkolu se ujal přední znalec reformní teologie a vydavatel husitských textů Amedeo Molnár (1923–1990). Evropská reformace byla podle něho širokým, mnohvrstevným, časově i typologicky strukturovaným proudem opravných a obnovných snah uvnitř i vně organizované církve od 12. století do nové doby. Z typologického hlediska, jež přihlíží i k společenskému ohlasu doktrinních systémů, Molnár rozlišil „první“ a „druhou“ reformaci. „První“ reformace se napřela k nápravě církve v hlavě i v údech, a to jak v trpném odporu valdenství, tak v revoluční formě českého husitství. K jejím svérázným rysům patřil autoritativní

123) Soupis prací F. Hoffmanna srov. ve FHB 8, 1985, s. 459–468, ohlasy jeho prací a nekrology včetně mého viz v Encyklopedii ČD, s. 518–519. Podíl ostatních historiků, zabývajících se v poválečné době dějinami Moravy v husitském období, není zanedbatelný, o čemž v závěrečném soupisu literatury a pramenů svědčí práce Jaroslava Dřímala, Vlasty Fialové, Ladislava Hosáka, Graciána Chaloupky, Jiřího Juroka, Jaroslava Marka, Antonína Roubice, Václava Štěpána, Antonína Verbíka, Rostislava Vermouzka, Florianá Zapletalá a Metoděje Zemka.

princip božího zákona a pojetí evangelia ve smyslu životního pravidla a závazné etické normy, byť někdy relativizované utopickou nedočkavostí. Podstatným znakem byla i její společenská profilace. „První“ reformace byla lidová, sociálně zneklidňující a někdy až revoluční. Naproti tomu společensky konformní a konzervativní „druhá“ reformace Lutherova a Kalvínova směru potlačila zákonnost evangelia ve prospěch jeho milostivosti a daru individuální křesťanské svobody. Obě reformace se v 16. století setkaly, krátkodobě spojily své motivy a síly, vzápětí se však bouřlivě rozešly. Tolik parafráze Molnárovy argumentace, k níž domácí i zahraniční bádání zatím přihlédlo jen v nedostatečném rozsahu. Jednotlivé aspekty této závažné problematiky Molnár rozvinul v početné řadě velkých i drobných studií, v nichž duchovnědný přístup neztrácí zakotvení v drsné realitě revoluční doby. V poslední době však se z více stran vynořily kritiky jeho konceptu valdensko-husitské internacionály.¹²⁴

Opětné rozšíření husitské epopeje přes mezní data Lipan a kompaktát nastolilo otázku periodizace husitství i celé české reformace. Jestliže data počátku a konce revolučního cyklu 1419 a 1434/1436 mají povahu neměnné konstanty, závěrečné etapě se vyměřují různě dlouhé časové úseky. Oproti striktnímu řezu Lipan stojí dnes na druhém pólu panhusitské pojetí českých dějin od Tábora do Bílé hory, s nímž vystoupil Robert Kalivoda. Počátek dlouhodobého konsolidačního cyklu Kalivoda sice položil do poloviny 15. století, avšak i následující vývoj až do let 1618–1620 měl podle něho podstatnou povahu nepřetržitého revolučního procesu, přerůstajícího rámcem stavovského zápasu. Nezávisle na Kalivodovi načrtla čtyřstupňovou periodizaci české reformace Anna Skýbová (1933–2010). První fáze od konce 14. století do roku 1419 byla obdobím společenské krize, jež přerostla do revoluce (1419–1434). Předělem třetí a čtvrté etapy byl kutnohorský náboženský smír v roce 1485, jehož přelomový dosah se přijímá celkem obecně. Ani restaurace feudálního státu na principech stavovské monarchie však podle Skýbové nepřerušila sociální a politické doznívání revolučního konfliktu do hloubi 16. století.¹²⁵

Výřez z husitského panoramatu, který nabízel výhled z provizorních hradeb chiliastického Tábora, neuspokojoval historiky, jejichž studijní zájmy se upínaly k pražským i jiným městům a v neposlední řadě též k univerzitnímu reformnímu centru. Již v roce 1958 právní historik, kodikolog a znalec vývoje českých měst Jiří Kejř (1921–2015) znovu zvýšil váhu pražského svazu a městského zázemí polních vojsk v monografii *Právní život v husitské Kutné Hoře*. Kejř kromě toho systematicky analyzoval prameny univerzitního původu a v pracích o výročních disputacích (kvodlibetech), Dekretu kutnohorském, právníku Janu Jeseniovi a utrakvistické

124) Molnár 1966, s. 1–14. Na Molnárův model tzv. „první“ a „druhé“ reformace pozitivně reagovali Kalivoda 1967, s. 120–126 a Macek 1974, s. 5–29. S kritikou jeho domnělé valdensko-husitské internacionály vystoupila zejména Kathrin Utz-Tremp 2008, s. 142–143 aj. Bibliografii prací A. Molnára k dějinám husitství a české reformace publikovala N. Rejchrtová ve sborníku *Směřování* 1983, s. 50–60, dodatky od roku 1982 viz v KR 58, 1991, s. 204–207 a ve FHB 13, 1990, s. 627–633. Vzájemné recenze viz u Šmahela 2009, s. 188–208, nekrology a jubilejní statě uvádí Encyklopedie ČD, s. 545–546.

125) Odkazy na studie R. Kalivody již výše v pozn. 106 a 107, z polemických reakcí srov. ještě úvahu P. Čorneje v HT 6–7, 1983–1984, s. 514–516. Dále viz Skýbová 1981, s. 145–157 a 1983, s. 463–480.

Jiří Kejř (1921–2015)

deklaraci z března 1417 do značné míry rehabilitoval reformní iniciativu pražského vysokého učení, jehož akční jádro se po Husově smrti stále více opíralo o vlivné pány a rytíře husitské šlechty.

Ani v rozporuplných letech 1418–1422, jak Kejř dovodil v rozpravě *Mistři pražské univerzity a kněží táborští* (1981), univerzitní okruh nebyl jen baštou reakce a protilidových postojů, neboť vyhlásil spravedlivou válku proti papeži i římskému králi v osobě dědice českého trůnu. Extremistické názory tábořských sektářů Kejř přitom převážně posuzoval z hlediska reálnosti jejich cílů, jež se dostaly do rozporu s většinou husitského společenství. Tragický závěr pikartské krize nutně posílil pozice středu, jenž pod bojovou korouhví státnicky prozíravého Jana Žižky vyvedl revoluci z vnitřního rozkladu. Ve střední ose má těžišť i Kejřova kniha *Husité* (1984), která v mistrovském podání širšímu publiku přiblížila dějnotvorné i málo známé složky vícevrstevné historie revoluční epochy.¹²⁶

126) Bibliografie J. Kejře ve FHB 4, 1982, s. 343–353, dodatky za léta 1982–1992 spolu s jubilejním pozdravem F. Šmahela v MHB 2, 1992, s. 223–229, srov. též Šmahel 2009, s. 102–123. S živým ohlasem se setkala Kejřova rozprava *Mistři pražské univerzity a kněží táborští*. Mj. srov. recenze J. Eršila (FHB 4, 1981, s. 299–301), A. Molnára (CV 31, 1981, s. 85–86), F. Šmahela (HT 4, 1981, s. 299–301), J. Války (StComHist 13/23, 1983, s. 99–102) a B. Žilyské (AUC-HUCP 22-2, 1982, s. 111–118). Ke knize Husité viz zejména P. Čornej ve FHB 8, 1985, s. 391–403 a F. Šmahel v HT 8, 1985, s. 303–305. Novější ohlasy zaznamenává Encyklopedie ČD, s. 530.

Také Jaroslav Mezník (1928–2008) pronikavými rozbory ekonomického, sociálního i národnostního vývoje Prahy i dalších českých a moravských měst zdůraznil pozitivní roli měšťanského husitismu a současně korigoval řadu mylných představ o poměrech uvnitř městských hradeb. Mezník mimo jiné přesvědčivě vyvrátil Bartošovu teorii o městských převratech, jež měly být součástí revoluční exploze, a ve studii o Táboru a Starém Městě pražském odhalil reálné podhoubí vnitřního rozporu mezi oběma soupeřícími křídly. Mezníkova kniha *Praha před husitskou revolucí* (1990) čekala na vydání téměř dvě desetiletí. Čas jí neublížil, což svědčí o jejím přínosu.¹²⁷ K prohloubení pohledu přispěly i početné analytické a syntetické práce k dějinám jednotlivých měst včetně významných základů Zikmundovy strany.¹²⁸

Za většinou zmíněných již koncepčních úvah a syntetických děl se skrývá více či méně zřetelný soubor poznatků, k němuž přispěla široká pospolitost badatelů mezioborového studia husitství. Vedle neformální spolupráce specialistů různých disciplín se začal slibně projevovat nástup mladší generace, a to jak na poli pramenných výzkumů, tak hledáním odpovědí na nově položené otázky.¹²⁹ Příležitost shrnout, utřídit a rozmnožit dosavadní vědomosti o některých významných postavách, událostech i problémech husitského období poskytly četné jubilejní nebo tematicky zaměřené konference. Řady z nich se aktivně zúčastnili přední zahraniční husitologové, takže sympoziální sborníky dávají poměrně ucelenou představu o stavu příslušného studijního úseku k určitému datu. První konference, jež se uskutečnila již roku 1954, se zabývala mezinárodním ohlasem husitského revolučního hnutí. Další sympozium o dva roky později připomenulo život a dílo anglického husity Petra Payna-Engliše. S tříletým odstupem následovala konference o dějinném významu Dekretu kutnohorského (1959). Pětisté výročí projektu mírové unie Jiřího z Poděbrad vzpomenulo sympozium *Cultus Pacis 1464–1964*.¹³⁰

Řada čtyř mezinárodních konferencí pod společným názvem *Symposia Pragensia* měla postupně na programu dílo a působení mistra Jana Husa (1965), vztahy české reformace k reformacím 16. století (1967), obecné i domácí projevy krize

127) Životopisný nástin J. Mezníka s bibliografií jeho prací viz ve FHB 13, 1990, s. 541–551. Z ohlasů na Mezníkovu Prahu před husitskou revolucí viz recenze J. Žemličky v ČČH 89, 1991, s. 266–270 a F. Hoffmanna v ČMM 110, 1991, s. 158–161. Mezníkovým pojetím krize středověku se podnětně zabývá Musílek 2019b. Mezníkovy autobiografické texty a články o něm viz v Encyklopedii ČD, s. 545.

128) Systematická pozornost platila zejména Praze (viz sborníky *Documenta Pragensia* a *Pražský sborník historický*) a Táboru (většina studií a edic vyšla buď v Husitském Táboru nebo v Tábořském archivu). Přínosné práce analytické povahy i přehledné monografie však rovněž obohatily poznání dějin Brna (J. Dřímál, J. Mezník), Českého Brodu (M. Dvořák), Českých Budějovic (M. Borská, J. Čechura, J. Mezník, Z. Šimeček), Českého Krumlova (J. Hejnic), Hradce Králové (P. Bělina), Jihlavy (F. Hoffmann), Kutné Hory (J. Kejř), Litoměřic (J. Smetana, J. Tomas), Litomyšle (F. Hoffmann), Pardubic (F. Šebek), Plzně (M. Bělohlávek, J. Hejnic, M. Polívka) a celé řady dalších lokalit. Příkladnou pro celé generace byly v tomto ohledu *Dějiny královského města Pelhřimova od Josefa Dobiáše (1888–1972)*.

129) K přínosu vlastní generace se přihlásil Čornej v ČsČH 31, 1983, s. 754–758, programové zaměření načrtl Polívka 1983a, s. 361–371.

130) Příspěvky všech čtyř sympozií byly vydány v samostatných sbornících: *Mezinárodní ohlas 1958*, *Sborník 1957*, *Dekret 1959*, *Cultus Pacis 1966*.

feudalismu (1969) a revoluční dosah vzniku tábořské komuny (1970).¹³¹ Výročí Husovy smrti, založení jednoty bratrské (1967) a Tábora byly předmětem i dalších pracovních setkání.¹³² Opomenuto nebylo ani 550. výročí úmrtí Jana Žižky z Trocnova (1974) a tzv. Soudce chebského (1982).¹³³ Tři husitologické konference, pořádané Muzeem husitského revolučního hnutí v Táboře ve spolupráci s různými akademickými a vysokoškolskými pracovišti, se postupně zaměřily na husitský Tábor v českých dějinách (1978), ideu míru a internacionální spolupráce v husitství (1980) a posléze na široký okruh otázek spjatých s obrazoborectvím, domem předhusitského i husitského období a úsekem od Basileje k Lipanům.¹³⁴ Husitská problematika byla na pořadu i dalších odborných konferencí širší či užší tematické povahy.¹³⁵

Orientační probírka širokým spektrem témat husitského mezioborového studia nutně bude mít řadu mezer, neboť na několika málo stranách nelze individuální přínosy náležitě docenit. Do zákulisí královského dvora, vysoké politiky i sněmovních jednání podrobně nahlízejí základní práce Ivana Hlaváčka (*1931) o kanceláři Václava IV., revolučních sněmech a diplomacie husitských měst. Z Hlaváčkových děl různého tematického zaměření (zmínit je tu třeba i bohaté výsledky studia středověkých soupisů knih a knihoven) těží všechny oblasti husitologického bádání. Pro poznání každodennosti církevních poměrů a náboženského života má prvořadý význam edice *Vizitačního protokolu pražského arcijáhensství z let 1379–1382*, na níž se spolu s Hlaváčkem podílela Zdeňka Hledíková (1938–2018). Zaslouhou početných studií této historičky získalo odborné bádání spolehlivé podklady o správní a organizační struktuře pražského arcibiskupství i o rozporuplných vztazích mezi duchovní a světskou mocí, zatímco Jaroslav Eršil (1926–2008) rozmnožil a zpřesnil poznatky o finanční a jiné závislosti českých zemí na papežské kurii. Velkou část svého úsilí Eršil věnoval náročným edicím,

131) Ohlasy I. a II. Pražského symposia včetně publikovaných příspěvků zaznamenal F. Šmahel v MB 1, 1969, s. 225–226, o III. sympoziu referovali P. Spunar v MB 2, 1969, s. 419–431 a B. Guenée v Annales 25, 1970, s. 216–219. Soubor příspěvků ze IV. Symposia Pragense vyšel ve zvl. čísle 40. ročníku JSH 1971.

132) Srov. samostatné sborníky materiálů: Husův sborník 1966, Bratrský sborník 1967, Tábor 1969 a Tábor 1970.

133) Viz Zvláštní číslo k 550. výročí úmrtí Jana Žižky z Trocnova, JSH 48, 1974 a sborník Soudce 1984. Do této řady se připojilo i opožděné symposium pod názvem Jihlava a basilejská kompaktáta 26.–28. června 1991 (sborník se shodným názvem vyšel v Jihlavě 1992).

134) Všechna tábořská symposia zahrnovala též problematiku husitských tradic. Příspěvky I. konference byly publikovány v HT 2, 1979, II. konference v HT 4, 1981 a III. v HT 8, 1985, 9, 1986–1987 a 10, 1988–1991.

135) Srov. např. materiály z Medievalistické konference 1963, odborné diskuse Ústavu československých a světových dějin ČSAV (zvl. o stavovství v českém státě, viz FHB 6, 1984) a Archivu hl. města Prahy (průběžně v DocPr). Zmínit je třeba i konference s právníckým a uměnovědným zaměřením (Městské právo 1982, Z tradic 1975 a referáty z kolokvia Iluminované rukopisy doby husitské z počátku roku 1991, otištěné ve StR 29, 1992 i jinde). Pro studium hmotné kultury mají závažný význam pravidelné celostátní konference historických archeologů, z nichž v pořadí devátá v říjnu 1979 byla zaměřena na archeologické výzkumy husitských lokalit (srov. AH 5, 1980).

z nichž zde nutno alespoň zmínit vydání Husových *Polemik* a dvou svazků bohemikálních aktů papežské kurie z let 1404–1417.¹³⁶

Tradiční oblastí specializovaného bádání je studium husitské věrouky a pražského reformního okruhu. Poznatky o Husových předchůdcích, souběžcích i odpůrcích (Konrád Waldhauser, Matěj z Janova, Štěpán z Pálče, Mikuláš z Drážďan, Štěpán z Dolan) a husitském obrazoborectví obohatila Jana Nechutová (*1935), jejíž studie a edice se vyznačují zvládnutím filozofické i filologické problematiky. Jana Nechutová mimo jiné vydala závěrečnou knihu *Regulí Starého a Nového zákona Matěje z Janova* a záslužně ve svém brněnském semináři přivedla k ediční činnosti řadu žákyň a žáků.¹³⁷ Filozofickou matérií ve vlastním smyslu, a to jak v dílech českých reformátorů, tak v traktátové literatuře wyclifského okruhu, se systematicky zabýval Vilém Herold (1933–2012), autor závažné monografie *Pražská univerzita a Wyclif*.

Vedle prací dalších autorů o Milíčovi a Wyclifovi (Miloslav Kaňák), Stanislavovi ze Znojma (Stanislav Sousedík), Jakoubkovi ze Stříbra a Janu Želivském (Miloslav Ransdorf, Božena Kopičková)¹³⁸ nutno vyzdvihnout dvě obsažné publikace o Raňkovi z Ježova a Ondřejovi z Brodu od Jaroslava Kadlece (1911–2004), který mimo jiné publikoval přínosné stati o řádových generálních učeních a o ideových sporech na pražské univerzitě. Po Janu Sedlákovi a Rudolfu Holinkovi se Jaroslav Kadlec stal všeobecně respektovaným českým medievistou katolické orientace. Zmínit je tu třeba i jeho *Přehled českých církevních dějin*, v němž podal syntetický obraz předhusitské a husitské doby. Pokud však jde o možnou rehabilitaci Jana Husa a ranou fázi české reformace, Kadlecův *Přehled* nevybočil ze šlépějí domácího katolicismu.¹³⁹

Výrazně vpřed v posledních desetiletích postoupilo studium institucionální základny, učené produkce i pedagogického působení pražské univerzity. Celkovou orientaci předně usnadnily soupisy Josefa Tříšky (1922–2005), evidující biografická data a literární produkce graduovaných i negraduovaných akademiků. A protože řada prací ve vztahu k univerzitě byla již zmíněna výše, stačí

136) Soupis prací I. Hlaváčka otiskla Jiřina Urbanová v jubilejním sborníku *Historia docet*, Praha 1992, s. 561–585, dále srov. Šmahel 2009, s. 42–68, četné sborníky a jubilejní stati na jeho počest viz v *Encyklopedii ČD*, s. 517–518, tamtéž, s. 518 obdobné údaje o Z. Hledíkové. Bibliografie J. Eršila vyšla ve FHB 9, 1985, s. 507–513, srov. též nekrolog od F. Šmahela v *SMB* 1, 2009, s. 163–164.

137) Soupis jejích prací do roku 1996 otiskla Helena Krmíčková in *SPFFBU N2*, 1997, s. 5–21, bibliografii od 1997 viz v jubilejním sborníku *Querite primum regnum Dei*. Sborník příspěvků k počtě Jany Nechutové, Brno 2006, s. 14–20. Vzájemné recenze otiskl Šmahel 2009, s. 209–221, další ohlasy viz v *Encyklopedii ČD*, s. 547.

138) Většinu novějších prací a studií z osmdesátých let zaznamenával formou recenzí a referátů sborník *Husitský Tábor*, který tak zčásti suploval speciální bibliografii po Zemanovi 1977. Srov. dále výběrové bibliografie vydávané Ústavem československých a světových dějin ČSAV a Historickým ústavem AV ČR (viz *Historiografie* 1980, 1985 a 1990). Nověji viz databáze *Historického ústavu AV ČR*. K Vilému Heroldovi viz můj nekrolog v *SMB* 4, 2012, s. 337–340, k osobě Miloslava Ransdorfa pak vzpomínku Jiřího Juroka v *HT* 20, 2016, s. 145–153.

139) Neúplná bibliografie J. Kadlece vyšla ve sborníku *Bohemia – Ecclesia – Universitas*, Praha 1991, s. 215–221, úplná pak přílohou k jubilejní zdravici Zdeňky Hledíkové v *MHB* 1, 1991, s. 457–466. Dále srov. moji jubilejní úvahu (Šmahel 2002b) a jiné ohlasy v *Encyklopedii ČD*, s. 524–525.

Jaroslav Kadlec (1911–2004)

zde upozornit na přínosné stati o správné organizaci a systému výuky (František Kavka) a hospodářském zabezpečení mistrovských a studentských kolejí (Michal Svatoš).¹⁴⁰ Úzkou návaznost na ideovou aktivitu pražského vysokého učení mají systematické výzkumy husitských synod (Blanka Zilynská) a pramenů v domácích i zahraničních knihovnách. O soustavný, kodikologicky zaměřený soupis literárních pramenů předhusitského a husitského období se nad jiné zasloužil Pavel Spunar (*1928), jehož *Repertorium* bude sloužit následujícím generacím, pokud jim bude pro nepatrný počet exemplářů v našich knihovnách vůbec dostupné. Spunar rovněž v reprezentativní knize *Kultura českého středověku* podal zasvěcený nástin duchovního a kulturního klimatu husitského věku.¹⁴¹ O nové přístupy k vyprávěcím pramenům univerzitní a jiné provenience usiluje Petr Čornej (*1951), jenž mimo jiné věnoval pozornost geografickému obzoru a hodnotovému kodexu husitských kronikářů. Neméně hloubavě však Čornej krok za krokem reviduje starší bádání o širších okolnostech a takticko-operačním průběhu velkých husitských bitev. V knize *Lipanská křižovatka* (1992) poutavě propojil širší koncepční úvahy s bystrými analýzami nepovšimnutých jevů.

140) Srov. bibliografii Melanová/Svatoš 1979, příspěvky a recenze v časopise Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis a souhrnný referát M. Svatoše v HT 5, 1982, s. 317–321.

141) Bibliografie P. Spunara vyšla ve FHB 11, 1987, s. 477–489, další údaje a ohlasy registruje Encyklopedie ČD, s. 569–570.

Po velkém jubileu v roce 1965 literatura o Janu Husovi poněkud prořídla. Absenci potřebné již souhrnné monografie vyvažovalo pozvolné vydávání Husových sebraných spisů (Anežka Vidmanová, Jiří Daňhelka, Jaroslav Eršil, Bohumil Ryba), jež bylo vždy spojeno s náročnými průpravnými úkoly filologické a textověkritické povahy.¹⁴² K Husovi se neustále vracel Amedeo Molnár, který svými objevnými studii a edicemi v nemenší míře obohatil poznání děl předních bohoslovců táborské strany a jednoty bratrské. V pozdním utrakvismu našla své studijní pole Noemi Rejchrtová (*1940), jinak autorka podnětné rozpravy o dětské otázce v husitských a kališnických Čechách. Je potěšitelné, že stranou zájmu nezůstává ani dílo Petra Chelčického (Eduard Petrů, Jaroslav Boubín).¹⁴³

Mladší, dnes již střední generace se přihlásila o slovo zejména výzkumy předhusitské a husitské šlechty. Miloslav Polívka (*1951) se zprvu zaměřil na nižší šlechtu a jejího předního představitele v osobě táborského hejtmana Mikuláše z Husi, postupně však svůj tematický záměr rozšířil na další oblasti. Jeho vojensko-politický komentář k Hilariově *Historii města Plzně* přerostl v ucelený výklad o roli nejvýznamnější Zikmundovy městské pevnosti v husitských Čechách. Nového osvětlení se dostalo předákům husitského panstva Čenkovci z Vartenberka (Ivana Raková) a Hynkovci Krušinovi z Lichtenburka (Jan Urban), zřetelněji začala vystupovat na povrch i podpůrná role vyšší šlechty v Husově konfliktu s církevními autoritami (Bohdan Zilinskyj). V této spojitosti třeba zmínit i týmový výzkum semináře Josefa Petráně (1930–2017), který sám v objevném pojednání o skladbě pohusitské aristokracie doložil obrovský rozsah majetkových i stavovských přesunů v důsledku revolučního procesu.¹⁴⁴ Příčiny, průběh i rozsah sekularizace církevního zboží zaujaly Jaroslava Čechuru (*1952), jenž ve svých početných publikacích směřuje k postizení hybných sil ekonomického a sociálního vývoje na venkově i ve městech před a po roce 1420. Řada mladších badatelů si vyzkoušela své schopnosti analytickými studii z oblasti dějin osídlení, církevní i městské správy a teprve během času si vyhledala vlastní pole působnosti (František Kubů např. Chebsko a Rudolf Tecl Tábořsko).

Nerovnoměrná pozornost se upínala k dějovému průběhu a krajovým zvláštnostem revolučního procesu v jednotlivých regionech a zemích České koruny. Zatímco pro severní a severozápadní Čechy lze s prospěchem využít starších regionálně zaměřených monografií (Rudolf Anděl, Bořivoj Lůžek) i dílčích studií

142) Třicet pět let činnosti Komise pro vydávání Husových spisů zhodnotil Eršil 1991a, s. 383–388. Ke změně nakladatelství i edice ještě níže v dalším oddílu.

143) Okruh autorů zabývajících se osobnostmi a díly české reformace je mnohem širší. Řada z nich (F. M. Dobiáš, Michal Flegl, Pavel Freitinger st., Bohdan Kaňák, Zdeněk Trtík aj.) publikovala v konfesně zaměřených časopisech *Kostnické jiskry*, *Křesťanská revue*, *Český zápas* apod. Zvlášť je třeba ocenit badatelské výsledky F. M. Dobiáše (1907–1972), bibliografie v *ThPřKR* 1960, s. 139–145 a v *Ročence Komenského fakulty* 1971, s. 32–39, dále Miloslava Kaňáka (1917–1985), výběrová bibliografie v *Theol. revue církve československé husitské* 10, 1977, č. 1–2 (obálky) a 19, 1986, s. 56–63, a v neposlední řadě i J. B. Součka (1902–1972), bibliografie v *ThPřKR* 1960, s. 132–139 a *KR* 39, 1972, s. 116–117.

144) Srov. Petráně 1975, s. 9–80 a další stati ve sborníku *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*. Nověji o něm a jeho díle *Encyklopedie ČD*, s. 561–562.

(Jindřich Tomas, Jan Smetana), souhrnné publikace o husitství v jiných českých krajích mají až na výjimky kompilativní a příležitostný charakter.¹⁴⁵ K podrobnému zpracování dějin východočeského orebsko-sirotčího svazu se zatím objevily slibné náběhy v podobě dílčích pojednání (Jan Blahoslav Čapek, Pavel Bělina, Jaroslav Šula, Vladimír Wolf a František Šebek). Moravské kraje a oblasti naopak mají široce rozvětvené, institucionálně i publikačně zakotvené vlastivědné studium, jehož výsledky lze průběžně sledovat z bibliografických přehledů Vlastivědného věstníku moravského. Z badatelů třeba zde jmenovat alespoň Metoděje Zemka, Jiřího Juroka, Antonína Roubice a Václava Štěpána. Malý zájem ze strany českých badatelů byl věnován vedlejším zemím v období husitských válek. Výjimku tu představují prameny bohatě doložené práce Josefa Macůrka (1901–1992), do jehož studijního záběru se vešly všechny státní útvary východní a jihovýchodní Evropy, a příležitostné studie několika dalších historiků (Ivan Hlaváček, Jaroslav Pošvāj).¹⁴⁶

Dějový průběh a ohlasy husitství na Slovensku, jež ovšem s výjimkou krátké personální unie v posledních dvou letech Zikmundovy vlády nemělo ze státoprávního hlediska se zeměmi České koruny nic společného, do značné šíře zaznamenal Branislav Varsik (1904–1994), jehož kniha *Husitské revolučné hnutie a Slovensko* se na delší dobu stala základním zdrojem vědomostí. Větší možnosti poskytovalo následující období bratříků a Jana Jiskry z Brandýsa (Alžběta Gácsová, Ladislav Hoffman, Peter Kartouz) i archeologické výzkumy bývalých fortifikací (Belo Polla, Michal Slivka).¹⁴⁷ Pokud jde o odezvu husitství v dalších zemích, pokročilo domácí studium po konferenci v roce 1954 jen v některých výsecích celého teritoriálního okruhu. Největší pozornost platila Polsku (Jaromír Mikulka) a Byzanci (Antonín Salač), mnohem méně již Rakousku (Ladislav Hosák) a sousedním německým zemím (Jiří Veselý).¹⁴⁸

Na řadu přicházejí specializované historické, filologické a uměnovědné disciplíny. Největšího rozmachu dosáhla v poválečném období historická archeologie, jež se vymanila z popisného stadia a jež si ve spolupráci s historiky osídlení a jiných vědních úseků klade náročné cíle. Na prvním místě tu nutno uvést mnohaletý výzkum zaniklého předměstí Sezimova Ústí, který zásluhou Miroslava Richtra (1932–2011) pomohl řešit sporné otázky spjaté s počátky Tábora (Miloš Drda) a zaniklých osad i šlechtických sídel v jeho okolí (Václav Huml, Rudolf Krajíc, Zdeněk Smetánka). Zkoumány již byly i další fortifikace a opevněná sídla, a to nejen v Čechách (Eva Jánská, Tomáš Durdík, František Gabriel, Antonín Hejna,

145) Soubor regionálních monografií z přelomu 50. a 60. let kriticky zhodnotil R. Nový v ČsČH 9, 1961, s. 767–769. Regionální studie od konce 70. let ve značné míře evidoval sborník Husitský Tábor.

146) Dílo J. Macůrka v kontextu poválečné historiografie Moravy zhodnotil J. Válka, ČMM 110, 1991, s. 5–17, další údaje a ohlasy v Encyklopedii ČD, s. 539–540. Ke zpracování dějin husitské Moravy viz Hoffmann 1984, s. 52–54 a 1990a, s. 723–735.

147) V Přehledu 1956 napsal partie o Slovensku v husitském období P. Ratkoš, v Přehledu 1980 R. Marsina. Jinak srov. díla uvedených historiků a archeologů v závěrečném soupisu literatury a pramenů.

148) Ještě před vydáním sborníku Mezinárodní ohlas 1958 vyšla řada studií s touto tematikou (viz zejména Macek 1952b a Paulová 1953, s. 158–225).

Bořivoj Nechvátal), ale i na Moravě (Václav Burian, Zdeněk Měřinský). Zmínit třeba i průzkumy vojenských polních ležení (Zoroslava Drobná, Rudolf Krajíc, Jaroslav Kudrnáč) a speciální paleobotanické, osteologické i antropologické expertizy.¹⁴⁹

Prolínání disciplín je pro mezioborové studium příznačné, a proto nepřekvapuje, že k poznání husitského vojenství vedle historiků i archeologů vydatně přispěli též dějepisci výtvarného a užitého umění. Cenné údaje přinesly katalogy velkých výstav poválečného období,¹⁵⁰ sumářem vizuálního i slovního poučení zůstává výpravné dílo *Kroj, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské* od Eduarda Wagnera, Jana Durdíka a Zoroslavy Drobné. K špičkovým pracím svého druhu se řadí několikadílné pojednání Vladimíra Denksteina (1906–1993) o husitských pavézách. Výsledky starších speciálních výzkumů shrnul a podstatně vlastními výzkumy rozšířil Jan Durdík (1923–2002), jehož přehlednou knihu *Husitské vojenství* zcela nenahradily ani *Vojenské dějiny Československa do roku 1526* (Petr Klučina, částečně s využitím podkladového materiálu Otakara Frankenbergera).¹⁵¹

Porůznu již byly zmíněny četné stati, jež svým zaměřením přísluší k souboru tzv. pomocných věd historických. Většina analytických příspěvků, osvětlujících diplomatiku, správní poměry a písemnou agendu husitského období, vznikla v rámci vědecké a pedagogické působnosti kateder pomocných věd historických na filozofických fakultách v Praze, v Brně a v Olomouci. Prvořadý význam pro studium husitských rukopisných památek má rovněž kodikologie s přidruženým výzkumem středověkých knihoven a dále pak numismatika. Z velkého množství článků naposled uvedené disciplíny se svým záběrem i přínosem vyčleňují jednak monografie Karla Castelina (1903–1972) o české drobné minci doby předhusitské a husitské a Jiřího Sejbala (1929–2004) o moravské minci doby husitské, jednak speciální studie přehledy Emanuely Nohejlové-Prátové (1900–1995), Jarmily Háskové (1936–2007) a již zmíněného Rostislava Nového.¹⁵²

149) Pro rychlou orientaci poslouží jednak Rejstříky Archeologických rozhledů (v desetiletých intervalech) a sborník *Archaeologia historica*, dále je třeba sledovat i sborník *Casteologica bohemia*. Bibliografie zaslužilého badatele A. Hejny viz v AR 32, 1980, s. 563–568 a 39, 1987, s. 227–228. Dílo M. Richtra zhodnotil J. Žemlička v úvodu k jubilejnímu Sborníku Společnosti přátel starožitností 3, 1992, s. 1–2, bibliografii viz v AR 44, 1992, s. 304–308.

150) Připomínám pouze větší výstavy, k nimž byly vydány katalogy: Husitské revoluční hnutí (Národní muzeum, Praha 1953–1955), M. Jan Hus 1415–1965 (Betlémská kaple, Praha 1965), Jan Žižka z Trocnova (Národní muzeum a Vojenské muzeum, Praha 1974–1975), Jan Žižka z Kalicha (Národní muzeum, Praha 1981), Husité na Chebsku (Okresní archiv v Chebu 1982) a Iluminované rukopisy doby husitské (Národní knihovna, Praha 1992). Z novějších výstav třeba uvést: Umění české reformace 1380–1620 (Císařská konírna, Praha 2009–2010), Jan Hus 1415/2015 (Husitské muzeum v Táboře) a Praha Husova a husitská 1415–2015 (Clam-Gallasův palác, Praha 2015–2016). Bilanci katalogů výstav a uměnovědné literatury k jubilejnímu roku 2015 publikoval Klípa 2019.

151) Přehled domácích i německých prací k husitskému válečnictví sestavil Polívka 1999.

152) Představu o pedagogickém působení pražské katedry pomocných věd historických dává seznam obhájených prací za léta 1964–1974 v AUC, Phil. et hist. 5, 1975, s. 194–197. Přehledný souhrn nových poznatků z oblasti diplomatiky a jiných pomocných věd přináší *Vademecum 1988* (4. vyd. 2015), kde další odkazy. Kodikologickou literaturu s přihlédnutím k paleografii a k příbuzným disciplínám registrovaly pravidelné soupisy v ročence *Studie o rukopisech*. Dále srov. úvahy I. Hlaváčka, P. Spunara a Z. Hledíkové přednesené při panelové diskusi v Táboře v září 1980 (HT 4, 1981, s. 262–267). Tato diskuse načrtla úkoly

Právní historie měla svého předního specialistu v Jiřím Kejřovi, o jehož podílu na výzkumu dějin státu a práva husitského období byla již řeč. Z historiků starší generace věnoval stálou pozornost husitskému a poděbradskému období Václav Vaněček (1905–1985), a to nejen v syntetických příručkách, ale i v analytických pojednáních o Dekretu kutnohorském a projektu mírové unie Jiřího z Poděbrad. Beze zmínky nemohou zůstat ani přínosné práce Miroslava Boháčka (1899–1982) o výuce i aplikaci právních teorií ve 14. a 15. století, studie o soudním řízení a trestním právu (Karel Malý, Josef Markov), příspěvky osvětlující postoje husitských ideologů k lichvě (Valentin Urfus) a rukopisné výzkumy či pramenné rešerše (František Čáda, František Hoffmann).¹⁵³

Vysoké nároky na vydávání středolatinšských i staročeských textů spolu s prezíravým postojem k této odborné činnosti zpomalily žádoucí postup na tomto úseku. Svými vědeckými hodnotami i svým rozsahem tu vystoupilo do popředí dílo Anežky Vidmanové (1929–2010), které zahrnuje jak významné edice, tak i studie filologické, literárněhistorické a kodikologické povahy. Velkou část svého badatelského programu zaměřil na husitské období Josef Hejnic (1924–2019), autor rozprav o českokrumlovském i plzeňském školství, znalec nápisných památek i literární pozůstalosti Hilaria Litoměřického a zejména editor *České historie* Eneáše Silvia. Stejnou váhu má, pokud jde o české spisy Husovy a staročeské husitské texty, soubor prací a edic Jiřího Daňhelky (1922–1993). Jazykovou stránkou husitských textů se intenzívně zabývali i další filologové a editoři (Milada Nedvědová, Emanuel Michálek, Jaroslav Porák), zatímco autorský kolektiv pod vedením Igora Němce (1924–2005) a ve spolupráci s historikem Josefem Mackem řešil složité otázky historické sémantiky a sociolingvistiky.¹⁵⁴

Česká literární historie přispěla k lepšímu a hlubšímu poznání husitské slovesnosti jednak příslušnými kapitolami v akademických *Dějínách české literatury* (1959), jednak dvěma rozsáhlými svazky *Výboru z české literatury doby husitské* (1963–1964). Na obou dílech se redakčně i autorsky podílel Josef Hrabák (1913–1987), znalec literárních památek husitského období. Z širokého okruhu spolupracovníků, kteří výrazně přispěli k interpretaci, dataci a k autorské atribuci mnoha husitských textů, třeba jmenovitě uvést Emila Pražáka (*1924) a Jaroslava Kolára (1929–2013). Nemenší zásluhy na tomto tematickém poli si však svými pracemi získali další znalci a vydavatelé (Zdeňka Tichá, Milan Kopecký, Eduard Petruš, František Svej-

bádání i v jiných speciálních oblastech. K edicím diplomatického materiálu viz též diskusní příspěvek I. Hlaváčka v Chebu (Soudce 1984, s. 73–76). Většinu bibliografických údajů o numismatické literatuře přináší Rejstříky Numismatických listů I–XXX, Praha 1981 a Numismatického sborníku I–XV (NS 16, s. 177–216). Bibliografii prací E. Nohejlové-Prátové sestavil E. Šimek (NS 13, 1975, s. 9–36).

153) Výběr českých a slovenských prací z let 1966–1973 vydali Kučera/Malý 1974, pro předcházející období viz bibliografické přehledy VI. Procházky v *Czasopismo prawno-historyczne*. Jinak nutno sledovat sborník Právněhistorické studie. Bibliografie prací J. Kejře výše v pozn. 126, bibliografie prací V. Vaněčka v jubilejním sborníku Pocta 1975, seznam kodikologických prací M. Boháčka ve StR 21, 1982, s. 216–218.

154) Bibliografii prací J. Hejnice viz ve FHB 6, 1984, s. 349–366, A. Vidmanové ve FHB 12, 1988, s. 457–478, J. Daňhelky v *Die Welt der Slaven*, N. F. XIII-1, 1989, s. 101–108 a E. Michálka v LF, *Folia philologica*, Supplementum Ia, Praha 1992, s. 18–32. Výsledky týmového bádání pod vedením I. Němce představila publikace *Slova a dějiny* 1980.

kovský a Miroslav Šváb).¹⁵⁵ Většina jmenovaných literárních historiků přihlížela i k textům písněvé tvorby, kterým věnuje prvořadou pozornost muzikologické studium (Růžena Mužíková, Jaromír Černý, Jan Kouba, František Mužík a Václav Plocek). Souhrnný přehled mimo jiné příručky poskytuje IX. svazek *Československé vlastivědy* (1971), zatímco k dramatickým produkcím z počátku husitského hnutí přihlédl první svazek akademických *Dějin českého divadla* (1968).

Poznatky výtvarněhistorického studia přehledně, místy však příliš kuse, shrnuly dlouho postrádané *Dějiny českého výtvarného umění* (1984). V hluku zbraní múzy mlčely, a proto také husitství, ležící mezi dvěma vrcholy staršího českého umění, v tomto ohledu ustupuje do pozadí. Celkovému útlumu a poklesu výtvarné tvorby na vlastním husitském území se vymkla především fortifikační architektura, jíž se vedle dalších specialistů (Dobroslav Líbal, Jan Muk ml.) soustavně věnovala Dobroslava Menclová (1904–1978), autorka reprezentativního díla o českých hradech. Systematickými výzkumy hradních sídel se zabýval Tomáš Durdík (1951–2012). Vlna husitského obrazoborectví z počátku revoluce zřejmě měla méně destruktivní ráz, než se dříve soudilo. Vytrvale to dokládal Karel Stejskal (1932–2014), který od svých raných studií o ikonografii krále Zikmunda a Rajhradské arše vyzdvihoval pozitivní přístup husitství k výtvarné tvorbě a k jejímu aktualizovanému ideovému náboji. To ovšem převážně platí jen pro umírněnou husitskou Prahu, jejíž výtvarné projevy Stejskal působivě představil v kolektivním díle *Praha středověká*. Vedle malovaných pavéz, jež však jsou vesměs mladšího data, pražské malířské ateliéry po sobě zanechaly řadu iluminovaných rukopisů včetně několika všeobecně známých biblí. Výtvarnou hodnotou těchto památek se v pojednání základní povahy zabýval předčasně zemřelý znalec knižní malby Josef Krása (1933–1985).¹⁵⁶ Mimořádná pozornost dále platila *Jenskému kodexu* (Zoroslava Drobná, Václav Husa, Miloslav Vlk aj.), což neplatí o jeho předchůdci, tzv. Göttingenském rukopisu. Až na ojedinělé výjimky lze oživení výtvarné tvorby sledovat od čtyřicátých let 15. století, a to zprvu zejména v katolických oblastech. Nejstarší vrstvu plastických děl, která byla dozvukem starší slohové tradice, zařadil do svého korpusu Albert Kutal (1904–1976), celé přechodné fázi sochařské tvorby až do jejího nového rozkvětu v jagellonském období se věnoval Jaromír Homolka (1926–2017). Pro oblast deskové malby poděbradského období

155) Husitským památkám, zvláště hymnologii, věnoval pozornost i Antonín Škarka (1906–1972). Soupis jeho prací viz ve výboru z díla (Škarka 1986, s. 481–498). Bibliografii díla Josefa Hrabáka uveřejnil J. Veselý, Praha 1972, dodatky připojil E. Petrů k nekrologu v LF 111, 1988, s. 65–68, srov. též Lexikon ČL II-1, s. 309–314. Soupis díla Zdeňky Tiché (1927–1984) zveřejnila Markéta Stádníková v ČLit 33, 1985, s. 455–476. Bibliografii Jaroslava Kolára lze nalézt ve FHB 13, 1990, s. 527–540.

156) Životopisy a bibliografii viz ve Slovníku HUM I, s. 706–707 (Krása) a s. 909–910 (Menclová) a v Lexikonu ČH, s. 110–115 (Durdík). Studie J. Krásy o iluminovaných rukopisech vyšly v samostatném sborníku, v němž rovněž jejich zhodnocení z pera K. Stejskala (viz Krása 1990, s. 425–429). Srov. též výběrovou bibliografii připojenou k nekrologu od F. Šmahela v HT 8, 1985, s. 421–423 a sborník z konference na jeho počest, který vydala K. Benešová 2019. O neméně přínosných pracích K. Stejskala viz Umění 39, 1991, s. 534–537 a nekrolog od F. Šmahela (SMB 6, 2014 s. 348).

mají základní význam velká souhrnná díla a doplňkové studie Jaroslava Pešiny (1912–1993).¹⁵⁷

Svébytnou oblastí poválečného mezioborového studia byl i druhý život husitství v nejrůznějších projevech pozdějšího dějinného povědomí a tradice. Aktuální potřeba výzkumu tohoto zaměření se projevila již na počátku padesátých let, kdy téměř současně vyšly souhrnné přehledy Františka Kavky (*Husitská revoluční tradice*, 1953) a Milana Machovce (*Husovo učení a význam v tradici českého národa*, 1953), oba silně poznamenané soudobými hledisky. Studijní zájem poté značně opadl, znovu se však oživil o čtvrt století později v rovině kriticky zaměřeného pramenného výzkumu (Jiří Kořalka, Jiří Rak aj.).¹⁵⁸

Okruhy a látky současného bádání

„Současnost“ se rychle stává minulostí, a proto si poslední kapitola, jež původně měla shodný název, vyžádala kontinuaci.¹⁵⁹ Dynamický přelom osmdesátých a devadesátých let přinesl badatelskou svobodu, ale i odchod tří výrazných osobností husitského studia, jmenovitě Roberta Kalivody († 6. 12. 1989), Amedea Molnára († 31. 1. 1990) a Josefa Macka († 10. 12. 1991).¹⁶⁰ Postupně je do historického parnasu následovali další husitologové, krátce za sebou německý znalec radikálního husitismu Ernst Werner († 5. 2. 1993) a vydavatel českých Husových spisů Jiří Daňhelka († 28. 3. 1993), o deset let později též Ferdinand Seibt († 7. 4. 2003). S menšími odstupy je pak na věčnost následovali další zasloužilí badatelé, jmenovitě editor vatikánských pramenů Jaroslav Eršil († 18. 11. 2008), historik husitské Prahy Jaroslav Mezník († 28. 11. 2008), editorka Husových latinských spisů Anežka Vidmanová († 15. 7. 2010), životopisec katolických učenců a emigrantů Jaroslav Kadlec († 10. 3. 2011), znalec českého wyclifismu Vilém Herold († 10. 9. 2012) a dějepisec umění Karel Stejskal († 16. 4. 2014). Tím toto smutné defilé nekončí, neboť v témže roce skonal autor závažného díla o husitské revoluci Howard Kaminsky († 7. 5. 2014), o rok později pak dva vynikající husitští

157) Bibliografii výtvarně historického studia od roku 1970 přinášela Československá umělecko-historická bibliografie. Soupis prací J. Pešiny uveřejnil J. Kropáček v *Umění* 25, 1977, s. 552–555, bibliografie prací A. Kutala viz v SPFFBU F 8, 1964, s. 297–302 a SPFFBU 23–24, 1978–1979, s. 107–108, soupis děl Z. Drobné uspořádali V. Martínková a R. Khel v *ČNM* 136, 1967, s. 161–166. Pro další údaje viz *Slovník HUM I*, s. 250–251 (Homolka), s. 775–777 (Kutal); *II*, s. 1109–1111 (Pešina).

158) Většina těchto studií z posledního období vyšla ve sborníku *Husitský Tábor*.

159) První díl *Husitské revoluce* jsem z větší části psal v přeseň osmdesátých let, hned po sametové revoluci jsem však jeho text mohl doplnit o dříve mi nedostupnou literaturu a prohloubit tak jeho celkovou koncepci. V německém vydání z roku 2002, které vyšlo v ediční řadě MGH, jsem dostal příležitost některé partie upřesnit a připojit odkazy na nové práce i edice. Pro dynamický rozvoj domácího husitského studia je příznačné, že příspěvky táborského symposia z 19. září 1994, jehož téma bylo „Cesta bádání o husitství (po čtrnácti letech)“, již do značné míry zastaraly (viz HT 12, 1994).

160) Kdo bude mít zájem o můj pohled na dílo uvedených kolegyn a kolegů, nalezne ho v následujících nekrolozích nebo vzpomínkových statích. Kalivoda: *MHB* 1, 1991, s. 533–535 a Šmahel 2000b; Molnár: *ČCH* 88, 1990, s. 629–633; Macek: *ČCH* 90, 1992, s. 143–146, dále srov. In memoriam Josefa Macka a Jiroušek 2004.

badatelé Jiří Kejř († 27. 4. 2015) a František Hoffmann († 5. 10. 2015). Většina z nich byla do poslední chvíle publikačně aktivní, jmenovitě Jiří Kejř, jehož monografie o Husově procesu byla s uznáním přijata doma i v cizině. Platí to však i o historikovi moravského husitství Josefu Válkovi († 13. 5. 2017), polském znalci husitství Stanisławu Bylinovi († 4. 9. 2017) a o vynikající historičce církevních dějin Zdeňce Hledíkové († 13. 11. 2018).¹⁶¹

V témže období se naplno a ve vyzrálé podobě projevil badatelský přínos následující generace, jíž udávají tón Petr Čornej (* 1951) a Milena Bartlová (* 1958), autoři dosud nejlepší syntézy českých dějin 15. století i samostatných objevných monografií. Oba také průběžně osvětlují své postupy a kriticky posuzují vývoj dějepiscův daného tematického okruhu.¹⁶² Petr Čornej si rovněž získal zásluhu jako spolueditor *Starých letopisů českých* i jako autor četných analytických a historiografických rozprav a studií, které z různých perspektiv ověřují jednak nosnost výpovědí středověkých pramenů, jednak podloženost názorů staršího dějepiscův a tradičních mýtů. Jeho dílo zatím korunuje široce pojatá biografie *Jana Žižky*, v níž se hlavní hrdina poněkud ztrácí ve spleti úvah a dílčích exkursů. Dílo Petra Čorneje už delší dobu vyčnívá jako jeden z vrcholů dosavadního bádání o husitství.¹⁶³ Ve svých výzkumech pokračovala i řada osvědčených badatelek a badatelů, zejména tu je třeba uvést Janu Nechutovou, Boženu Kopiczkovou, Jiřího Juroka a Eduarda Maura, jejichž knihy a studie se budou objevovat v poznámkovém aparátu následujících kapitol.¹⁶⁴

S odstupem času je zřejmé, že kolem roku 2000 studium husitství nečekaně oživilo, a to zejména zásluhou papeže Jana Pavla II., který podnítil ekumenickou diskusi o duchovním odkazu Jana Husa.¹⁶⁵ Nečekaně proto, že souběžně vrcholil

161) Nekrology a jubilejní stati, které jsem otiskl na počest zvěčnělých kolegů a kolegyně, uvádím v abecedním pořadí: Bylina: SMB 9, 2017, s. 151–153; Daňhelka: ČČH 91, 1993, s. 521–522; Eršil: SMB 1, 2009, s. 163–164; Herold: Šmahel 2004 a SMB 4, 2012, s. 337–340; Hledíková: MHB 6, 1999, s. 241–242 a Šmahel 2009; Hoffmann: StR 30, 1993–1994, s. 135–140 a ČČH 113, 2015, s. 1112–1116; Kadlec: Šmahel 2002b; Kaminsky: SMB 6, 2014, s. 345–347; Kejř: MHB 2, 1992, s. 223–229 a ČČH 113, 2015, s. 897–901, dále též Šmahel 2009, s. 102–123; Mezník: Otáhal/Šmahel 1989, ČČH 107, 2009, s. 224–226, ČMM 138, 2019, s. 335–336 a Šmahel 2009, s. 146–187; Seibt: ČČH 101, 2003, s. 746–753 a Šmahel 2009, s. 236–254; Stejskal: MHB 8, 2001, s. 245–251 a Šmahel 2011a; Válka: SMB 9, 2017, s. 146–149 a Šmahel 2009, s. 255–278; Vidmanová: SMB 2, 2010, s. 346–347 a Šmahel 2009, s. 279–299. Další údaje v Lexikonu ČH, s. 168–171 (Hledíková, Hoffmann), s. 235 (Kejř), s. 347 (Mezník), s. 567–568 (Válka) a s. 581–582 (Vidmanová). Samostatné monografie se již dočkal Howard Kaminsky (Fudge 2021).

162) Petr Čornej publikoval řadu závažných prací již v předchozí době (viz výše). K oběma svazkům Velkých dějin srov. mé recenze jednak v MHB 8, 2001, s. 219–222, jednak v ČČH 106, 2008, s. 393–395. K dílu M. Bartlové viz níže pozn. 190.

163) Srov. mimo jiné studii, v níž Čornej 2013 sémanticky zkoumá staročeské výrazy „vzbúrenie, búrë, bouřka“ nebo stať o husitství v učebnicích dějepisu po roce 1989, kde např. mluví o souběžném a vzájemně nezávislém posunutí periodizace husitské etapy do roku 1485 (Čornej 2016, s. 397). K tomu dodávám, že k tomuto konceptu jsem dospěl již mnohem dříve ve studii o pražském povstání z roku 1483 (viz Šmahel 1983). Svě četné historické reflexe a recenzní statě, v nichž předložil vlastní pojetí některých základních otázek studia husitské revoluce, Petr Čornej publikoval v několika souborech: Čornej 2011, 2016 a 2019a. Pro další údaje viz Lexikon ČH, s. 95–96 (Čornej).

164) Jejich knihy a studie uvádím v soupisu literatury a pramenů.

165) Na husovskou konferenci v Bayreuthu roku 1993 (viz sborníky Jan Hus 1995, 1997) navázala vati-

zájem české odborné i kulturní veřejnosti o postavu a dobu Karla IV. Ve stínu této výrazné osobnosti husitská epocha jako celek ustoupila do pozadí, což bylo k prospěchu jejího dalšího zkoumání. Nevraživost části publicistiky k husitství a pošklebky na adresu Husa a jeho loupeživé následovníky neměly v širší veřejnosti větší odezvu, jak dokládá mimořádný zájem čtenářů o *Husitskou epopej* Vlastimila Vondrušky nebo o zmíněný již životopis Jana Žižky od Petra Čorneje.¹⁶⁶

Na přelomu druhého a třetího milénia se nástup nové badatelské generace ještě nestačil projevit. Mezinárodní kolokvium o herezi a předčasné reformaci v pozdním středověku, které jsem uspořádal v mnichovském Historisches Kolleg v červnu 1995, jako by uzavřelo jednu etapu. Příznačné je, že kolokvium s obdobným, jen časově posunutým tématem o německé reformaci mezi pozdním středověkem a raným novověkem, které se uskutečnilo na témže místě o šest let později, nevzalo husitství vůbec v potaz.¹⁶⁷ Důvody, proč v zahraničním dějepiscectví zůstává hranice daná Lutherovým vystoupením roku 1517 téměř neprostupnou, stále spočívají v nedostatečné pozornosti věnované postupnému prorůstání dějinných procesů před a po roce 1500. Snahy o překlenutí této hluboké propasti nechybějí, jak se pokusím naznačit v závěrečné kapitole celého díla. Na domácím poli jde zatím o zcela ojedinělé průniky, o to více je proto na místě připomenout první vykročení, které nalezneme v úvodním zamyšlení Pavlíny Cermanové a Pavla Soukupa ke kolektivní monografii *Husitské re-formace. Proměna kulturního kódu v 15. století*.¹⁶⁸

S českým bádáním je úzce spjata i trojdílná historie husitské revoluce, v níž polský bohemista Stanisław Bylina předložil na více než 700 stranách zčásti shodné, zčásti alternativní pojetí husitství jako více nábožensky než společensky převratného fenoménu. Zatímco v prvním svazku Bylina vylíčil počátky a první léta husitské revoluce do Žižkovy smrti, v druhém vedle stručného přehledu událostí do bitvy u Lipan pojednal o diktatuře, agitaci, propagandě a kultuře husitské levice. Ve třetím svazku autor namnoze objeveně věnoval pozornost osudům a protihusitské aktivitě domácích katolíků.¹⁶⁹ S českým bádáním naopak málo

kánská konference jen nepřímo. Vydány byly jen české překlady přednášek (Jan Hus 2001), o konferenci viz publikaci Pánek/Polívka 2000, za povšimnutí stojí komentář C. V. Pospíšila, který rovněž z katolického hlediska nekonvenčně nahlíží Husa samého (Pospíšil 2020, zvl. s. 73–93).

166) Vondruškova *Husitská epopej* z let 2014–2018 byla a je skutečně čtena, takže v širší veřejnosti ovlivňuje spolu s filmy a elektronickými hrami představu o husitství více než odborná literatura. Rozsáhlá monografie o Žižkovi a jeho době (Čornej 2019) vyšla během krátké doby v několika reprintech.

167) Srov. Häresie 1998, mé úvodní pojednání vyšlo pod názvem Hereze a předčasná reformace: causa ad disputandum rovněž česky, viz Šmahel 2002, s. 275–284. Statě druhého kolokvia v Historisches Kolleg vydal Brady 2001. Příznačné je, že se husitství takřka neobjevilo v rozsáhlém dvojdielném přehledu nové literatury k Lutherovu jubileu v roce 2019 od Martina Wernische (ČČH 119, 2021, s. 612–661, 848–905).

168) *Husitské re-formace* 2019. Autoři se v úvodním zamyšlení odvolávají nejen na obecné trendy současného bádání o rané reformaci, ale i na tzv. „nové kulturní dějiny“, k jejichž podnětům se hlásí. Kritickou bilanci rozvinutého, u nás však téměř nepovšimnutého bádání spjatého s uvedeným okruhem podala Tschopp 2009.

169) Bylina 2012/2014/2016, k prvnímu koncepčně osobitému dílu srov. moji rec. v SMB 3, 2011, s. 143–146. K Bylinovým publikacím z předchozího období viz výše pozn. 116. Jeho osobnost i zaujetí českými dějinami osvětluje nedokončený rozhovor, jenž s ním vedl P. Kras 2017.

koresponduje početný soubor knih anglického historika Thomase Fudge (* 1962), který monograficky mapuje dějiny husitského období. Husitství je mu v zásadě výplodem pozdně středověkého kacířství, i když neskrývá jisté sympatie k Husovi a jeho následovníkům. Celkově Fudge české bádání o husitství vidí v nepříliš lichotivém světle, neboť se mu jeví jako sebestředné a nacionalisticky omezené.¹⁷⁰

Vlastní pojetí některých stěžejních otázek studia představil Olivier Marin (* 1971), autor přínosné monografie *Geneze pražského reformního hnutí 1360–1419*, jehož nejnovější kniha o vztahu Francie k husitství patří k nejcenějším dílům zahraničních autorů zabývajících se husitstvím. Podle Marina lze husitství stěží považovat za počátek reformačního cyklu, když jeho protiváha v podobě římskokatolické protireformace vznikla *ex nihilo* až jako reakce na luterskou reformaci. Nebylo však ohromné množství protihusitských traktátů, z nichž některé v mnoha rukopisných prepisech uvádí v přílohách, dostatečným svědectvím předčasné protireformace? Ještě méně udržitelné se mu jeví pojetí, podle něhož církve systematicky a vědomě přečeňovala nebezpečí herezí. Tak jako církve podceňovala valdenskou ekumenu, tak později zavírala oči před vojenskou převahou husitských vojsk a vůči nebezpečí husitského schismatu dávala přednost pštroší politice. Konečně za třetí Olivier Marin v případě husitského kališnictví odmítl rovnítko mezi herezí a antiklerikalismem. Ve skutečnosti podle něho šlo o „antisacerdotalism“, tj. odmítání nezbytného prostřednictví kněze mezi bohem a prostými věřícími. Zcela čerstvého data je další kniha s příznačným názvem *La Réforme commence à Prague*, v níž Olivier Marin vyložil své pojetí husitství a jeho dozvuky až do 20. století.¹⁷¹

Výrazně na sebe již upozornila i mladší domácí generace badatelek a badatelů, a to jednak hledáním nových cest, jednak shrnutím dosavadních i vlastních poznatků ve společném díle s názvem *Husitské století* (Cermanová/Novotný/Soukup 2014). Těto rozsáhlé, inovativní a ikonograficky bohatě dokumentované knize předcházelo kolokvium o pojmech a konceptech v bádání o husitství (Rychterová/Soukup 2013), na něž po letech navázala konference o proměnách kulturního kódu v 15. století (Cermanová/Soukup 2019). Novým a žádoucím rysem je propojení domácího bádání s okruhem shodně zaměřených zahraničních badatelů, které se mimo jiné již projevilo společným kompendiem o husitství v prestižní řadě nakladatelství Brill a několika monotematickými sborníky.¹⁷²

170) Řadu titulů Thomase Fudge uvádím v soupisu literatury a pramenů, některé z nich připomenu ještě později. Ze strany českých historiků jsou Fudgovy práce přijímány s rozpaky, srov. mimo jiné P. Soukup, ČČH 101, 2003, s. 400–404, týž, ČMM 135, 2016, s. 210–216, M. Nodl, SMB 6, 2014, s. 324–326, J. Odstrčilík, SMB 7, 2015, s. 125–134. Zjevně i proto Fudge vystavil české husitologické bádání do málo příznivého světla. Zčásti je tomu tak i v jeho monografii věnované M. Spinkovi a H. Kaminskému (Fudge 2021).

171) Francouzské verzi knihy o genezi pražského reformního hnutí jsem věnoval recenzi v DA 63, 2007, s. 757–758. K druhé monografii (Marin 2019) viz můj recenzní článek v ČČH 118, 2020, s. 697–711. Poslední z uvedených titulů (Marin 2021) akcentuje přínos badatelů mladší generace. Výraz „La Réforme“ má více významů, včetně „reformace“ ve smyslu běžném v historické literatuře.

172) Svazek s názvem *A Companion to the Hussites* redigovali M. Van Dussen a P. Soukup. Redaktory předcházejícího svazku *A Companion to Jan Hus* byl F. Šmahel ve spolupráci s O. Pavlíčkem.

Nový směr bĚdání prosazuje zejména Pavel Soukup, autor přínosné monografie o raném kazatelství Jakoubka ze Střibra (Soukup 2011) a stručného životopisu Jana Husa, který vyšel i v německém a anglickém vydání (Soukup 2015). Z dílny mladších badatelů lze dále vyzdvihnout dva svazky zamýšlené trilogie Dušana Coufala věnované polemikám o kalich v letech 1414–1433, které obohacují dosavadní poznání podrobným, přitom však čtivým vylíčením zápasu o uznání husitského kalicha.¹⁷³ K závažným otázkám husitského studia se rovněž obrací Martin Nodl, autor základní monografie o Dekretu kutnohorském (Nodl 2010) i historiograficky pojatých reflexí, v nichž kriticky zkoumá nosnost konceptů krizového vývoje české předhusitské společnosti a jeho revolučního vyústění.¹⁷⁴ Metodologicky podnětné otázky ve svých studiích také navozuje a řeší Robert Novotný, ať již jde o konfesionalizaci před konfesionalizací (Novotný 2013), nebo o pojetí šlechty v marxistickém dějepisectví (Novotný 2020).¹⁷⁵

Zvýšený zájem o dílo a působení Jana Husa vyvolala mezinárodní konference na papežské lateránské univerzitě koncem roku 1999, jejíž příspěvky vyšly zatím jen česky (Jan Hus 2001). Badatelské výsledky jubilejních konferencí, publikací a jiných akcí v roce 2015 shrnuli Zilynská 2015, Soukup 2017 a Klípa 2019, ve spojitosti s výročím kostnického koncilu též Müller 2019. V návaznosti na starší táborská symposia se v roce 2004 uskutečnila početně zastoupená rozprava o Janu Žižkovi a husitském vojenství v evropských dějinách (Jan Žižka 2007) a roku 1415 dvě velké konference o Janu Husovi (Jan Hus 2015; Hus, husitství, tradice). Z řady dalších konferencí je tu třeba uvést ještě dvě symposia s účastí renomovaných zahraničních i domácích znalců. První o eschatologii a husitství se uskutečnilo v pražském Historickém ústavu v září 1993 (Eschatologie 1995), druhé o herezích a předčasné reformaci v pozdním středověku v mnichovském Historisches Kolleg v červnu 1995 (Häresie 1998). Prospěšnou diskusní tribunou jsou též mezinárodní symposia *The Bohemian Reformation and Religious Practice*, která se s dvouletým intervalem konají na půdě Filosofického ústavu AV ČR.¹⁷⁶ Referáty a přednášky z řady dalších symposií a kolokvií s mezinárodní účastí vycházejí v ediční řadě *Colloquia mediaevalia Pragensia* (zatím 22 svazků), kterou vydává Centrum mediévistických studií při Filosofickém ústavu AV ČR.

O evidenci knižních titulů k dějinám českého středověku včetně husitského období od roku 2009 usiluje recenzní rubrika časopisu *Studia mediaevalia Bohemica*. Na webových stránkách CMS jsou také přístupné velice prospěšné databáze

173) První Coufalovu monografii (Coufal 2012) jsem recenzoval v ČČH 111, 2013, s. 603–604. Druhý díl zamýšlené trilogie končí turnajem o kalich na basilejském koncilu (Coufal 2020), třetí díl bude věnován osudům kompaktát.

174) Mám tu jednak na mysli jeho výše uvedené studie zahrnuté do dvou sborníků (Nodl 2007 a Nodl 2020) a dvě studie čerstvého data, tj. Nodl 2019b (táborský komunismus) a Nodl 2021 (Husitství jako rané buržoazní revoluce). Martin Nodl je rovněž vůdčím duchem česko-polských mediévistických kolokvií, jež vydává v řadě *Colloquia mediaevalia Pragensia*.

175) Česká mediévistika Robertu Novotnému vděčí nejen za podnět k vydávání a za redigování specializované revue *Studia mediaevalia Bohemica*, ale i za iniciativní vedení databází Centra mediévistických studií.

176) Zatím vyšlo 11 sborníků.

Czech Medieval Sources online a Repertorium operum antihussiticorum. Zmínit je v této souvislosti třeba i časopis *Mediaevalia historica Bohemica*, vydávaný Historickým ústavem, který rovněž pečuje o elektronickou *Bibliografii dějin Českých zemí*. Neméně užitečné jsou specializované ročenky, zejména *Husitský Tábor*, *Archaeologia historia* a *Studie o rukopisech*.¹⁷⁷ Spolu s celou medievistikou získalo tím širší dokumentační základnu i studium husitství.

Medievisté se rovněž neobejdou bez speciálních slovníků a pracovních pomůcek. Svou užitečnost prokázalo *Vademecum pomocných věd historických*, které vyšlo již ve 4. vydání. Dlouho pocítovanou mezeru zaplnila svou *Historickou chronologií* také Marie Bláhová 2001. Naopak vydávání *Staročeského slovníku*, díla to několika generací, neuváženě skončilo a jeho elektronická verze zatím není postačující náhradou. Sešit po sešitu naopak vytrvale pokračuje *Slovník středověké latiny v českých zemích* (LMALB, zatím až po myya), vděčně zmínit je tu třeba i *Glosář starší němčiny k českým pramenům*, o který se zasloužili Libuše a Vladimír Spáčilovi spolu s Václavem Bokem (2014).

K dispozici je již celková evidence rukopisů v archivních, muzejních, zámeckých i církevních knihovnách. K svému naplnění se zásluhou Stanislava Petra také již přiblížila dlouhodobá katalogizace bohemik ve Vatikánské knihovně. Všechny kodikologické náležitosti splňují katalogy několika brněnských knihoven, totéž platí i o dalších katalozích domácích i zahraničních kolekcí, včetně cenných rukopisných sbírek uložených dříve v Roudnici a Třeboni. Nejen dějepisci umění oceňují katalogy iluminovaných rukopisů Knihovny Národního muzea, Strahovské knihovny a knihoven archivních.¹⁷⁸

Mezery v dosavadních edičních řadách se neustále zacelují. Často přitom jde o završování nesplněných úkolů předchozích generací. Příkladem za jiné ediční projekty tu mohou být Sebrané spisy Jana Husa (*Magistri Iohannis Hus Opera omnia*) v nakladatelství Brepols,¹⁷⁹ kde vyšly i kritické edice spisů Jeronýma Pražského (Šmahel/Silagi 2010) a nejstarších katalogů kolejí Univerzity Karlovy (Silagiová/Šmahel 2015). O souborné vydávání díla Petra Chelčického má zásluhu Jaroslav Boubín 2008/2018 (zatím 4 sv.), dále tu třeba uvést edici staročeského překladu *Tabulí staré a nové barvy* Mikuláše z Drážďan (Homolková/Dragoun 2016), kritické vydání textů z *Ženského kodexu* (Jenský kodex 2009) nebo *Života kněží tábořských Jana z Příbramě* (Boubín 2000). Z latinských edic tu nemohou chybět texty k počátkům kalicha v Čechách (Krmíčková 1997), eucharistické traktáty

177) Zmínit tu je nutné i ročenku Tábořský archiv, jejíž vydávání bylo zatím přerušeno, a časopis *Historia Universitatis Carolinae Pragensis* v řadě *Acta Universitatis Carolinae*, který rovněž věnuje pozornost husitskému období.

178) Jde tu pouze o povšechnou informaci, užitečné údaje lze nalézt u Dragouna 2018. Pro husitské bádání je zvláště užitečný soupis rukopisů z privátní knihovny Kříže z Telče (Doležalová/Dragoun 2020), srov. moji rec. v ČČH 118, 2020, s. 489–493. Na poslední chvíli tu mohu zaznamenat komentované katalogy středověkých knihoven augustiniánských kanonií v Třeboni a Borovanech (Dragoun/Ebersonová/Doležalová 2021).

179) Jedná se o starší edice revidované Gabrielem Silagim, jednak o svazky, jejichž rozpis je v soupisu literatury pod *Magistri Iohannis Hus Opera omnia* (MIHO). Mimo tuto ediční řadu vyšly Listy na Husovu obranu z let 1410–1412 (Kopičková/Vidmanová 1999, srov. moji rec. v ČČH 98, 2000, s. 355–359).

Jindřicha z Bitterfeldu (Černuška 2007) či *Mikuláše z Dráždan Apologie* (Mutlová 2015). Kontinuace se dočkala i *Staročeská bible*, prvními svazky se ohlásily další dvě ediční řady, jednak *Monumenta liturgica Bohemica*, jednak řada *Medium*, jež je určena pro překlady široké škály středověkých literárních textů. Pokud jde o překlady významných středověkých kronik, je třeba ocenit zejména nakladatelství Argo a jmenovitě pak překlad *Husitské kroniky Ondřeje z Řezna* (Soukup 2020). Významné edice, byť ne pod příkrovem jedné ediční řady, vznikly na poli právní historie.

Výrazný krok vpřed doznaly i prameny diplomatické povahy, z nichž pro husitské bádání mají prvořadý význam *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. a XI.* řada edice *Regesta imperii* s registry císaře Zikmunda.¹⁸⁰ Z pramenů církevní správy je třeba uvést edice statut pražských a olomouckých synod (Polc/Hledíková 2011; Krafl 2014), *Akta korektorů pražské diecéze z let 1407–1410* (Adámek Acta), vydání téměř kompletních účetních rejstříků pražské metropolitní kapituly z let 1358–1418 (Maříková 2018) a v neposlední řadě i edici záznamů o svěcení duchovenstva v církvi pod jednou v letech 1438–1521 (Hledíková 2014).

Velkým přínosem pro sociální a ekonomické dějiny jsou nové edice pamětních a berních městských knih, zvláště Prahy, Brna, Chebu a Jihlavy.¹⁸¹ Pro dějiny husitství mají rovněž mimořádný význam *Popravci a psanecké zápisy jihlavské* z let 1405–1457 (Hoffmann AČ XXXVIII) a nejstarší městská kniha tábořská (Černá/Šmahel 2017). Pozadu nezůstalo ani vydávání pramenů vyprávěcí povahy. Zvláště potěšitelné je, že slibně pokračuje kritická edice komplexu *Starých letopisů českých*, o kterou se až dosud neúspěšně pokoušeli historici několika generací (Černá/Čornej/Klosová SLČ 1 a 2). Hned dvojího vydání se dočkala *Historie česká* Eneáše Silvia (Martínková/Hadravová/Motl 1998, zde i překlad do češtiny, a Hejnic 2005), zmínky si rovněž zaslouží edice *Rožmberské kroniky krátkého a summoovního výťahu Václava Březana* (Kubíková 2005). Vítanou oporou dalšímu bádání je i nová edice *Deníku basilejských poselstev k husitům* Tomáše Ebendorfera (Zimmermann 2010).

Naopak zájem o studium ekonomicko-sociálních poměrů, zvláště poddaného obyvatelstva, od devadesátých let minulého století silně opadl. O to více pozornosti se dostalo významným i méně významným představitelům vyšší a nižší šlechty, a to jak v biografických jednotlivců, tak i v pracích věnovaných celým rodům. Užitečné jsou zejména životopisy členů vládnoucí dynastie, jmenovitě Zikmunda Lucemburského,¹⁸² královen Žofie (Kopičková 2018) a Barbory Celské (Dvořáko-

180) V první z uvedených řad v nedávné době vyšly *Fontes archivi nationalis. Litterae monasteriorum I–III* (Beránek/Beránková RBMV V/1–3), *Fontes archivi publici Litomericensis* (Kopičková RBMV VI), *Fontes archivi terrae Moraviae Brunae* (Krafl RBMV VII) a *Fontes qui in archivis regionalibus terrae Moraviae et in archivis civitatum Brunensis et Ostraviensis asservantur* (Psík/Bok RBMV VIII). Nové zpracování regest císaře Zikmunda vede Karel Hruza, zatím vyšly listiny a listy z archivů a knihoven moravských (Elbel 2012), jihočeských (Elbel/Bar/Bárta/Reitinger 2016) a dalších českých (Elbel/Bar/Bárta/Reitinger 2015).

181) Pro Prahu viz Pátková 1996 (berní knihy Starého Města pražského 1427–1434) a Pátková a kol. 2010 (*Liber vetustissimus*), pro Brno Flodr 2010 (Pamětní kniha 1391–1515) a Urbánková/Wihodová 2008 (berní rejstříky z přelomu 14. a 15. stol.), *Knihy chebské zemské berně z let 1438 a 1456* vydal Klír a kol. 2016, rejstříky městské sbírky jihlavské z let 1425–1442 Hoffmann AČ XL/1–2.

182) Srov. zejména Kavka 1998, Drška 1996 a Hoensch 1996.

vá 2013), dále moravského markraběte Jošta (Štěpán 2002), Jana Zhořeckého (Bobková/Velička 2016), akvilejského patriarchy Jana z Moravy (Schmidt 2016 a 2019) a Ladislava Pohrobka (Papajík 2016). Neméně přínosné jsou však též biografie vůdčích osobností vysoké šlechty, zejména vévody Přemka Opavského (Čapský 2005) či Oldřicha II. z Rožmberka (Kubíková 2004), dále příslušníků tzv. válečnické aristokracie, tj. Jana Koldy ze Žampachu (Wolf 2002), Jana Čapka ze Sán (Papajík 2011), Hynce Ptáčka z Pirkštejna (Šandera 2011), Jana Smila z Křemže (Polách 2011), Jana Smiřického ze Smiřic (Jukl 2012), Jana Sokola z Lamberka (Lysák 2012), Jakoubka z Vřesovic (Boukal 2016) nebo Jana Hertvíka z Rušínova (Musílek 2020). Zpravidla v nich nejde jen o sledování individuálních osudů, nýbrž též o celkové ekonomické a mocenské zázemí vyšší i nižší šlechty.¹⁸³ Zatím výjimečnou prací pojednávající o všech aspektech správního systému šlechtického panství je monografie o rožmberském dominiu v letech 1418–1472 (Šimůnek 2005).¹⁸⁴ Vítané poučení o lokálních záležitostech lze získat v dějinách řady měst, zvláště těch, jež hrály v husitství význačnou roli, tj. Tábora (Šmahel 2020), Hradce Králové (Mikulka 1994), Plzně, Českých Budějovic, Brna a Jihlavy.¹⁸⁵ Středověká Praha zatím na nové „velké“ dějiny čeká, více je však nyní známo o sociálním světě Starého Města pražského ve 14. století.¹⁸⁶

Z početných monografií pojednávajících o pozdním středověku se omezím na ty, které více než jiné souznějí s ústředními tématy tohoto díla. O lepší poznání evropských paralel husitství se zasloužil David Zbírál, a to jednak monografií o katarském křesťanství, jednak komentovanými překlady pramenů osvětlujících jeho věrouku (Zbírál 2007 a 2019). Domácí církevní poměry z nových hledisek přibližují souborně vydané rozpravy naší přední historičky Zdeňky Hledíkové (Hledíková 2010), dále též pojednání Jana Hrdiny o církevních strukturách ve střední Evropě (Hrdina 2013) a soubor jeho studií o reliquiích, odpustcích a poutních odznacích (Hrdina 2017). Výrazně také postoupilo poznání reformního kazatelství, zvláště Jakoubka ze Stříbra a Václava Korandy st. (Soukup 2011, Jindřich Marek 2011 a 2017), apokalyptického myšlení husitského věku (Cermanová 2013) a genderových reprezentací v literatuře (Soukupová 2019). Širší dosah má i komentovaná edice basilejských kompaktát s husity (Šmahel 2019). Nový akcent přineslo zkoumání protihusitských polemik a některých jeho představitelů, jmenovitě Matouše z Krakova (Nuding 2007), Mikuláše z Javora (Petrášek 2018) a Mikuláše Jacquiera (Marin 2012).¹⁸⁷

183) Nešvarem některých biografii je, že několik málo nesporných dat zavěšují do celé historie husitství, přičemž by postačil formát studie.

184) Z monografií o šlechtických rodech srov. zejména Urban 2003 (Lichtenburkové), Baletka 2004 (páni z Kravař), Felcman/Fukala a kol. 2008 (páni z Poděbrad) a Musílek 2020 (Hertvíkové z Rušínova). Výběh jsem omezil pouze na knižní monografie, často neméně přínosné studie uvedu na příslušných místech výkladu.

185) V seznamu literatury viz tituly pod Dějiny, jinak srov. ediční řadu Dějiny českých, moravských a slezských měst v Nakladatelství Lidové noviny.

186) Viz Musílek 2015 a moji recenzi v SMB 7, 2015, s. 316–319.

187) Podanou rukou dalším zájemcům o tuto studijní oblast je databáze Centra mediévistických studií:

Vítaně pokročilo též zkoumání církevních a náboženských poměrů na Moravě. Vedle Josefa Války a dříve již zmíněných badatelů je tu třeba vyzdvihnout knihy a studie Jiřího Juroka (*1952), monografii o zeměpanských klášterech a jejich sekularizaci (Borovský 2005), publikaci o zástavních listinách Zikmunda Lucemburského na církevní statky (Bárta 2016) nebo pojednání o průměrech mezi husity a stranou markraběte Albrechta na jižní Moravě (Elbel 2017).¹⁸⁸ Velká pozornost také patřila bádání o moravských šlechtických rodech a jednotlivých městech. Vzorové dějiny středověkého města má nyní Brno, včetně kapitoly o husitském období (viz Elbel 2013).

Díky systematickým výzkumům Lenky Bobkové a její školy známe nyní mnohem lépe poměry v obou Lužicích i Dolním Slezsku,¹⁸⁹ zatímco jiní badatelé věnují pozornost blízkým oblastem Kladska (Felcman/Gładkiewicz 2012) či Slezska (Čapský 2005, Fukala 2007). Nové poznatky přineslo bádání o vlivech a důsledcích husitství v blízké i vzdálené cizině, zejména v Polsku a na Litvě (Kras 1998, Nikodem 2015), dále v Uhrách (Lysý 2016) i ve Francii (Marin 2019). Zpravidla jde o důkladné, pečlivě zpracované monografie, jak tomu také je v případě práce pojednávající o postojích vídeňské univerzity k husitské herezi (Traxler 2019). Neméně cenná, a svým zaměřením i dosti ojedinelá je též monografie o důsledcích zákazů obchodu s husity pro válečnou ekonomiku a zápas o duše (Kaar 2020).

Trochu neprávem přicházejí na závěr tohoto letmého přehledu knižní díla o umění husitského století. Výraznou osobností na tomto výzkumném poli je Milena Bartlová, která svůj rozhled a koncepční průbojnost projevila již v monografii o deskovém malířství v Čechách a na Moravě 1400–1460 (Bartlová 2001). Sepětí s dobovými ideovými proudy a sociálním podložím objednavatelů i vnímatelů ještě více prohloubila v knize příznačně nazvané *Pravda zvítězila. Výtvarné umění a husitství 1380–1490* (Bartlová 2015).¹⁹⁰ Velkým přínosem k rozpoznání širších horizontů a kontextů ideových kontextů soudobého umělecké tvorby byla pražská výstava *Umění české reformace* v roce 2010 a její katalog, který redigovali Kateřina Horníčková a Michal Šroněk.¹⁹¹ Vedle souboru komentářů k faksimili *Jenského kodexu*, minuciézních studií Milady Studničkové a monografie o výtvarných dílech

Pavel Soukup, Repertorium operum antihussiticorum, on-line database, www.antihus.eu. Všechny tři monografie jsem recenzoval, srov. ČČH 106, 2008, s. 428 (Nuding), ČČH 111, 2013, s. 410–412 (Marin) a DA 75, 2019, s. 247 (Petrášek).

188) Další knižní práce a studie uvedených autorů viz v seznamu pramenů a literatury. Pro první orientaci srov. Lexikon ČH, s. 119–120 (Elbel) a s. 222–223 (Jurok).

189) Z osmi svazků ediční řady Korunní země v dějinách českého státu se k tématu této práce nejvíce vztahuje svazek IV. Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14. a 15. století, Praha 2009.

190) O první uvedené knize s hlavním názvem *Poctivé obrazy* srov. moji rec. v ČČH 100, 2002, s. 395–399, také objevnou monografií o středověkém obrazu mezi ikonou a virtuální realitou (Bartlová 2012) jsem recenzoval, tentokrát v DTK 2012/1, s. 165–175. Pozornosti si zaslouží i její vnímavá publikace o českých dějinách umění v letech 1945–1969 (Bartlová 2020). Další údaje viz ve Slovníku HUM I, s. 68–71.

191) Horníčková/Šroněk 2010, texty katalogu vyšly i v anglické verzi, viz Horníčková/Šroněk 2016. Uvést je třeba i publikaci k olomoucké výstavě o eucharistie v náboženské a vizuální kultuře Českých zemí do roku 1620, ed. Mudra 2017 (viz moji rec. v SMB 9, 2017, s. 125–127).

spjatých s eucharistickou devocí (Mudra 2017) tu nemohou chybět monografie o dvou významných iluminovaných biblích, tzv. Padařovské a širší veřejnosti dříve neznámé Lipnické.¹⁹² Uvítat lze rovněž oživení studia hudební kultury husitského věku, jmenovitě pak skladeb Jistebnického kancionálu.

Vzhledem k omezenému rozsahu nebylo možné ve stručném nástinu postihnout speciální problematiku současného mezioborového výzkumu a tím méně pak docenit tvůrčí práci všech badatelů, kteří se na společném studijním úseku podíleli a podílejí. Jen zčásti mne utěšuje vědomí, že mnohé zde opomenuté práce naleznou odezvu na dalších stránkách této knihy.

Shrnutí

Co vyplynulo z této, pro někoho zdlouhavé, pro jiného však příliš kusé retrospektivy? V první řadě poznání, že široce rozvětvené a odborně náročné studium husitství jako jeden z profilujících úseků domácí mediévistiky bylo nepřetržitým dialogem o dějinném významu i dosahu tohoto období národní historie, v němž české země stanuly v popředí evropského dění. Přestože průvodním jevem této staletí trvající rozmluvy se vzdálenou minulostí bylo tendenční ožívování anebo zpochybňování zašlé slávy, čelní představitelé vědeckého dějepiscectví doma i v zahraničí většinou usilovali o to, aby dostáli gnozeologickým a etickým normám oboru, a to někdy navzdory svým světonázorovým východiskům. Neméně závažným zjištěním je vícevrstevnost, paralelnost i protichůdnost odpovědí na většinu zásadních otázek koncepčního rázu, a to nejen v rámci domácího, ale i široce již rozvinutého zahraničního studia husitství. Zvláště výrazně se názorová rozrůzněnost projevuje ve výkladu příčin a podmínek revolučního vyústění českého reformního hnutí. Jednoty není ani v tom, zda husitství uzavíralo etapu středověkých heretických hnutí a velkých sociálních konfliktů, či zda již překročilo tuto mez a vydalo se cestou novodobých evropských reformací a raných revolucí. Základní otevřené otázky již známe. Nyní na ně postupně budeme hledat odpověď.

Takto jsem zakončil v prvním vydání této knihy své ohlédnutí za úsilím a dosaženým poznáním předchozího dějepiscectví. Využil jsem nepsaného práva na vlastní vidění a pojetí, byť to někdy bylo obtížné, a proto také respektuji názory odlišné, pokud je lze dobovými prameny obhájit. V posledním čtvrtstoletí, míním tím dobu zhruba vyznačenou polovinou devadesátých let minulého a počátkem dvacátých let tohoto století, marxistické koncepty téměř zmizely do ztracena a spolu s nimi, jistě jen dočasně, opadl zájem o základní proudy a nosnice společenského vývoje. Živitelé společnosti jako by kdysi nežili, pozornost přitahují učenci a lidé životně i profesně blízcí těm, kteří je zkoumají. Badatelské úsilí

192) Studie M. Studničkové ve výběru v seznamu literatury a pramenů, o Mudrově kolektivní monografii viz moji rec. v SMB 9, 2017, s. 125–127. K Padařovské bibli zejména Kubík 2018, Šroněk/Horníčková 2018 a Šmahel 2020b, o Lipnické bibli viz Doležalová/Pacovský 2021.

dospělo k dříve obtížné, a přesto tolik žádoucí oborové kooperaci, v monografiích přibývá citací prací čerstvého data, a to někdy na úkor starších titulů, které pro nové výzkumy vytvořily pevné podloží. Podstatné je, že zájem o husitství nepolevuje. Lze doufat, že tomu tak bude i v budoucnosti.

2. Evropské souřadnice a paralely

Kyvadlo dějin nemá pravidelný chod. Někdy je jeho pohyb takřka nezatelný, jindy se rozkmitá, a občas prudce posune ručičku vývoje o skok vpřed. Ani nepočtené národy a malé státy nezůstávají při tom zcela stranou. Starší české dějiny vešly do velké evropské historie předčasnou reformací a revolučním zdvihem husitství. Nebo si to jen sami sobě namlouváme? Mnohá velká slova o světodějném významu husitství je třeba, po pravdě řečeno, znovu prokázat a ověřit. Bez pohledu za domácí humna se nelze dobrat odpovědi na otázky, čím husitství bylo, co nového přineslo a jaké místo mu náleží v obecných dějinách Evropy. Český rámeček přerůstá i další otázka, která je rovněž staršího data: „Proč právě v Čechách husitská revoluce?“¹ Potřeba širšího srovnávacího záběru se nezmenší, připustíme-li oprávněnost druhého krajního předpokladu, podle něhož husitství žádným revolučním výbojem nebylo, neboť jen dovršilo a uzavřelo středověký cyklus náboženských hnutí a sociálních revolt. Obojí je nutno stále zkoumat. Síly jednotlivce na tak náročný úkol nestačí, a proto následující rozprava pouze připomene některé obecné souvislosti, k nimž by bylo žádoucí více přihlížet. Od evropských souřadnic českého vývoje povede linie výkladu k možným paralelám revolučního husitství před rokem 1420. Alespoň v náznaku se snad ukáže, zda husitství někde mělo v předchozí době srovnatelné analogie a paralely co do šíře společenské základny, teritoriálního rozsahu i délky trvání, rozvinutosti revolučního procesu, ideologických programů, sociálního profilu hnacích sil i vůdčích skupin a v neposlední řadě též celkových výsledků i mezinárodních ohlasů.²

1) Tuto otázku položil v roce 1940 marxista Kurt Konrad, sám ji však nestačil zodpovědět, neboť již v září následujícího roku zemřel v nacistické věznici. Proti domnělé novověkosti Tábora a husitství vystoupil zejména Josef Pekař 1930, s. 317–319. Nepřímo mu dali za pravdu i někteří marxističtí historici bývalé Německé demokratické republiky, pro něž novověk začínal až německou selskou válkou (viz k tomu Maur 1977, s. 223–224 a 9. hlavu II. svazku tohoto díla). Také autoři dvou syntetických přehledů zahrnuli husitství mezi středověké revolty a hereze (Mollat/Wolff 1970 a Fourquin 1972, s. 134–142), což platí i pro řadu kompendií obecných dějin pozdního středověku. Naopak pro Seibta 1984, s. 203–229 bylo husitství jedním z významných článků revolucí „staré“ Evropy (viz k tomu moji recenzi v ČČH 88, 1990, s. 377–378), za předejru reformace je považuje Rapp 2006, s. 7 (srov. též s. 259–278). K této problematice se budu vracet, zatím odkazují na sborník z konference Häresie und vorzeitige Reformation im Spätmittelalter (ed. Šmahel 1998).

2) Potřebu komparativního studia husitství si ze starších historiků uvědomoval zvláště F. M. Bartoš, který ve srovnání s J. Pekařem výrazně rozšířil český úhel pohledu (viz Bartoš 1930 a další studie). Do evropského rámce tzv. krize feudalismu začlenili husitství Macek 1952, s. 42–59, Graus 1953, s. 65–121, s odstupem též Graus 1969, s. 507–526 a Graus 1987, s. 536–538 (překlad 2020, s. 368–370), dále též Kalivoda 1961, kap. I. (Kalivoda 1997, kap. IV). Obecné rysy české reformace zdůraznili zejména Amedeo Molnár (koncepte dvojí reformace, viz Molnár 1966, s. 1–14) a Josef Macek (srov. zvl. jeho recenze v Historica 5, 1963, s. 272–275 a 14, 1967, s. 253–254). Ze zahraničních znalců přisuzoval husitské revoluci nadnárodní charakter Seibt 1984, s. 229, podle něhož nešlo o „zvláštní případ“ českých dějin, nýbrž o „kus naší společné západní minulosti“.

Nerovnoměrný vývoj v prostoru a čase

Dialektika pokroku má své zákruty i nečekané obraty. Vyšší organizační a vývojové formy jsou často snadno zranitelné a nedokáží se rychle přizpůsobit. Na počátku stoleté války angličtí lučištníci a pěšáci rozdrtili francouzskou rytířskou jízdu, o sedm desítek let později budou „železni“ páni prchat před husitskými cepníky a sudličníky. Nejedny převratné vynálezy vznikly v oblastech, kde se nemohly plně uplatnit. Střelný prach, papír, kompas, horizontální tkalcovský stav, vysoké pece, to vše spolu s dalšími objevy přišlo do Evropy z vyspělejších civilizací Dálného i Blízkého východu. A přesto to bylo právě v tomto méně pokročilém světadílu, kde převzaté vynálezy postupným zdokonalováním našly své hromadné využití a netušené uplatnění. Nejinak tomu tu a tam bylo i v pohybech celospolečenské povahy. Obecně vzato, „v jistém stadiu vývoje pokrok jednou dosažený může působit jako zábrana, nebo, ještě obecněji a ještě paradoxněji: v boji o vedení to, co je nejzaostalejší, má nejlepší vyhlídky“.³ Může, ale nemusí, právě tak jako dějinně progresivní a nutný skok nepřináší vždy a všem bezprostřední výhody, větší blahobyt a spokojenost. I tak je na místě otázka, zda právě předhusitské a husitské Čechy nebyly jednou z *anomálií* obecně evropského vývoje.

Slovo „anomálie“, jež jsem si vypůjčil z přírodovědného slovníku, má nežádoucí významové odstíny, a proto od něho v dalším výkladu upouštím a nahradím je neutrálním výrazem „zvláštnost“. Ani pak nebude o námitky nouze, neboť je obtížné posoudit, co je a co není v dějinách „zvláštní“. Historie jako věda se ovšem nemůže vzdát úkolu zkoumat vztahy mezi obecným a zvláštním v kontinentálním měřítku jen proto, že zatím v tomto ohledu naráží na samé překážky. Vždyť teprve před nedávnem husitství proniklo na stránky některých zahraničních přehledů obecných dějin a dodnes pro mnohé zahraniční historiky středověku zůstává okrajovou či mlhavou epizodou. Sama možnost, že v zemi vývojově opožděné vůči některým rozvinutým oblastem západní a jižní Evropy náhle uzraje reformní a revoluční hnutí, jež o jedno století předstihne etapu evropských reforem a tzv. raně buržoazních revolucí, může se tudíž mnohým jako anomálie jevit.⁴ Avšak i z domácího úhlu pohledu, v němž se nezřídká pro husitství nevidělo nic kolem, není na škodu se ptát, zda zvláštní nespočívalo jen v tom, že Čechy husitstvím doháněly Evropu.

Nerovnoměrnost rozvoje jednotlivých částí evropského subkontinentu je do té míry nesporným jevem, že předem je třeba se oprostít od všemožných pozůstatků nacionálních a jiných sentimentů, jež se promítaly nejen do vztahů česko-německých, ale i francouzsko-německých, anglicko-francouzských apod. Jestliže hledá-

3) Romein 1947–1949, s. 50 (v překladu Josefa Polišínského).

4) Významové spojení „česká anomálie“ jsem diskusně poprvé užil v úvaze o modernosti českého „nacionalismu“ ve 14. a 15. století (Šmahel 1969, s. 57–68). Slovo „anomálie“ se objevuje i v titulu mé francouzské rozpravy, jejímž úkolem bylo vzbudit diskusi na toto téma. To se sice podařilo, pro některé marxisty bylo však nehorázné mluvit o jedné z revolucí (byť z jejich hlediska pochybné) jako o „anomálii“. Tímto označením jsem však popudil i bývalé marxisty (srov. J. Válka v HT 8, 1985, s. 305–307 a F. Graus v HZ Bd. 242, 1986, s. 424–425). Vstřícněji naopak zareagoval na koncept „české anomálie“ Seibt 1994, s. 275–286.

me odpověď na otázku, v čem byly vývojové linie českých zemí před rokem 1420 shodné nebo odlišné ve srovnání s jinými evropskými oblastmi, je nutné si nejprve povšimnout dobově podmíněných kategorií místa a času. Přitom je vhodné uvážlivě rozlišovat možnou působnost ekonomicko-sociálních, politických a ideově-mentálních faktorů tzv. dlouhé dějinné vlny na straně jedné a krátkodobých či jednorázových podnětů na straně druhé.

Fatální ekonomický determinismus, jenž nebral v úvahu možnost vývojových variant, roli nahodilých momentů, strhující sílu kolektivních emocí nebo naopak vliv vůdčích osobností, nebyl s to přijatelně vysvětlit, proč během několika málo dní v létě 1381 vzplanuly v řadě anglických hrabství mezi poddanými a jejich vrchnostmi krvavé boje, ačkoli tamější ekonomika dlouhodobě nevykazovala krizové příznaky. Obdobně zůstává záhadou, proč údajně nesnesitelné zhoršení situace českých sedláků nevyvolalo až do roku 1420 žádnou kolektivní vzpuru s výjimkou bitky dvou moravských vesnic o unesenou nevěstu. Prosté zřetězení událostí zase zpravidla přehlídá dlouhodobé uzrávání podmínek a souhru činitelů s odlišnou délkou a intenzitou působnosti. Běžné rekonstrukce vývoje husitské ideologie se například pohybují jen v nejvyšší učené sféře a zpravidla ponechávají stranou možné vědomí různých společenských vrstev, jež se měly reformními a jinými směrnicemi řídit. Mentalita lidových zástupců se nemění ze dne na den, a proto bylo třeba úsilí jedné generace, aby výzvy pražského duchovního centra našly širší odezvu mezi vesničany různých končin Čech. Neustálý zřetel ke konkrétní působnosti dlouhodobých trendů a jednorázových impulsů nejen přesahuje úsilí historiků o přesnou dataci jednotlivých událostí, ale i podmiňuje objektivní věrohodnost širších generalizací a koncepčních modelů.⁵

Zatím byla řeč o dějinných časech z hlediska dnešního dějepisce. Nemenší dosah však mělo různé pojetí času i v každodennosti a ve vědomí pozdně středověké společnosti jako celku i jejích sociálních vrstev.⁶ Kalendář církevního roku začínající adventem měl závaznou platnost pro celou křesťanskou pospolitost a značným počtem všeobecně závazných i místních svátků reguloval chod pracovního a volného času. Všední dny, jichž bylo kolem dvaceti až šestadvaceti v každém měsíci, volný čas prakticky vylučovaly, neboť pracovní doba ve městech kolísala podle ročního období v rozmezí devíti až třinácti hodin včetně delší polední přestávky. Zatímco čas ve velkých městech odměřovaly již ve 14. století

5) Výzkum tzv. mentalit jako příznačného projevu „dlouhé dějinné vlny“ je jedním z metodických přínosů francouzské školy *Annales*. Pro první poučení mohou doporučit stati průkopníků studia mentalit: Duby 1961, s. 937–966, Geremek 1962, s. 629–643, Gurevič 1964, s. 51–68, Le Goff 1974, s. 76–94 (srov. k tomu Le Goff 1985) a Schmitt 1981a, s. 13–18. Z českých historiků záhy zareagoval zejména Graus 1969b, s. 5–79. Dále je třeba zmínit dva souběžně vydané soubory statí: Sborník přednášek z konference Kostnického kruhu pro středověké dějiny vydal s vlastním kriticky zaměřeným úvodem Graus 1987a, druhý neméně významný Raulff 1987. K recepci podnětů francouzské „nové vlny“ v našem dějepisectví Nodl 2007, s. 139–169.

6) Obsáhlou literaturu o různých aspektech středověkého času shrnul Geremek 1977, s. 35n. Zvláště je třeba zmínit: Le Goff 1960, s. 417–433 (přetisk ve sborníku *Pour un autre Moyen Âge*, Paris 1977, s. 46–65, kde další autorovy stati s touto tematikou), Gurevič 1978, s. 25–118, Banaszkiwicz 1981, s. 229–238 a Guenée 1981, s. 253–261. Dále viz Borst 1990, zvl. s. 38–83 a Dohrn-van Rosum 1992, zvl. kap. 5–7.

orloje a zvuky zvonů, pracovní rytmus venkova byl podřízen sezónním potřebám agrárního cyklu. Jestliže pracující lidé ve městech mohli v případě potřeby kdykoli zanechat díla a vyběhnout do ulic, vesničané se od polních prací mohli uvolnit buď v zimě, anebo v krátkých etapách mezi jarní setbou a seny a mezi senosečí a žněmi. Skutečně také mobilizace venkovského lidu od jara do podzimu 1419 přesně odpovídá agrárnímu rytmu. Spojitost církevního kalendáře s časovým průběhem převratného dění naznačuje i dobytí Sezimova Ústí 20. února 1420, k němuž došlo v noci na Popeleční středu, kdy vrcholilo maškarní veselí před počátkem čtyřicetidenního půstu.⁷ Rozdílné pojetí dějinného času se též promítalo do představ husitských vzdělanců, ať už šlo o návraty k mytickým počátkům prvotního křesťanství, anebo o eschatologické, k záhrobnímu životu směřující výhledy do blízké i vzdálené budoucnosti.⁸

Na řadu přichází vymezení zeměpisného prostoru. Pomineme-li délka cestopisné literatury, z níž zejména fantaziemi opředené vyprávění o východních zemích dráždilo obrazotvornost a někdy i kladlo otázky o přednostech různých náboženských systémů, zůstaneme až na jednu výjimku v hranicích dnešní Evropy.⁹ Právě však v 15. století i české země byly na dosah expanzivního postupu tureckých výbojů, které po porážce křižácké armády u Nikopole v roce 1396 přímo ohrožovaly země uherské Svatoštěpánské koruny.

Během husitských válek musel Zikmund Lucemburský mít na paměti situaci na jižním pomezí svých uherských držav, což mu zčásti svazovalo ruce při mocenském řešení české otázky. Pádem Cařihradu vzrostla naléhavost společné obrany křesťanství proti islámu, s níž počítal i návrh mírové unie evropských panovníků předložený roku 1464 českým králem Jiřím z Poděbrad.¹⁰ Již před tímto datem přispěly unionistické náběhy spjaté s koncilem ve Ferrare a Florencii v letech 1438 až 1439 k užším kontaktům mezi řecko-byzantskými a husitskými bohoslovci.¹¹ Četnější styky měly české země již v předhusitském období s východním pravo-

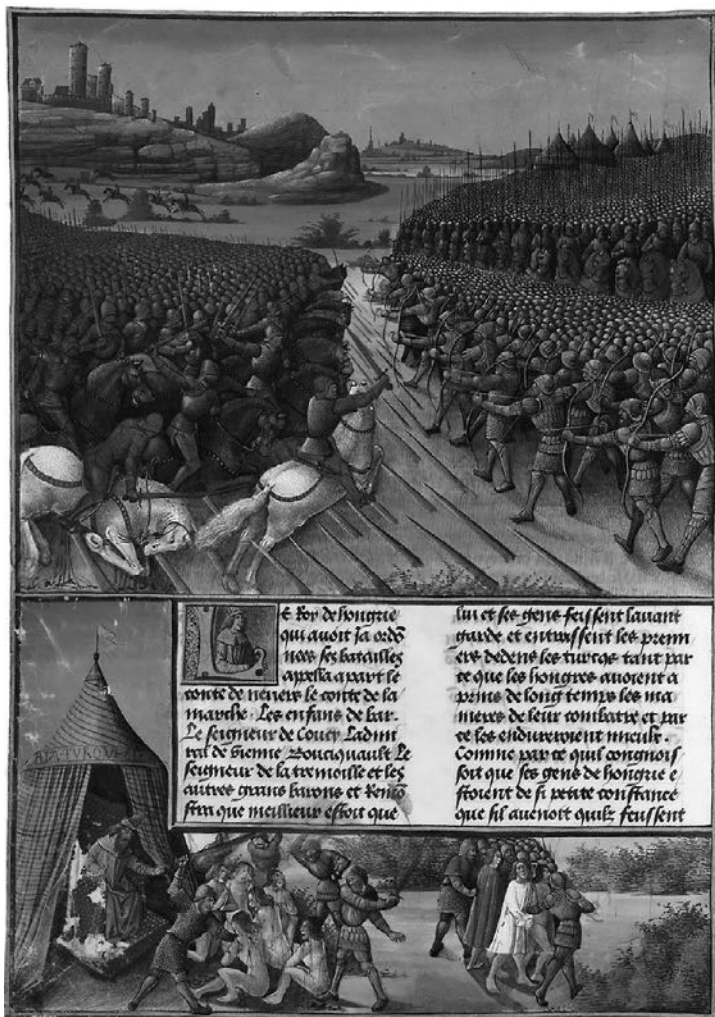
7) Porušováním pracovního klidu o svátcích a bojem tovaryšů za „modré pondělky“ se zabýval již Graus 1949, s. 141–144, podrobně k tomu pro německy mluvící země v pozdním středověku Reininghaus 1981, s. 161–173. Na některé časové průměty husitské kampaně v letech 1419–1420 upozornil Macek 1952, s. 251. Na opomíjenou skutečnost, že anglické povstání v roce 1381 proběhlo kolem svátku Božího těla, upozornila Aston 1994, s. 3–47.

8) Milenarismem, chiliasmem a jinými projevy eschatologicky zaměřených hnutí se budu více zabývat zejména v 5. hlavě. Zde pro první orientaci stačí uvést: N. Cohn 1962, Emmerson 1981, Patschovsky 1982, s. 475–496, sborník o zneužívání eschatologie, ed. Verbeke 1988, dále hesla Chiliasmus, Eschatologie v Lexikon MA II, sl. 1820–1824 a IV, sl. 4–10. K apokalyptickému myšlení a vizím předhusitského a husitského věku zasvěceně Cermanová 2013, zde také další literatura.

9) Vliv oblíbeného cestopisu tak řeč. Mandevilly na nonkonformní lidové představy doložil Ginzburg 1980, s. 80–86. Více k tomuto dílu a jeho vlivu Deluz 1988 a Ridder 1991 (zde na s. 358–400 soupis pramenů a literatury).

10) O Zikmundově protiturecké politice Beckmann 1902, nověji Mályusz 1990, kap. III a Baum 1993. K Zikmundově jihovýchodní diplomacii na přelomu 20. a 30. let 15. století Kavka 1985, s. 93n., o tureckém nebezpečí po roce 1420 Polišínský 1953, s. 82–108, srov. k tomu též Werner 1982, s. 33–46, kde poučné srovnání turecké a evropské společnosti. O projektu mírové unie Jiřího z Poděbrad ve vztahu k tureckému nebezpečí viz sborník Cultus pacis 1966 a Boubín a kol. 2015.

11) Srov. Paulová 1918–1919 a 1953, s. 158–225, k česko-byzantským kontaktům v roce 1452 Salač 1958, na dosud neznámé husitské poselstvo do Cařihradu roku 1427 upozornil Molnár 1981a, s. 125–127.

Bitva u Nikopole 1396
v díle Sébastiena
Mamerota *Les Passages
d'Outremer*

slavím, i když převážně jen v podobě dálkového směnného obchodu. O to pozoruhodnější jsou příležitostné úvahy husitských bohoslovců o liturgických rádech ortodoxní církve, které se vydal prozkoumat na Litvu a Bílou Rus mistr Jeroným Pražský v letech 1413–1414.¹²

Připomínka východoevropských kontaktů naznačuje, že horizont husitských vzdělanců částečně přesahoval soudobý rámec pozdně středověké Evropy, chápané jako svébytné společenství římského křesťanství. Ještě na počátku 12. století autoři světových kronik většinou rozlišovali jen křesťany a pohany, a to bez ohledu na konečný rozkol mezi latinskou a řeckou církví v roce 1054. Teprve pod vlivem

12) Doklady o projevech sympatií husitských bohoslovců k východnímu křesťanství shromáždil již Bartoš 1915, s. 1–14. Velký zájem českému kališnictví věnovala ruská historiografie 19. a počátku 20. století (k tomu Laptěva 1978). Mnohostranné styky českých zemí s východními Slovy osvětlil Florovskij 1935.

kampaní v době křižáckých výprav se rozdíl mezi oběma konfesními odnožemi více vyhranil, takže pojem *res publica Christiana* stále častěji nabýval významu společenství římskokatolických věřících. Papežství se souběžně snažilo vnutit celé náboženské pospolitosti jednotnou duchovní i světskou podřízenost držitelům Petrova římského stolce.¹³ Slovo Evropa bylo v těchto dobách víceméně jen zeměpisným názvem jednoho ze tří dosud známých kontinentů (vedle Asie a Afriky). Uzemní pospolitost jedné víry, církve i liturgie začal termín Evropa vyjadřovat až v pramenech 14. a 15. století. „Křesťanskou je pouze Evropa“ (*Sola Europa est Christiana*), praví se v jednom memorandu kostnického koncilu, které předjímá identifikaci římského císařství s Evropou, běžnou např. ve spisech Eneáše Silvia, příštího papeže Pia II. Rozšíření sémantického pole tohoto pojmu odpovídalo poměrně pozdnímu proniknutí křesťanství do některých severovýchodních oblastí evropského světadílu.¹⁴

Na přelomu 14. a 15. století římskokatolická církev sice svou věroukou, organizačním systémem i právními normami sjednocovala větší část Evropy, avšak jen v míře úměrné dosaženému stupni christianizace v různých teritoriích a společenských vrstvách. Zatímco např. ve Velkoknížectví litevském církev teprve vytvářela základní institucionální síť, jinde už po staletí prorůstala celý společenský organismus. Aniž je třeba přikládat římskému křesťanství větší kulturotvornou roli, než ve skutečnosti mělo, v zásadě platí, že postup christianizace zhruba odpovídal fázovému asynchronismu ekonomicko-sociálního, demografického, politického i vzdělanostního vývoje jednotlivých regionů a zemí středověké Evropy.

Vnější znakem nerovnoměrnosti tohoto dlouhého procesu může být křiklavý nepoměr v počtu biskupství podle stavu v druhé polovině 14. století.¹⁵

Tabulka I. Počet biskupství v 2. polovině 14. století

Itálie (včetně 7 kardinálů-biskupů)	302
Francie	131
britské souostroví	67
Pyrenejský poloostrov	56
Svatá říše římská (včetně 3 biskupství v českých zemích)	48
Uhry, Polsko, Prusko a Litva	45
skandinávské země	25
Celkem	674

13) K pojmu „křesťanství“ v 11. a 12. století Rousset 1963, s. 191–203 a Vauchez 1993 (ed.) zvl. s. 575n., kde také o papežské *plenitudo potestatis*. K tomuto univerzálně mocenskému konceptu s rozdílnými akcenty Ullmann 1961, Wilks 1963, Miethke 1991, s. 77–81, 94–121 a další texty i edice téhož autora. Kriticky k apologetickým koncepcím křižových výprav jako podstatného znaku západního křesťanství Hrochová/Hroch 1975, s. 533–563.

14) K vývoji pojmu Evropa Hay 1968, kap. 3–5, přehled problematiky i literatury podal Geremek 1980, s. 70–94. Srov. též Karageorgos 1992, s. 137–164.

15) Viz Eubel, Hierarchia I, s. 225–226, kde jednotlivé diecéze.